

בס"ד

אולפנת נווה חנה

אלון שבות 90433

טלפון: 02-9931262

סמל בית הספר: 140913

מה יחס העולם המחשבתי וההלכתי היהודי לצמחונות והטבעונות?

עבודת גמר במחשבת ישראל

מגישה: הלל אפרתי

שם המנחה: הרב דוקטור רונן בן דוד

מקום עבודה: נווה חנה, מכללת אפרתה

מבוא.....	3
פרק ראשון: תמורות ביחס לצמחונות וטבעונות במאות 20-21	
והשפעתן על השיח היהודי.....	5
פרק שני: צמחונות וטבעונות כתפיסה דתית לכתחילה.....	11
פרק שלישי: צמחונות וטבעונות כתפיסה דתית לאחרית הימים.....	36
פרק רביעי: צמחונות וטבעונות לא רלוונטיות מבחינה דתית... ..	52
פרק חמישי: שאלות עכשוויות אצל הנוער הדתי.....	60
סיכום ומסקנות.....	64
ביבליוגרפיה.....	66

"שור נא! תורת ה' דאגה בעד כל אלה ותחובב אותך, לא לבד למנוע עצמך מלסבב כאב וצער לבעלי חיים ללא נדרש, כי גם באופן אם תראה איזה בעל חי כואב ומצטער, גם בבלי אשמתך ובבלי כל סיבה מצדך למכאוביו, הנך מחויב, להחיש לו עזר וישע ובכל יכולתך, להקל את מכאוביו וצעריו"¹.

בקטע המובא למעלה טוען הרב שמשון בן רפאל הירש (1808-1888, להלן הרש"ר הירש) שהאדם מחויב לעזור לכל בעל חיים מצטער שהופעלה אכזריות כלפיו, גם אם כביכול האדם לא אשם בסבל. לכאורה לאדם הדתי בימינו קל יותר מאנשים רבים אחרים להכחיש את חשיבותן של הצמחונות והטבעונות בימינו. הוא יכול לגייס את אלוקים לצידו ולהעלות טיעונים רבים ומנומקים על הסיבות שה' רוצה שנאכל בשר. אפילו סיפור קין והבל, בו הקורבן הצמחי נדחה והקורבן העשוי מבשר מתקבל. אז איך הגיוני שהיהדות תשתלב עם ערכי הטבעונות?

בעבודתי אני רוצה להראות את יחס העולם המחשבתי וההלכתי היהודי לתפיסת הצמחונות והטבעונות שמתרחבות ומתחזקות בשנים האחרונות. נושא זה סיקרן אותי במיוחד מכיוון שאני בחרתי בשנים האחרונות באורח חיים טבעוני, וכיוון שההלכה היהודית היא חלק מרכזי בחיי תהיתי האם יש מקורות הלכתיים בנושא זה. תחושתי הייתה שאומנם יש מקורות רבים בנושא, אך אין עדיין פתרונות למציאות של ימינו ואין תשובות חד משמעיות בנוגע לבעיות הלכתיות. בנוסף, רציתי לדעת מה עמדת ההלכה היהודית על אורח החיים הטבעוני שאני חיה, והאם יש עמדה אחת כזו. אל כתיבת העבודה ניגשתי כאדם דתי שחי על פי כללי ההלכה, ורציתי לחקור האם ההלכה היהודית יש עמדה לגבי אורח חיים צמחוני או טבעוני.

אציג שתי תפיסות אך אתייחס בעיקר לאחת מהן לפיה העולם היהודי הדתי ועקרונות הטבעונות הם שני כוחות משלימים ועצם החיים כאדם דתי בהכרח מתכתבים עם עקרונות שונים בטבעונות שביניהם צער בעלי חיים, "בל תשחית" ועוד.

השיח ההלכתי והרבני כמעט ואינו מתעסק לעומק בסוגיית הצמחונות והטבעונות באורך חיים דתי ובתוך כך בעיות הלכתיות שונות שהחיים כאדם צמחוני או טבעוני דתי יוצרים נותרות ללא מענה. ולכן, בעבודתי אני רוצה להציג שלוש גישות שונות שמייצגות כל אחת תפיסה שונה ביחס לשאלה "איך נכון לחיות כאדם יהודי דתי בצד עקרונות הצמחונות והטבעונות?".

הגישה הראשונה טוענת שדרך החיים הנכונה לאדם הדתי שאינו רוצה לעבור על איסור התורה "ולפני עיוור לא תיתן מכשול" היא לעבור לחיות אורח חיים טבעוני. בעצם בגישה זו נטען שאדם הצורך מזון

¹ רש"ר הירש, ספר חורב, ה', ב'

מתעשיות כמו בשר, חלב וביצים נהנה שלא במודע מאוכל שעבר התעללות. ולכן בעלי המפעלים "מכשילים" את הצרכנים וגורמים להם לעבור על איסור זה.

הגישה השנייה מכירה בכך שהאדם היהודי דתי צריך להימנע מלצער את בעלי החיים ולהשתמש בהם לצרכיו האישיים, אבל מציאות כזו לא יכולה להתרחש כיום אלא רק בימות המשיח ולכן כרגע בגלל המדרגה הרוחניות הירודה של העולם, ומתוך חשש שחמלה כלפי בעלי החיים תוביל לכך שבני האדם יפנו את האכזריות שבהם כלפי עצמם, אין כל איסור להשתמש בבעלי חיים לצרכיו האישיים של האדם. הגישה השלישית מתנגדת לצמחונות ולטבעונות ואינה חושבת שהתפיסות הצמחוניות והטבעוניות הן מוסריות כפי שהן מוצגות לנו, ולכן גם אין מתכתבות עם החיים היהודיים דתיים.

כיום ניתן להבין שהצמחונות והטבעונות אינן יותר גישות שוליות בחברה הכללית, ובתוך כך גם בחברה הדתית ולא ניתן יותר להתעלם מקיומן. סוגיות רבות עולות כאשר שתי תפיסות העולם האלה "מתנגשות" ולכן שלושת הגישות מנסות להביא כל אחת בדרכה תשובות לשאלות המתעוררות.

פרק ראשון: תמורות ביחס לצמחונות וטבעונות במאות 20-21 והשפעתן על השיח היהודי

בספר 'הודו: יומן דרכים'² מספר עזריאל קרליבך שהביע פעם בפני חבורה של תושבים מקומיים את פליאתו על ההתנהלות ההודית, הנמנעת מלפגוע אפילו בבעלי חיים מזיקים. כשהסובבים נעלבו מדבריו, נדרש המארח להסביר להם על התרבות שממנה הגיע האורח המוזר וחסר הנימוסים:

"תושבי ישראל שייכים לדת היהודית, שהיא משונה ומפגרת ביותר. יש להם ספר, שלא הגיע אל חלק העולם שלנו-התנ"ך: ספר זה מתחיל בסיפור על בריאת העולם. יודעים אתם, כיצד מתארים הם לעצמם שהעולם נברא? שבעה ימים טרח האל, וברא תחילה שמים וארץ, וירח וכוכבים, ואחר כך יבשת וימים, ואחרי-כן חיה ועוף, והכל למען גולת-הכותרת שלו, בחיר היצירה ומטרת כל היקום... ויודעים אתם, מי הוא אותו עליון מכל?"

איש מבין המסובים לא ידע. ניחשו, אך לא מצאו.

"האדם!..." אמר בעל הבית בתרועה.

כולם פרצו בצחוק אדיר. הזקנים כרסם רעדה מצחוק, והצעירים גיחכו מבוששים כלשהו, כאילו סיפר מי בדיחה של ניבול-פה.

"אם-כן," שאלו, "למה נבראו הכוכבים, שאין לו לאדם כל תועלת בהם? חי-חי-חי. שהאדם אינו יכול לגור בהם? חא-חא-חא... ומה צורך בנמר ובזאב, ביחמור ובשועל, בכלה-הים ובליש? ובשביל מי הרי ההימליה הגבוהים וא"י הים השוממים, ולשם מה צוקי סלעים ויערות-עד – מה טעם עולם ומלואו? מה? היכן השכל וההיגיון?"

בעל הבית נתחייך חיוך רחב.

"ההיגיון," אמר, "פשוט מאד. הם המציאו לעצמם את האגדה הזאת, כדי שיוכלו לעשות ככל העולה על שרירות לבם. כדי שיוכלו לרדוף אחרי תאוותיהם בלא כל רסן. הם אמרו שהאדם הוא תכלית הבריאה, כדי שיהא לו צידוק לדרך על כל היצורים, להתאכזר לכל היקום, לשעבד לעצמו את כל אשר עיניו רואות – שכן הכל נחות-דרגה לגביו, הכל נוצר רק למענו, עולם נבנה על מנת שהוא יהרוס אותו... הוא שאמרתי – פראים..."

בקטע המובא למעלה מובאת ביקורת על היחס לבעלי החיים בתרבות היהודית בצורה אירונית. הסיפור נועד לבקר את החברה ולגרום לה להרהר ביחס שלה לבעלי החיים, ובהצדקות שהיא נותנת לסבלם.

² קרליבך, ע' (2014). הודו: יומן דרכים. ירושלים: כתר.

פרק זה יעסוק בהתפתחותן של הגישות הטבעוניות והצמחוניות בעולם שלנו ובתוך כך החיבור הבלתי נמנע ביניהן לבין תפיסת ההלכה והמחשבה היהודית. בפרק זה אציג את ההשלכות של שימוש בבעלי חיים במציאות של ימינו, ואת יחס העולם היהודי אז והיום להשפעות האלו.

ניתן לראות איך במאות האחרונה הפכו הגישות הצמחוניות והטבעוניות מוכרות ורווחות יותר ויותר בחיי היום יום של כולנו - מסעדות צמחוניות וטבעוניות רבות נפתחות³, חברות קוסמטיקה עוברות לייצור מוצרים שלא כוללים רכיבים מהחי⁴ וחברות המזון מספקות אלטרנטיבות למוצרי גלם בסיסיים שלא נדרש סבל של חיות על מנת לייצר אותם. לדוגמא, בשנת-2019 שוק תחליפי הבשר בארה"ב הכניס מעל למיליארד דולר, כששוק התחליפים למיניהם הכניס כ-5 מיליארד, צמיחה של 11% מהשנה הקודמת⁵.

עמותות רבות כמו אנימלס⁶, PETA⁷, ⁸vegan friendly ועוד קמות בארץ ובעולם ומנגישות את אורח החיים הצמחוני והטבעוני לאנשים המתעניינים בנושא. אם בעבר הטבעונות והצמחונות היו גישות שוליות בחברה שלא קיבלו מקום בשיח הציבורי ונחשבו לקיצוניות, כיום הן הופכות ליותר ויותר נגישות לציבור הרחב. לפני נתוני הלמ"ס בשנת 2012⁹ כאחוז אחד מהאנשים בגילאים 18-64 היו טבעוניים, ובשנת 2018 כבר כשמונה אחוזים מהישראלים הם צמחוניים וכחמישה אחוזים הגדירו את עצמם כטבעונים בנוסף, לפי סקר "פאנלס" מינואר 2014¹⁰, עשרים ושלוש אחוז מהישראלים הצהירו שהפחיתו צריכת בשר באופנים שונים. מנתונים אלו אפשר להבין שיש תזוזה משמעותית לעבר צמחונות וטבעונות אצל אוכלוסיות שונות והמודעות לחשיבותן מתגברת.

³ סקר שבוצע על ידי חברת Floodable Labs ופורסם באינדיפנדנט הבריטי עולה כי בשנת 2018 51 אחוזים מהשפים בארצות הברית הוסיפו לתפריט המסעדות שלהם מנות טבעוניות- לא מסעדות טבעוניות, אבל מנות טבעוניות בתפריט. נדלה ב-10 בפברואר 2022 מ-<https://greenburger.co.il/vegan-rest>

⁴ Spot it מ' (25/07/2019). "טבעוניסטה": טרנד הקוסמטיקה הטבעונית. נדלה ב-10 בפברואר 2022 מ-<https://www.spotit.co.il/HTML5/ProLookup.taf?ID=32339&SM=11145&G=10740&did=11114>

⁵ פטרוב, נ' (06.07.2020). חדשנות מן הצומח. נדלה ב-10 בפברואר 2022 מ-<https://www.themarket.com/labels/food-industry/1.8973858>

⁶ אנימלס היא עמותה ללא כוונות רווח, הפועלת למען עולם ללא התעללות בבעלי-חיים. יוזמת חקיקה למען זכויות בעלי החיים, חשיפת הציבור לתעשיית הבשר ועוד.

⁷ PETA או *people for the ethical treatment of animals* לעברית "אנשים למען יחס מוסרי לבעלי החיים" היא עמותה הפועלת משנת 1980 למען זכויות בעלי החיים והיא הארגון הגדול בעולם. ידועה בפרויקטים הפרובוקציוניים שלה שמעוררים ביקורת רבה.

⁸ לשעבר העמותה למען עתיד טבעוני. עמותה ישראלית הפועלת לקידום טבעונות וזכויות בעלי חיים, אשר הוקמה בספטמבר 2012 על ידי עמרי פז. העמותה מנגישה את אורח החיים הטבעוני ומסמנת מוצרים טבעוניים ובתי עסק. בתו "יוגן פרנדלי", מעודדת בתי עסקים להוסיף אופציות טבעוניות לתפריט ומפיקה אירועי ענק.

⁹ רפאל, ר' (04.04.18). **האם תוך 7 שנים יחיו בישראל 400 אלף טבעונים נוספים?** נדלה ב-14 באוגוסט 2021 מ-<https://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3735187,00.html>

¹⁰ טלשיר, ר' (17.9.2014). **אני צמחוני**. נדלה ב-12 בינואר 2022 מ-<https://www.haaretz.co.il/food/eatornot/.premium-1.2436863>

יש עוד מגוון רחב של אנשים המשלבים אורח חיים צמחוני או טבעוני חלקי בחיי היום יום שלהם. מיזמים כמו "אתגר 22" של עמותת אנימלס או "יום שני ללא בשר" (באנגלית: meatless Monday) (הושק בישראל בשנת 2012 והובל ע"י ח"כ מיקי חיימוביץ') מאפשרים לאנשים שלא רוצים או יכולים לסגל אורח חיים צמחוני או טבעוני מלא להרגיש שהם שותפים למאמץ האנושי להפחתת הסבל בעולם. נשאלת השאלה מדוע כל כך הרבה עמותות מעודדות אורח חיים צמחוני או טבעוני? עד כמה חמור המצב שאחוז כל כך גבוה מהאנשים עוברים לתזונה צמחונית או טבעונית? ממחקרים רבים עולה שהמצב חמור.

בספר "The food revolution"¹¹ שנכתב על ידי ג'ון רובינס ומבוסס על נתונים מאוניברסיטת קליפורניה חוקר את ההשפעה המשמעותית שיש לאורח חיים טבעוני על עצירת משבר האקלים, שמאיים על כדור הארץ יותר ויותר. במחקרו בחן רובינס את כמות המים הנדרשת לייצור מוצרי מזון שונים ומצא שאם אדם מתקלח בממוצע 7 דקות, אכילת ק"ג אחד של בשר בקר צורכת מים בערך כמו מקלחות במשך שנה שלמה.

מעבר לכך, ב-12.10.2010 פרסמה הקרן העולמית לחיות בר את הדו"ח "כוכב הלכת החי"¹² לשנת 2010, הכולל בתוכו קריאה להפחתה משמעותית בצריכת המזון מהחי כאחד האמצעים העיקריים להתמודד עם נזקים סביבתיים. הדו"ח מעניק מקום בולט לנזקים הסביבתיים שגורמות תעשיות המזון מהחי וממליץ על שינוי בהרגלי התזונה כאמצעי למניעת נזקים אלה. דו"ח זה יוצא לראשונה בקריאה לצרכנים לקחת אחריות ולפעול לצמצום נזקי תעשיית הבשר על-ידי הפחתה בצריכת מוצרים מהחי והעדפה מוגברת למזון מהצומח. למעשה, מחברי הדו"ח רואים ברפורמה של הרגלי התזונה את אחד הצעדים העיקריים שניתן לנקוט לתיקון מצבו של כדור-הארץ. לדעתם, צעד זה משני בחשיבותו רק מול שיטות לשיפור בהפקת אנרגיה, אבל כיוון שהאדם הפרטי אינו מקבל החלטות על הפקת האנרגיה, הפחתת אכילת מוצרים מהחי נותרת הצעד הפשוט והאפקטיבי ביותר עבור האדם הפרטי. הדו"ח מתרכז בהערכת טביעת הרגל האקולוגית בשישה מדדים עיקריים, שניים מתוך שישה מדדים אלו – דיג ומרעה – נוגעים בלעדית לצריכת מזון מהחי. שניים נוספים, שטחי יבולים ופליטת פחמן, קשורים גם הם קשר הדוק לתעשיות המזון מהחי, שצורכות חלק גדול מהקרקע החקלאית בעולם לשם גידול מספוא, ומהוות את אחד הגורמים העיקריים לפליטת פחמן.

כדי להמחיש את המחיר הסביבתי של צריכת מזון מהחי, הדו"ח משווה בין התזונה הנהוגה באיטליה לזו הנהוגה במלזיה: איטלקי צורך בממוצע 3,685 קלוריות יומיות לעומת צריכה ממוצעת של 2,865 קלוריות של המלזי. אך ההבדל העיקרי בין התזונה המלזית לבין התזונה האיטלקית אינו בכמות המזון אלא במקורו. בקרב האיטלקים, 21% מהקלוריות מגיעות מבשר או ממוצרי חלב, בניגוד ל-12% בקרב

¹¹ Robbins, J. (2021). **The Food Revolution: How Your Diet Can Help Save Your Life and Our World**. San Francisco: Conari Press.

¹² שי, ד. (12.10.2021). ה. WWF-להפחית צריכת בשר להגנת כדור-הארץ. נדלה ב-9 בפברואר 2022 מ-
https://anonymous.org.il/art727.html?hc_location=ufi

תושבי מלזיה – שיעור הקטן כמעט במחצית. על-פי הדו"ח, אם עד שנת 2050 יאמצו כל תושבי כדור-הארץ את הרגלי התזונה של האיטלקים, כמות המשאבים שתידרש כדי לתמוך באופן יציב באורח-חיים זה תגיע ל-200% מכושר הנשיאה של כדור-הארץ. כלומר, כדי לספק הרגלי תזונה אלה, יהיה צורך בכדור-ארץ נוסף (וזאת מתוך הנחה שבמקביל לשינוי התזונה נעבור לשימוש בשיטות יעילות יותר להפקת אנרגיה, אחרת, המצב צפוי להיות חמור אפילו יותר!). לעומת זאת, מעבר להרגלי תזונה הדומים יותר לאלו הנהוגים במלזיה, יאפשר לצמצם את המחיר הסביבתי של ייצור מזון עד ל-30% מעבר לכושר הנשיאה של כדור-הארץ (לעומת 50% כיום). מובן שעדיין מדובר בטביעת רגל אקולוגית¹³ גבוהה אך השיפור משמעותי. מחברי הדו"ח מקדישים התייחסות ניכרת לנזק הסביבתי העצום שתעשיית הדיג המסחרית גורמת. מעבר לשיטות האכזריות בהן מוחזקים הדגים¹⁴, העלייה בביקוש לדגים גדלה ומביאה להתדלדלות גם של הדגים המנוצלים למאכל וגם מינים נוספים הנפגעים מהדיג המוגבר.

בנוסף לכך, משקי חי תעשייתיים רבים משתמשים בדגים להאכלת בעלי החיים, וככל שהמשקים גדלים ומתרבים, כך הדיג מתעצם אפילו יותר. כתוצאה מהדיג האינטנסיבי הזה, קצב הדיג עולה על הקצב בו הדגים מתרבים, ואוכלוסיות שלמות של דגים קורסות. כ-8% מהאזורים שהיה נהוג בהם דיג מסחרי כבר הספיקו לקרוס, ואזורים אלה אינם ניתנים עוד לניצול מסחרי. 52% נוספים מאזורי הדיג המסחרי מנוצלים במידה המרבית. כלומר, הקצב שבו הורגים את הדגים באותם אזורים זהה לקצב ההתרבות של הדגים, וכל עלייה נוספת בקצב הדיג תגרום לקריסה נוספת של האוכלוסיות שהצליחו לשרוד. מחברי הדו"ח מגישים המלצה כללית לצמצום בצריכת מוצרים מהחי ומדגישים שהפסקה של אכילת מזון מן החי היא הפעולה האישית המשפיעה ביותר על צמצום טביעת הרגל האקולוגית.

למשק הבשר טביעת רגל אקולוגית גבוהה מאוד¹⁵, על פי ההערכות השונות של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם, משקי החי אחראיים לכ-14.5% מפליטות גזי החממה בעולם התורמים לאפקט החממה, ומכאן בעלי השפעה על ההתחממות הגלובלית ושינויי אקלים. נוסף לכך, כ-30% מהקרקות אשר אינן מכוסות בקרח משמשות לגידול של בעלי חיים בחקלאות וכ-8% מהמים המתוקים משמשים באופן ישיר או עקיף לגידול אותם בעלי החיים. תעשיית הבשר מזהמת מקורות מים וצורכת אנרגיה רבה אשר מרביתה ממקורות מאובנים¹⁶. מבין המסמכים הנפוצים ביותר לציטוט, בנושא תזונה מן החי על כל גווניה, ניתן למצוא את דו"ח האו"ם – "צילו הארוך של משק-החי" (Livestock's Long

¹³ טביעת רגל אקולוגית (באנגלית: Ecological Footprint) היא מדד הערכה לכמות משאבי הטבע שנדרשים על מנת לספק את הצרכים ולטפל בפסולת שהאוכלוסייה יוצרת. זהו מושג חשוב בהשלכות המקומיות של בני האדם (למשל זיהום אוויר)

¹⁴ הדיג בים נעשה בשיטות אכזריות שפוצעות את הדגים וגורמות להם לגסיסה איטית ולפעמים אפילו למוות. דגים הגדלים בבריכות מוחזקים בצפיפות קשה הגורמת למחלות ולזיהומים.

¹⁵ **Beef-eating 'must fall drastically' as world population grows** Carrington, D. (5/12/2018). נדלה ב-4 באפריל 2022 Retrieved from the gaurdian: 2022

https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/05/beef-eating-must-fall-dramatically-as-world-population-grows-report?CMP=share_btn_link F.

¹⁶ ליתן, נ' (1.9.2016). **לאכול בשר בלי להרוג חיות**. נדלה ב-12 בינואר 2022 מ-<https://did.li/24haa>

Shadow¹⁷). מסמך זה סוקר את השפעת המזון מן החי ומספק ראייה מעמיקה של הנושאים הסביבתיים הנובעים ביותר, תוך פירוט על כל נושא על פי פרקים, ביניהם: ההתחממות הגלובלית, שימושי קרקע, טביעת רגל מימית, מגוון ביולוגי ועוד. כחלק מההשפעות הסביבתיות המובאות במאמר משק הבשר מהווה גורם מרכזי בבירוא יערות, וגורם לתופעת בליית קרקעות. כ-20% משטחי המרעה בעולם עברו הליך של בליית קרקעות עקב רעיית יתר, קריסה של צמחייה ובליית קרקעות על ידי חיות המרעה הגורמים להרס ואובדן הקרקע. עוד עולה מהמאמר כי כ-45 מיליארד עופות, חצי מיליארד כבשים, וכ-280 מיליון פרות נשחטים מדי שנה כדי להשביע את תיאבון העולם.

המחשבה לפיה אכילת בעלי החיים היא חלק מטבע העולם עדיין נפוצה ומקובלת, ומשמשת לעיתים כטיעון מרכזי כנגד הצמחונות והטבעונות אך על פי הנתונים הנראים מעלה, וכפי שמתאר זאת פרופסור ג'יימס סרפל במאמרו החוקר את האתיקה ההומאנית וריווחת בעלי החיים¹⁸ יש לתת חשיבות יתרה למצבם של בעלי החיים ולהשפעות הסביבתיות השליליות הנובעות מתעשיות הבשר השונות. על בני האדם לשנות את צורת ייצור המזון וצריכתו ולהתקדם אל עבר תזונה צמחית לא רק מסיבות סביבתיות, אלא משום שמדובר בנושא קיומי לאנושות כולה. אך למרות כל הנתונים האלו, עדיין הגישה המקובלת והרווחת, גם בציבור החילוני וגם בציבור הדתי היא שכיוון שהאדם הוא מעל החיה, כל שימוש של האדם בחיה מותר, למרות הפגיעה החמורה בסביבה והאכזריות שהשימוש הזה גורם לרוב. מדוע? התפיסה המושרשת בחברה, גם הדתית וגם החילונית היא שהחיה נועדה לשרת את האדם. בחברה הדתית תפיסה זו בדרך כלל מבוססת על מצוות כמו שחיטה, כשרות, קורבנות ועל הלכות רבות שמתבססות על המצוות האלו, למשל רבי יהודה בן בתירא שאמר שבזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר שנאמר "וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלוך¹⁹" ומפסוק זה התפתחה אמונה שגם באכילת בשר רגילה יש שמחה, ולכן מצווה לאכול בשר בחגים וביום טוב. ההנחות האלו יכולות לגרום לתפיסה מוטעית לפיה מאז בריאת העולם הותרה החיה לאדם, והיא נוצרה איך ורק לטובתו. בהגות היהודית יש התייחסות לצמחונות באחרית הימים, אך מעט מאוד התייחסות לצמחונים וטבעונים בימינו. היחס כלפי החיות בתעשיית החלב והבשר הוא מזעזע, ורבים מתנזרים מאכילת בשר בעקבות הגילויים על המתרחש בתעשיות אלה, אך מצד ההלכה היהודית בת זמננו ההתייחסות היא מועטה.

כפי שהוצג למעלה הטבעונות והצמחונות אמנם התעצמו והתחזקו מאוד בשנים האחרונות אך הן כלל לא גישות חדשות שהתפתחו רק במאה האחרונה. הצמחונות והטבעונות היו קיימות בעולם מתקופה

FAO. (2006). Livestock's long shadow. last retrieved at 28.7.20 from ¹⁷
<http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e.pdf>

James A. Serpell, "Lambs of God: A Short History of Western Attitudes and Beliefs Regarding ¹⁸
Animals"
¹⁹ דברים כ"ז

מאוד מוקדמת, וניתן למצוא אזכורים דתיים לאי-אכילת בשר בתנ"ך ואצל פוסקים במאות הקודמות כפי שאראה בהמשך. ולמרות זאת, עם התפשטות הנרחבת של הגישה הצמחונית והגישה הטבעונית בשנים האחרונות, נוצרות "התנגשויות" בין אורח החיים הטבעוני והצמחוני לבין אורח החיים היהודי דתי, דבר המצריך תשובות עדכניות תוך הבנה מה היא בעצם ההסתכלות של ההלכה על אורח החיים הזה. אך המענה הזה לא בהכרח ניתן במלואו.

אדם יהודי דתי שרוצה לשלב בין אמונתו לבין אורח החיים הצמחוני או הטבעוני נתקל בקשיים לא מעטים שלא תמיד נענים. לעיתים בגלל חוסר מודעות להשלכות ההרסניות של תעשיית המזון מן החי ולעיתים מהכחשה של חשיבותן של הצמחונות והטבעונות, וייצוגן כ"שמאלניות" ובכך ניתוקן מהעולם היהודי-הלכתי.

לסיכום ראינו בפרק זה את מצב המשק החי בימינו, וההשפעות החיוביות של הבחירה הצמחונית או הטבעונית. ראינו שאורחות החיים האלה הם מגמה שמתפתחת בשנים אחרונות אך קיימת בעולם כבר שנים רבות.

בפרק הבא אביא שלוש גישות שמביאות כל אחת עמדה שונה בשאלה מהו יחס העולם המחשבתי וההלכתי היהודי לצמחונות וטבעונות, ואנסה להסביר מדוע אפשרי ואף רצוי לאדם הדתי לקבל על עצמו את אורח החיים הצמחוני והטבעוני ומדוע על ההנהגה ההלכתית היהודית לספק פתרונות לאדם יהודי הבוחר באורח חיים טבעוני או צמחוני בימינו.

פרק שני: צמחונות וטבעונות כתפיסה דתית לכתחילה

"מצד החומר אין שום הבדל בין האדם לשאר בעלי חיים. ואם כן האדם שהוא מורכב מחומר ונפש, בהגיעו לקחת בידו אחד מבעלי החיים שיש לו הרגש החיין כמוהו, ואוחזו ומחדד סכינו לשוחטו לקחת את נפשו, הרי הוא כרוצח נפש מרגשת, ומי שיש לו לב רגש עליו להזדעזע ולשאול את נשו איך נעשה רוצח להרוג נפש חיה ומרגשת? רק התורה הקדושה ידעה את רוממות נפש האדם והרימה את מעלתו מעל כל היצורים, למען יבין יתרון נפשו ויבין את היקר הטמון בנפשו המשכלת"²⁰.

על בסיס המידע שנאמר בפרק הקודם בנוגע לנחיצותן של הטבעונות והצמחונות בימינו והקשר שלהן ליהדות בפרק זה אביא גישה שרואה את האדם היהודי הדתי כמחויב לצמחונות מלכתחילה. את הגישה אבסס על ספרו של אסא קיסר "לפני עיוור השלם"²¹ ומאמרים נוספים. אפשר לתאר את הגישה הזו כאחת ה"קיצונית" מכיוון שהיא בעצם הגישה היחידה שטוענת שדרך החיים היהודית הדתית הנכונה היא טבעונית לכתחילה. בספרו מתאר קיסר איך מצוות ועקרונות שונים ביהדות מתכתבים עם ערכי הצמחונות והטבעונות ומוכיח בעזרת כך שהדרך הנכונה לכתחילה לחיים יהודיים-דתיים בימינו היא מעבר לאורח חיים צמחוני או טבעוני. קיסר מעלה בספרו נושאים מרכזיים שונים ביהדות כגון קורבנות, מצוות שחיטה ואיסור צער בעלי חיים ומסביר איך לא רק שנושאים אלה אינם סותרים דרך חיים דתית טבעונית וצמחונית, אלא אפילו מחזקים אורח חיים כזה ומדגישים ששילוב בין עקרונות היהדות לעקרונות הצמחונות והטבעונות יוביל לאורח חיים אידיאלי. בתחילת ספרו, מסביר קיסר בעזרת איסור צער בעלי חיים כיצד תעשיות הביצים והחלב בימינו מתעללות בבעלי חיים ובכך עוברות על האיסור הזה.

קיסר פותח בטענה המבוססת על פסוקים מהתורה שאיסור צער בעלי חיים הוא לכתחילה דאורייתא. התורה אוסרת על צער בעלי חיים, אבל נחלקו המפרשים אם צער בעלי חיים הוא מצווה דאורייתא או לא. לשיטה שזוהי אכן מצווה דאורייתא, קיסר מביא שש דעות מהיכן לומדים זאת:

1. "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עימו"²²

²⁰ חסמן, י' (תשי"ד). ב. אור יהל (עמ' קמח). ירושלים: נצח תל אביב.

²¹ קיסר, א' (2018). ולפני עיוור השלם. Vegan kosher: vegan kosher.

²² שמות כ"ג, ה'

2. "לא תחסום שור בדישן"²³

3. הלכה למשה מסיני²⁴

4. "ורחמיו על כל מעשיו"²⁵

5. "על מה הכית את אתונך"²⁶

6. "והשקית את העדה ואת בעירם"²⁷

על המקורות שהובאו מתבססת האמירה של קיסר שאומנם תעשיות הבשר, החלב, והביצים משתמשות בשחיטה כשרה נכונה לפי ההלכה, אך הדרך בה החיות מגיעות לשחיטה היא דרך של סבל שעוברת על האיסור המוזכר למעלה ועל כן המוצרים מהחי שאנו צורכים כיום אינם כשרים. קיסר מוסיף:

"לאחרונה פורסמו תחקירים החושפים בפני הציבור שיטות ודרכי פעולה אכזריות במיוחד כלפי בעלי החיים בתעשיית המזון.... עניין זה גרם לחלק מהציבור להימנע מצריכה של מוצרים מן החי. יש אומרים שהוצאו הדברים מהקשרם. ולא זאת בלבד, אלא שלפי דעתם, הנפש החומלת היא בבחינת "זובחי אדם עגלים ישקון"²⁸. הגל הגואה העלה לשיח הציבורי את שאלת היחס של היהדות כלפי התופעה הזו...גדיעת קרניים ללא הרדמה לפרות החולבות על ידי חומר כימי, חיתוך מקורם של אפרוחים ללא הרדמה על ידי מכשיר חיתוך מלובן בטמפרטורה של למעלה משבע מאות מעלות צלזיוס, גריסת אפרוחים זכרים חיים למוות על ידי גלגלי שיני ברזל כיוון שאין בהם צורך כלכלי (בתעשיית העופות גורסים את כל האפרוחים ה"פגומים", זכרים ונקבות כאחד. סך הכל עשרה מיליון בעלי חיים שנגרסים בכל שנה), חשמול תרנגולות למוות לאחר שהן כבר לא עומדות בעומס הטלת הביצים (למעלה מארבעה מיליון תרנגולות בכל שנה), הפרדת עגלים מאימם מיד לאחר הלידה, כליאת עגלים בכלובים צרים ללא יכולת תזונה מינימלית, ונתינת מזון דל על מנת שהבשר יהיה רך לאכילה, משלוחי צאן ובקר בצפיפות נוראית ותנאי מחייה אכזריים, אלימות פיזית וכיוצא באלה הן דרכי פעולה מקובלות ואלו הם פניה של התעשייה המודרנית... תיעוד המציאות במשקים המתועשים מציב אותנו מול עברות חמורות מהתורה, דבר שהעלה לשיח הציבורי והדתי את שאלת תוקף הכשרות: כיצד תיתכן כשרות המכילה בתוכה עבירה על איסורים גמורים מהתורה וצער בעלי חיים?"

קיסר מביא בקטע זה בצורה ישירה את האכזריות וההתעללות שקיימות באופן שכיח בתעשיית המזון מן החי בימינו. הוא מעלה ביקורת על הלגיטימציה שהעניקה החברה המודרנית, והיהודית בפרט למצב הזה. קיסר טוען שטיועו המרכזי של אלה שמכחישים את המצב הקשה במשק החי בימינו היא

²³ דברים כ"ה, ד'

²⁴ ריטב"א, בבא מציעא ל"ב ב', על דעת רש"י

²⁵ תהילים קמ"ה, ט'

²⁶ במדבר כ"ב, ל"ב

²⁷ במדבר כ', ח'

²⁸ הושע י"ג, ב'

שהאדם שחומל על בעלי החיים הוא החוטא, כיוון שהחמלה שלו כלפי החיות מתבטאת באכזריות כלפי בני האדם, ובעזרת טיעון זה מנסים לנער ממצפונם את המצב הקשה בתעשיית המזון מן החי. בנוסף לכך, קיסר מעלה טענה שייתכן שהבשר שאנו צורכים כיום, כלל אינו כשר בגלל המצב הזה. דוגמא מרכזית לעבירה מהתורה שמתבצעת בתעשיית המזון מן החי היא הפרדת העגל מאימו בעת הלידה, תופעה נרחבת בתעשייה של ימינו²⁹. קיסר מציין שבתעשייה כיום מפרידים את העגל מאמו מיד לאחר שנולד, כך שהאם לא יכולה אפילו ללקק את פרי ביטנה והעגל לא יכול לינוק. קיסר טוען שמעשה זה מנוגד לרוח התורה, וכדי להוכיח כך מביא את פסוק בו נאמר על שלמה המלך, החכם באדם שהיה: "יודע צדיק נפש בהמתו"³⁰. כלומר צדיקותו של אדם מתבטאת בין השאר בכך שהוא יודע להקשיב לנפש בהמתו, ולהיות ערני לצרכיה. קיסר גם מציין שזה רצונו של הקדוש ברוך הוא שהעגל יישאר עם אימו לאחר לידתו, כיוון שכתוב בתורה: "שור או כשב או עז וילד והיה שבעת ימים תחת אימו"³¹.

מקורות נוספים המראים את האיסור החמור בהפרדת עגל מאימו הוא דברי רבי משה בן מימון (1138-1204, להלן הרמב"ם) במורה נבוכים:

"אין הבדל בין צער האדם לצער שאר בעלי החיים, מפני שאהבת האם לילדה וגעגועיה אליו אינם נמשכים אחר השכל אלא אחר פעולת הכוח המדמה הנמצא ברוב בעלי החיים כמו שהוא נמצא באדם"³².

לשיטתו של הרמב"ם אהבת פרה לעגלה, דומה לאהבת אם לבנה. הכוח שמפעיל אהבה זו הוא לא שכלי אלא רגשי, מנגנון הנמצא גם באדם. הדמיון המשמעותי הזה מראה עד כמה חמור האיסור של צער בעל חיים, והחשיבות שבהימנעות ממנו.

גם הרב יצחק הבנשטרייט מציין שכשאנשי נינווה רצו להראות לקב"ה את חרטתם הם הפרידו עגלים מאימותיהם:

"סרו הבהמות לחוד והוולדות לחוד, עגלים מבפנים ואמותיהן מבחוץ, סייחים מבחוץ ואימהותיהן מבפנים, והיו אלו צועקים מצד אחד ואלו מצד השני, וקראו אל ד' בחזקה ואמרו, אם אין אתה תרחם עלינו אין אנו מרחמים אלו על אלו, ואם תרחם אתה עלינו אנו מרחמים על אלו"³³.

²⁹ בטבע הקשר בין העגל לאימו הוא 14 חודשים ומעלה, בתעשיות החלב והבשר הניתוק מתרחש בימיו הראשונים של העגל והוא נאלץ להתרגל למזון נוזלי, ללא חלב אם ולאחר מכן הנקבות גדלות לשמש כחולבות והזכרים לפיטום לתעשיית הבשר. מתוך אריאל, צ' (26.12.22). **עגל וחלב אימו- עובדות על תעשיות הבקר**. נדלה ב 26 בדצמבר 2022 מ <https://anonymous.org.il/art292.html>.

³⁰ משלי י"ב י'

³¹ ויקרא רבה כ"ז, י"א

³² מורה נבוכים ג', פרק מ"ח

³³ הבנשטרייט, י' (1929). **ספר קברות התאוה**. רישא: ר' שלום שיף.

אפשר לראות מקטע זה שהמעשה שנקטו אנשי נינוה על מנת להשפיע על הקדוש ברוך הוא ולשנות את הגזרה שגזר עליהם היה להפריד בין עגלים לאימותיהם, מעשה שגורם צער לבעלי החיים. אנשי נינוה בחרו דווקא במעשה הזה כדי לעורר את רחמיו של הקב"ה. אפשר להסיק מכך שרחמיו של הקדוש ברוך הוא נתונים לאנשי נינוה ולבעלי החיים, ובעזרת גרימת צער לבעלי חיים אפשר לעורר חמלה בקדוש ברוך הוא. רחמיו של הקדוש ברוך הוא מוענקים לבני האדם ולבעלי החיים, ויש שאיפה למנוע את הצער של שניהם.

קיסר מביא הלכה מהספר בן איש חי של הרי"ח:

"כל עוף ובהמה, אם ישחטו אחרת לפניה, תצטמק ריאה שלה מחמת הפחד; וקימא לן: ריאה שצמקה כולה ואפילו רובה, אם מחמת בני-אדם שהפחידוה כגון ששחטו אחרת לפניה וכיוצא בזה, הרי זו טרפה. ועל-כן בעיר גדולה שבאים בני-אדם הרבה בבת-אחת ובידם תרנגולים, והשוחט שוחט לפניהם תרנגולים לא אריך למעבד הכי לעמוד אצל השוחט ששוחט, והם אוחזים תרנגולים חיים בידם, די ש בזה חשש צמק הריאה וגם צער בעלי חיים, אלא צריך שיתרחקו מעט מאצל השוחט, באופן שלא יראו התרנגולים שבידם השחיטה³⁴".

הלכה זו באה להראות את הזהירות הרבה שצריך לנהוג בעת שחיתת בעלי החיים, ובכמה מאמץ צריך לפעול על מנת למנוע את צערם, אפילו במחיר של הפחתת המהירות בעת ששוחטים חיות רבות, מעשה הגורם להפסד כלכלי.

בהתבססו על הלכה זו, קיסר מצביע על הבעיה המשמעותית בתעשייה של ימינו. הוא טוען שבמשחטות הכשרות של ימינו לא מבצעים את השחיטה בהתאם לפסיקת ההלכה. בפועל השחיטה מתבצעת במעין "סרט נע" וכל בעל חיים נשחט בפני חברו. בנוסף ההתעללות האכזרית בתעשייה גורמת לחשש מחילול השם כיוון שישראל הם רחמנים, וצריכים להיות אור לגויים, ולא ייתכן שיעלימו עין מהתופעה המתרחשת של העיוות המוסרי.

על מנת לחזק את דבריו קיסר מביא את דברי רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר (1809-1879, להלן המלבי"ם):

"הצדיק הוא המתנהג על פי חוקי הצדק, לא לבד שנוהג על פי החוקים האלה עם בני האדם, כי גם עם בהמתו נוהג בחוקים האלה, ויודע תכונת נפשה לתת לה מזונותיה בעת הראוי וכפי הראוי, ושלא יכביד מלאכתה יותר על יכולתה, שגם זה מחוקי החוכמה והצדק. כמו שנאמר "ונתתי עשב בשדך לבהמתך"³⁵ ואחר כך "ואכלת ושבעת" וצער בעלי חיים דאורייתא, וזה ילמד מחוקי הצדיק העליון האל יתברך... אבל הרשע שאינו מתנהג כפי חקי הצדק ונוהג הפך מהם, גם אם תראה ממנו מדת הרחמים הוא מצד האכזריות הנסתר בו, למשל

³⁴ חיים, י' (תשמ"ה). בן איש חי. ירושלים: שיח ישראל.
³⁵ דברים י"א, ט"ו

שירחם על האדם הכבוש תחת ידו ולא יהרגנו כדי שיכבשנו לעבד לצרכו, שירחם על בהמתו ויוסיף במאכלה כדי שיכביד עליה עבודה ביתר שאת, כי הרחמים שלו שרשו הנאת עצמו מפני הצורך שיש לו בדבר ההוא".

בקטע זה של המלבי"ם מצוינת חשיבה לפיה הצדיק הוא זה שמתייחס במוסריות לא רק לבני האדם אלא גם לבעל החיים, ודואג להם למזון ולמנוחה, ובכך מתבטאת צדיקותו. לסיכום עניין הכשרות אומר קיסר:

"אלו שאלות תובעניות וחמורות ביותר ואסור לנו להתעלם מהן. עלינו לזכור שבתקופת התנ"ך לא הייתה תעשייה ולא היה צער בעלי חיים בחליבה, שכן גם העגל היה יונק ולא היה מופרד מאמו, לא היו חותכים את מקורן של התרנגולות, לא היו כלובי סוללה לתרנגולות, לא נגרסו אפרוחים, לא היו מחשמלים למוות את התרנגולות. בעבר כמעט ולא היה צער לבעלי החיים במהלך חייהם. אנו יודעים שלא די שגוף הדבר יהיה כשר לאכילה אלא גם דרך הגעתו צריכה להיות כשרה. כשרותו של מוצר איננה רק גוף הדבר עצמו אלא אף דרך הגעתו. בדיני הכשרות אין די שגוף הדבר כשר אלא חשובה לא פחות הדרך שאותו הדבר הגיע אלינו... עוד יש לחשוש בזמננו לחילול השם, שכן ישראל נקראו רחמנים בני רחמנים וצריכים להיות אור לגויים; ואנו עדים לתופעה המתרחשת וגדלה בכל יום סביבנו והיא הצעקה המוסרית שזועקים בני האדם בארץ ובעולם על ההתעללות האכזרית המצויה כיום בתעשיית המזון מן החי".

לפי תפיסתו של קיסר, העבירה שאנחנו כצרכנים עוברים עליה כאשר אנו קונים מוצרים מן החי היא האיסור "לפני עיוור לא תיתן מכשול"³⁶. קיסר טוען שכשאנחנו כצרכנים קונים מוצר שבתהליך ייצורו יש אכזריות, ובעלי החיים עברו התעללות על מנת שהמוצר יגיע אלינו אנחנו עוברים על איסור חמור שאפילו פוגם בכשרות המוצר. אומנם בעבר לא הייתה בעיה בקניית מוצרים מן החי אבל כיום התעשייה היא אכזרית וכוללת בתוכה מעשים קשים כלפי בעלי החיים ולכן המאמץ למעט בקניית מוצרים מן החי היא הכרחית, כי אחרת אנחנו תומכים במה שמתרחש בתעשייה. קיסר מפרש את קשר הפסוק "ולפני עיוור לא תתן מכשול" למצב התעשייה בימינו בכך שמציין שחז"ל טענו שלא מדובר בעיוורון גופני בלבד אלא אף בעיוורון תבוני. מצווה זו כוללת בתוכה איסור לתת לאדם עצה רעה ואיסור לגרום לבני אדם לעבור עבירות או לתת יד לעבירותיהם. ופסק הרמב"ם:

"כל המכשיל עור בדבר, והשיאו עצה שאינה הוגנת, או שחזק ידי עוברי עבירה שהוא עור ואינו רואה דרך האמת מפני תאוות לבו הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר 'ולפני עור, לא תיתן מכשול'³⁷".

³⁶ ויקרא י"ט, י"ד "לא תקלל חרש ולפני עיוור לא תיתן מכשול ויראת מאלוקיך אני ה'"
³⁷ הלכות רוצח ושמירת הנפש י"ב, י"ד

מדברי הרמב"ם עולה כי הסיוע לעבריין נאסר בהלכה לא רק במצב שבו המסייע שותף בעשיית העבירה - שהרי אם אדם עשה מעשה עבירה ביחד עם אחרים, פשוט שהוא עושה איסור. מכך מסיק קיסר שהאיסור הוא גם במצב שבו המסייע לעבריין לא עושה מעשה בידיים אלא רק גורם לעבירה בסיועו ומעודד את העבריין לעשות את העבירה. במצב זה העבריין הוא כמו עיוור כלפי העבירה, בגלל תאוותו והמסייע לו עוזר לו בתעייתו, או מכשיר לו את פעולת העבירה. בעצם יצרניות הבשר עוברות על איסור צער בעלי חיים ואנחנו שותפים לדבר העבירה מעצם רכישת המוצר, כי היא תומכת בשיטת הגידול האכזרית של בעלי החיים בתעשייה, וממשיכה את קיום איסור צער בעלי חיים. על פי ספר החינוך, איסור "לפני עיוור לא תיתן מכשול" חל על כולם. בספר החינוך נכתב ששורש המצווה היא תיקון העולם, ובמצווה זו חייבים כולם-גברים, נשים, יהודים וגויים. ומי שעובר על מצווה זו נחשב כאילו עבר על מצוות מלך³⁸.

מסקנתו של קיסר מהמצווה ומפירושה היא שאנו מחויבים לא לקחת חלק בתעשיית המוצרים מן החי של ימינו כאנשים שומרי תורה ומצוות בגלל שמעצם הקנייה אנחנו מאפשרים את קיומם והמשכם של איסורי תורה.

נוסף לאיסור, קיסר מכיר בעובדה שרוב המצדיקים אכילת בשר בטענה שזהו רצון ה' בדרך כלל מסתמכים על מצוות הקורבנות, ולכן בפרק השני בספרו מתאר קיסר איך מצוות הקורבנות דווקא תתכתב עם הטבעונות והצמחונות לעתיד לבוא.

בעניין זה קיסר טוען שהקורבנות ניתנו לעם ישראל בעבר לתקופה זמנית, שבה לעם ישראל היה קשה ללכת אחרי דת שאין בה קורבנות מכיוון שבכל דת אחרת באותה תקופה היו קורבנות ובני ישראל רצו את האמצעי הזה על מנת להתקרב לה', אך בעתיד לבוא לא יהיה צורך בקורבנות מן החי כמו שטוען הרב יצחק הכהן קוק (1865-1935, להלן הרב קוק):

"וכיון שאי אפשר שיהיה בזה רצון אנושי שלם, ודאי יהיה כוח ביד בית דין הגדול להחליף את הקרבנות של הבהמות למנחות מן הצמחים, ועל זה נאמרה התעודה האחרונה "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים"³⁹ דווקא מנחה ולא זבח. ועל זה נאמר בדברי חז"ל: כל הקרבנות בטלים ותודה אינה בטלה, מוסב על הלחם שהוא עיקר גדול בה"⁴⁰.

הרב קוק טוען שבאחרית הימים לא יהיו קורבנות, והם יוחלפו במנחות מן הצומח כיוון שהקב"ה מעדיף מנחות מצמחים מזבח בהמות. קביעתו מתבססת על הפסוק "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים" דווקא מנחה ולא זבח.

קיסר טוען שהסיבה שהקב"ה תיקן את הקורבנות מלכתחילה היא על מנת לא ליצור מצב שבו עם ישראל ילכו אחרי עבודה זרה. את הטענה הזו מבסס קיסר על דבריו של הרמב"ם במורה נבוכים:

³⁸ ספר החינוך מצווה רלב

³⁹ מלאכי ג', ד'

⁴⁰ נבוכי הדור פרק י'

"והדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכימו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפניהן... לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת־חסדו, הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו, בהתאם לטבע האדם, אשר לעולם נוח לו במה שהסכימו אליו... לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה, והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה"⁴¹.

לפי הרמב"ם, הקורבנות באו לסייע לבני ישראל לפרוש מעבודת האלילים מכיוון שאותה עת סגד כל העולם לאלוהיו באמצעות קורבנות, לא היו בני ישראל מוכנים לקבל תורה שאין בה קורבנות. לכן הורה להם הקב"ה להקריב לו ולא לאלילים.

ממשיך הרמב"ם ושואל, מה היה קורה לו ציווה הקב"ה לעבדו בלא קורבנות, ומשיב שהדבר היה דומה למצב כאילו בימינו היה בא נביא שקורא לעבוד את האל, והיה אומר: האל ציווה שלא תתפללו, לא תצומו ולא תבקשו ממנו עזרה בעת צרה. האל רוצה שתעבדו אותו במחשבה בלבד ללא מעשים פיזיים. כנראה שלא היינו מקבלים דברים אלו, ועל בסיס דימוי זה אומר הרמב"ם שבעבר העם לא היה מקבל את התורה ללא קורבנות. לדבריו, דיני הקורבנות נועדו לבידול מהעבודה הזרה כיוון שלמרות שהקורבנות מיועדים לה', הם לא הדבר הכי אידיאלי ולכן יש עליהם כללים והגבלות כמו הקרבת קורבנות רק בית המקדש ורק על ידי הכהן. כל זה נועד כדי שפולחן הקורבן יהיה מצומצם ככל הניתן, וימנע במקרה הצורך זאת בגלל שהקורבנות הם אמצעי בלבד. הרמב"ם מוסיף שגם תפילה והמצוות הדומות לה הן אמצעים למטרה, שהיא דבקות בה' אך אמצעים אלה הם קרובים לעומת הקורבנות שהם אמצעי רחוק, שהקדושה של המצווה כמעט שאינה ניכרת בו.

הרמב"ם מצטט גם את התוכחות של הנביאים על כך שעם ישראל התמקד בעבודת הקורבנות ולא במטרה האמיתית:

1. "החפץ לה' בעלות ובזבחים כשמוע בקול ה', הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים"⁴²
2. "למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' שבעתי עלות אילים וחלב מר"⁴³
3. "כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתם ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמור: שמעו בקולי, והייתי לכם לאלוקים ואתם תהיו לי לעם"⁴⁴.

⁴¹ מורה נבוכים חלק ג', פרק ל"ב

⁴² שמואל א ט"ו, כ"ב

⁴³ ישעיהו א', י"א

⁴⁴ ירמיהו ז', כ"ב-כ"ג

מטרת תוכחות אלה שמביא הרמב"ם היא להראות את ההשפעה השלילית שהקורבנות השפיעו על העם והעובדה שזה גרם להם לפספס את המטרה האמיתית שהיא התקרבות לקב"ה. קיסר מוסיף ואומר שגם כשהעניק ה' את מצוות הקורבנות לעם ישראל, היא הייתה שונה מהצורה ששאר אומות העולם נהגו אותה מבחינת המיקום והזמנים. כלומר, מצוות הקורבנות הייתה רלוונטית פעם, וכיום כבר לא כי הזמנים השתנו ואנחנו לא זקוקים לקורבנות על מנת להתקרב לה', אלא לאמצעים אחרים.

הוכחה נוספת מגיעה מדבריו של האלשיך:

"בהר סיני, שהוא מקום קבלת התורה מפי עליון, ואז לא ציווה על הקורבנות. אך ביום צוותו את בני ישראל להקריב את רבניהם לה', היו במדבר סיני ולא בהר סיני! שהוא אחר שחטאו בעגל, ולא היו בהר רק במדבר, שם נצטוו על הקורבנות לתיקון אשמותם. אך לא בזמן הקדושה הגדולה, שהייתה בעמדם בהר סיני⁴⁵."

האלשיך מוכיח בדבריו שהקורבנות הם לא הכרח קבוע לתמיד כיוון שלא צוו בהר סיני, ולכן אפשר להסיק מכך שהם ניתנו לעם רק כדי לתקן את חטאיהם אך יכול להיות שבתקופה מסוימת לא יהיה בהם צורך יותר.

לסיכום נושא הקורבנות מביא אסא קיסר את דברי הרב יצחק הבנשטרייט:

"אמר ריש לקיש: מאי דכתיב 'זאת התורה לעולה ולמנחה וגו'', כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה ומנחה חטאת ואשם, אמר רבא האי לעולה למנחה, עולה ומנחה מיבעי לי' אלא אמר רבא כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא מנחה ולא חטאת ואשם, א"ר יצחק מ"ד' זאת תורת החטאת זאת תורת האשם' כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם (מנחות ק"י)...ידוע תדע כי מעולם לא היה רצונו של הבורא יתברך שמו בהבאת קרבנות, וכל האומר שהקב"ה רוצה בקרבנות אינו אלא טועה, ומה שנאמר בתורה פרשות שלימות בדיני הקרבנות, הוא מפני שאז השעה צריכה לכך" אמירתו של ריש לקיש אותה מביא הרב יצחק הבנשטרייט מציינת כי לימוד תורה נחשב כהקרבת עולה, ורבא אומר שכל מי שעוסק בתורה אינו מחויב בקורבנות ומכך ניתן ללמוד שהקדוש ברוך הוא מעולם לא רצה בקורבנות, והם היו צורך שעה בעבר בלבד ולא יותר מכך

הרב יצחק הבנשטרייט מביא שני טעמים לטענתו שהקורבנות אינם כשאר המצוות שניתנו לאדם.

"ותדע לך שמצוות הקרבנות אינה כשאר המצוות שנאמרו לדורות ומפני שני טעמים הוצרכה

התורה לקרבנות בעת ההוא:

טעם א' הוא מפני כי אז כבר היה נתפשט אצל העמים האמונה הכוזבת שהאמינו בבעלי החיים, מהם שעבדו לבקר, ומהם שעבדו לצאן, וכדומה, וכל כך היו הבע"ח גדול וקדוש בעיניהם עד ששחטו ממש ילדיהן לאיליהם, האדם נשחט לבהמה, המצרים האמינו בהצאן,

⁴⁵ האלשיך ויקרא ז'

כמאמר הכתוב "כי תועבת מצרים כל רעה צאן"⁴⁶ והנה ישראל כאשר ישבו עמהם יחדיו למדו ממעשיהם ונצמדו לאליליהם, כמאמרם "ל' הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז, והקב"ה רצה לעקור מן העולם ומישראל בפרט האמונה הכוזבת ההוא, ע"כ צוה ד' בראשונה, בצאת ישראל ממצרים ע"ד קרבן פסח "דברו אל כל עדת ישראל לאמור בעשור לחודש הזה ויקחו איש שה לבית אבות שה לבית⁴⁷" בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח אמר לו משה רבש"ע הדבר הזה האיך אני יכול לעשות אי אתה יודע שהצאן אלקי של המצרים הן, שנאמר "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו"⁴⁸ אמר לו הקב"ה ח"ך אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו את אלקי מצרים לעיניהם שאודיע להם שאין אלוקיהם כלום, והבט וראה כמה חזק ה' אז האמונה בהצאן, כי בשביל שבושש משה איזה שעות לרדת מן ההר (לפי חשבונם) שיחת ישראל ועשו להם עגל מסכה, ועל כן נחוץ ה' בעת ההוא מצות הקרבנות להראות לעולם בכלל ולישראל בפרט שאין בהם אלוהות ואין בם ממש, ובהבאת הקרבנות נתקדש אז שם שמים בעולם, ולא מפני שהיו ראויין לכך אלא שהשעה צריכה לכך, ורק הוראת שעה הייתה כמובן. ולפ"ז יתבאר מאמרי ר"ל, רבא, ור' יצחק הנ"ל, כי עיקר הקרבנות היו רק בכדי להראות ולהוכיח את העולם שאין אלוהות בבעלי החיים, ומאחר שכבר בא העולם לידי הכרה הזאת וכבר פסקה זוהמת העגל מישראל, א"כ שפיכת דמים הללו למה? ועל כן אמרו כי באמת אין צורך עוד בקרבנות, יען שכבר פסק אלוהותם, ודי לזה רק גלוי דעת שאין בם ממש, וא"כ כל העוסק בתורתם כאילו הקריבם, דגלוי דעת בעלמא סגי, והוא כעין אני מאמין באמונה שלימה שאין בבעלי חיים שום אלוהות, ועל כן העוסק בתורת קרבנות כאילו הקריבם.

טעם ב' למצות קרבנות הוא, כי בעת ההוא ה' נתפשט אצל עמי התבל כי רצון אליליהם בקרבנות אדם, ורבים הם הכתובים שמעידים על קרבני אצל בני אדם שה' אז נתפשט בעולם, כמ"ש כמה פעמים בתורה "ומזרעך לא תיתן להעביר למולך"⁴⁹ וכן "גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלוהיהם"⁵⁰ ולכן כאשר ראה הבורא יתברך שמו מידות האכזריות, זה הקריב יונקי שדים בעוד חלב אמם על שפתותיהם, זה מביא בתו היחידה לעולה, וזה שוחט בנו הבכור על החומה, ע"כ נתן השם יתברך קרבני בקר וצאן במקום קרבני אדם, מפני שהשעה צריכה לכך, כי מוטב להאביד בעלי חיים מהמדברים. והנה עתים הללו עם אותן מאמינים החזקים שהאמינו בהבאת קרבני אדם, כבר עברו וחלפו מן העולם ואין זכר למו, א"כ קרבנות הללו למה, בשלומא מעיקרא באו הקרבנות להציל זובחי בני אדם, משא"כ עכשיו שזבחי אדם בטלו מן העולם א"כ שפיכת דמים הללו למה? הלא הוא עכשיו שפיכת דמים שלא כדין, והוא בכלל 'לא תרצח', ואם אי אפשר לבטל קרבנות לגמרי, עכ"פ די בהבאת מנחת סולת בלולה בשמן שאין בה שפיכת דמים.

⁴⁶ בראשית מ"ו, ל"ד

⁴⁷ שמות י"ב, ג'

⁴⁸ שמות ח', כ"ב

⁴⁹ ויקרא י"ח, כ"א

⁵⁰ דברים י"ב, ל"א

בקטע זה של הרב יצחק הבנשטרייט הוא מסביר שהקדוש ברוך הוא מעולם לא רצה בקורבנות ועשה זאת מתוך הכרח המציאות יש שני טעמים מרכזיים מדוע התורה מלכתחילה הוצרכה בקורבנות? יש לכך שתי סיבות מרכזיות: הראשונה היא שבתקופה זו התפשטה האמונה הכוזבת בבעלי החיים. היו כאלה שעבדו לבקר ולצאן והם היו קדושים בעיניהם כל כך עד שהאדם נשחט לבהמה. הקב"ה רצה להעלים את התפיסה השקרית הזו מהעולם ובייחוד מישראל ולכן נתן את מצוות הקורבנות כדי להכאות שאין בחיות אלוהות. ציווי זה היה הוראת שעה בלבד, ומאחר שבימינו אנחנו לא נמצאים במצב הזה יותר, אז מדוע להמשיך עם שפיכות הדמים של הקורבנות?

השנייה היא שבתקופה זו התפשטה האמונה אצל העמים שרצון אליליהם הוא בקורבנות אדם. כשהקב"ה ראה את האכזריות הזאת הוא נתן ציווי להקריב קורבנות בקר וצאן במקום קורבנות אדם כהוראת שעה כיוון שעדיף קורבנות מחיות מבני אדם אבל כיום בעולם המערבי קורבנות אדם חלפו ואין להן זכר ועל כן מדוע להמשיך עם הקורבנות מבעלי החיים? מדוע להמשיך את מעגל שפיכות הדמים?

הרב הבנשטרייט גם מציין את סיפור קין והבל, שאפשר לייחס אותו להעדפתו של הקדוש ברוך הוא לזבח בהמה על פני מנחה צמחונית, אך אפשר להסתכל על מקרה זה בצורה הפוכה לגמרי:

וכאן בוודאי ישאול השואל הלא מקין והבל איפכא למידין, ומקרא מפורש הוא "וישע ד' אל הבל ואל מנחתו: ואל קין ואל מנחתו לא שעה" הרי בפירוש נאמר כי אל הבל אשר הביא מבכורות צאנו ומחלביהן פנה אליו ד' וקבל את מנחתו, ואל קין אשר הביא מפרי האדמה לא פנה אליו ד' ולא קבל מנחתו? שאלה הזאת כבר הביא ספר העיקרים⁵¹ ואמר: "דלכך הרג קין את הבל, כי קין לשיטתו חשב שהבל חייב מיתה יען שהביא מבכורות צאנו ושפך דמי הבע"ח וע"כ שפך גם את דמו, 'נפש תחת נפש', ומה שלא פנה ד' אל מנחת קין ונענש הוא עוד על מיתה הבל אחיו, הוא מפני שגם קין לא הלך בשביל הזהב, בדרך הממוצע יען שהוא רצה לעמוד האדם והבהמה הטהורה במדרגה אחת, ואין יתרון כלל לאדם על הבהמה וע"כ לא שעה אליו ה', כי הן אמת שאין לנו רשות לשפוך את דמם, אבל אין אנחנו צריכים בשביל זאת להשוות בעלי חיים לאדם ולעמוד איתם בשורה אחת, כי הגם שאין לנו רשות לשחטם לאכלם ולצערם, אבל יש לנו רשות להשתמש בהם, ובהמה לרדיא קיימא, ועי"ש בעקרים. היוצא לך מכל אלה, כי אין רצון השם יתברך בהבאת קרבנות..."⁵².

הרב הבנשטרייט מוסיף הסבר מספר העיקרים על סיפור קין והבל כיוון שאפשר לתהות מדוע קיבל ה' את קורבנו של הבל מן החי ולא את קורבנו של הבל מהצומח. תשובתו היא שקין הרג את הבל כיוון שחשב שבגלל ששפך את דם בעלי החיים ושפך את דמם מריך לשפוך את דמו לעשות נפש תחת נפש. קין חשב שהאדם והמדרגה בדרגה חת. זה נועד להעביר לנו מסר על היחס שצריך לתת האדם

⁵¹ מאמר ג' פ' ט"ו

⁵² הבנשטרייט, י' (1929). ספר קברות התאוה. רישא: ר' שלום שיף.

לחיה, לא להמעט בערכה ולהתאכזר אליה אבל גם לא חס וחלילה להעלות אותה לדרכת האדם כיוון שזה מסוכן ויכול להביא לעיוות מוסרי כמו שצוין למעלה.

רבים מהמתנגדים לטבעונות גם מציינים את הפסוק "אין שמחה אלא בבשר ויין"⁵³ כדי לחזק את טענותיהם, אך אסא קיסר מצוין שהשמחה בבשר המובאת בשמו של רבי יהודה בן בתירא מתייחסת אך ורק לזמן הקרבת הקורבנות ולא לבשר תאוה, וכאשר בית המקדש אינו קיים אין שמחה אלא ביין. דעתו של רבי יהודה בן בתירא מבוססת על הפסוק "ויין ישמח לבב אנוש"⁵⁴. בשולחן ערוך כתוב "ירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכולתו" - כלומר, השמחה בבשר היא רלוונטית רק לבשר הקורבנות ולכן אכילת בשר בימינו על מנת לשמוח היא לא חובה, אלא רשות ואין גוזרים גזרה על הציבור אלא אם רוב הציבור יכול לעמוד בה, רוב הציבור אוכל בשר במהלך השבוע אז לכבוד שבת יעשה "הבדלה" מימות החול ולכן כתוב בשולחן ערוך "ירבה". ונכתב בשו"ת משנה הלכות חלק ז' סימן ע"ח:

"תניא ריב"ב אומר בזמן שביהמ"ק קיים אין שמחה אלא בבשר ועכשיו שאין ביהמ"ק קיים אין שמחה אלא ביין אין הכוונה דבשר אינו משמח אלא דליכא חיוב לשמח בבשר אלא ביין אבל ודאי יש בזה שמחה אלא שלא חייב בבשר כיון דליכא שלמים אבל ודאי אם אוכל בשר יש בו שמחה ולכן שפיר יכול לקיים המצווה בבשר וביין אלא דהחיוב לא הוי אלא ביין ומדברי הגמרא כאן לכאורה יש ראייה להמג"א הל' פורים שכתב דבזה"ל ליכא חיוב לאכול בשר כלל"⁵⁵.

ניתן להבין מכך שהאדם אינו חייב לאכול בשר כצורך בסיסי. המדינאי, הפילוסוף ופרשן המקרא דון יצחק אברבנאל (1437-1508, להלן האברבנאל) מפרש על הורדת המן מן השמיים אחרי תלונות בני ישראל על הבשר שאכילת בשר היא לא דבר הכרחי ולכן הקב"ה אמר למשה לתת לעם ישראל לחם ולא בשר.

לפי טענתו של קיסר, בספר בראשית נכתב שהאדם יכול רק לאכול מזון מהחי. רבי משה בן נחמן (1194-1270, להלן הרמב"ן) מפרש:

"לא הרשה לאדם ולאשתו לאדם ולאשתו להמית כל בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב, יאכלו יחד כולם"⁵⁶.

בעצם בציר הזמן של התורה הבשר הוא או איסור או היתר בזוי שיש להמעט בו ולדאוג שלא יהפוך להרגל. פרשנים רבים מציינים חסרונות רבים בתאוות אכילת הבשר, ואומרים שאדם שיכול להימנע מכך, נמצא במעלה גבוהה. למשל האדמו"ר רבי מנחם מנדל מקוצק שאמר: "אמאי אינו רשאי לאכול בשר מר"ח מנחם אב עד תשעה באב, הלא כל השנה אינו רשאי לאכול בשר"⁵⁷.

⁵³ מקור המשפט הוא מדיון הלכתי במסכת פסחים, דף ק"ט, ע"א

⁵⁴ תהילים ק"ד, ט"ו

⁵⁵ שו"ת הרשב"ש סימן קע"ב

⁵⁶ הרמב"ן על בראשית א', כ"ט

⁵⁷ אמת ואמונה אות שלו

בנוסף כתב רבי שלמה קלוגר זצ"ל:

"לא היה ראוי להם בשר תאווה, רק מכוח אין ברירה, מכוח גודל תאוותם, דבלאו הכי יהיו נמנעין מבשר לגמרי, כיון דקרבות רחוק מהם, אם כן לא יוכלו לגבור על תאוותם, לכך מרוב התאווה התירו, כמו שהתיר יפת תואר. וזהו שאמר "כי ירחיב ה' אלוהיך את גבולך כאשר דיבר לך ואמרת אוכלה בשר", ודאי היה ראוי לאסרו, רק "כי תאווה נפשך לאכול בשר בכל אות נפשך", כלומר מחמת גודל התאווה, באין ברירה, לכך תאכל בשר⁵⁸".

רבי שלמה קלוגר מפרש שהעם כלל לא היה ראוי לאכילת בשר, והיא הותרה להם רק בגלל תאוותם. באופן אידיאלי העם היה צריך להימנע מבשר לגמרי.

וגם במגיד מישרים נכתב:

"והא רזא דבשר תאווה משום דכד ישראל שלימי לא אכלי בשרא וכדאיתא בספר הזוהר: ועל זה הצטער משה כאשר שאלו ישראל בשר ואם היה משה רבנו עליו השלום נכנס עמהם לארץ ישראל לא היו אוכלים בשר⁵⁹".

בקטע זה יש הוכחה נוספת לכך שאי אכילת זה מצב אידיאלי שצריך לשאוף אליו ולהצטער שהוא לא קיים בעולמנו.

בנוגע להשפעות הרוחניות של אכילת הבשר על נפש האדם, בספרו "ספר העיקרים" ר' יוסף אלבו (1444-1380) מזהיר:

"מלבד מה שיש בהריגת הבעלי חיים אכזריות חמה ושטף אף, ולימוד תכונה רעה אל האדם לשפוך דם חנם, עוד יוליד אכילת בשר קצת הבעלי חיים עובי ועכירות ואטימות בנפש⁶⁰". כלומר אכילת בשר לא רק מביאה לידי ביטוי תכונות רעות שיש באדם בהווה, אלא גם גורמת לו לפתח תכונות רעות נוספות לעתיד, וגורמת לו למוסריות מקולקלת.

דברים ברוח דומה כתב מאוחר יותר גם האברבנאל בפירושו על סיפור ירידת המן מן השמים. האברבנאל שואל מדוע הבטיח ה' לעם ישראל "לחם מן השמים", כפי שמכונה המן, ולא בשר? ומשיב על כך: "אמר הקב"ה למשה: הנה עניין הבשר אינו מזון הכרחי, והוא שאלת זוללות ומלוי מעיים ותאווה גוברת. גם שהבשר מוליד באדם דם זדוני ואכזרי... הנה מפני זה לא אמר הקב"ה למשה שייתן לישראל בשר כ"א לחם, שהוא מזון נאות והכרחי למזג האדם, וזה הוא הנני ממטיר לכם לחם מן השמים⁶¹".

הרב קוק ואחרים האמינו שבימות המשיח, התנהגותם של בני האנוש תשתפר עד כדי כך שנגיע למדרגה שבה לא יהיה עוד צורך בהקרבת בעלי חיים כדי לכפר על חטאים.

⁵⁸ קהלת יעקב, אלול, דרוש כ, עמ' קצג

⁵⁹ מגיד מישרים, פרשת עקב (תורגם מארמית)

⁶⁰ ספר העיקרים, מאמר שלישי, פרק ט"ו

⁶¹ פירוש האברבנאל על ספר שמות ט"ז, ד'

בנוסף לכך הם האמינו שהתקופה שלאחר ביאת המשיח תהיה צמחונית, את דבריהם הם ביססו על נבואתו של ישעיה:

"וגר זאב עם כבש, ונמר עם-גדי ירבוץ ועגל וכפיר ומריא יחדו, ונער קטן נהג בם. ופרה ודב תרעינה, יחדו ירבצו ילדיהן ואריה, כבקר יאכל תבן ושעשע יונק, על חור פתן ועל מאורת צפעוני, גמול ידו הדה לא ירעו ולא ישחיתו, בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה', כמים לים מכסים"⁶².

הרב קוק גם טוען שאכילת הבשר משפיעה על האדם בצורה שלילית, והוא לא יוכל להיפטר מהאכזריות שבו עד שיפסיק לאכול בשר:

"כל זמן שבני אדם מלאים אינסטינקטים שפלים וירידה מוסרית עד כדי כך, שבכדי למלא את תאוותם מתאכזרים על בעלי חי לשפוך את דמם ולבלוע את גופם בקרבם, אין כל תקווה איזו שהיא שהחיה הפראית של האדם תטיב את דרכה להפסיק את שפיכת הדם שבין אדם לחברו"⁶³.

טענתו של הרב קוק מציירת תפיסה לפיה המוסריות האידיאלית של האדם לא תוכל להתקיים כל עוד האדם אוכל בשר, כיוון שאכילת הבשר משפיעה עליו בצורה כל כך שלילית שאין לו תקווה כלל להשתפר ולהתקדם ביחסים של בן אדם לחברו כל עוד הוא אוכל בשר.

בעוד שרוב החכמים משערים שבזמן שבית המקדש היה קיים, כל היהודים אכלו בשר, ראוי לציין שיש מי שסבורים⁶⁴ שאפילו בזמן שבית המקדש היה קיים לא הייתה חובה מוחלטת לאכול בשר! רבנו נסים מאפיין את ה-"חובה" לאכול מבשר קורבן החג כמצווה מן המובחר, כלומר, זו הדרך הטובה ביותר לקיום מצות שמחת החג, אך זו אינה חובה מוחלטת.

הרב משה הלוי שטיינברג (1909-1993, להלן הרב שטיינברג) מציין שצמחונות מטעמי בריאות לא סתרה את ההלכה אפילו בתקופה שבית המקדש היה קיים. הוא מצביע על כך שאפשר להיות צמחונים כל השנה, ובאכילת כזית בשר (כמות שמפאת גודלה לא תפגע בבריאות) יוצאים ידי חובת מצות אכילת בשר הקורבן. אפילו כהן יכול להיות צמחוני, אך לא בזמן שתורו לאכול מהקורבנות כחלק ממהלך שירותו בקודש (כשבועיים), וגם אז הוא יכול לאכול רק כזית. למעשה, לפי החתם סופר, הוא יכול לאכול אפילו פחות, מאחר וכהנים רבים יכולים לחבור יחד כדי לאכול את הכמות הנדרשת, כך שכהן צמחוני יכול לאכול אפילו פחות מכזית. בנוסף מציין הרב שטיינברג מצי שצמחונות לא כלולה ברשימת הדברים שפוסלים כהן מלשמש בקודש, מפני שאפשר לסדר פתרון לאכילה מבשר הקורבנות באחת הדרכים שהזכרנו קודם. ואולם, הרב שטיינברג מוסיף, כהן שהפך לצמחוני בגלל שנפשו נרתעת מאכילת בשר

⁶² ישעיה י"א, ו'-ט'

⁶³ הרב שמעון גליצנשטיין. קבוצת מאמרי זיכרונות על הרב אברהם יצחק הכהן קוק. ירושלים. אוצר הספרים. תשל"ג

⁶⁴ תוספות, יומא ג' ע"א ורבנו נסים, סוכה מ"ב ע"ב

לא היה מורשה לשמש במקדש, מאחר שאם יכריח את עצמו לבלוע כזית בשר, אין בכך בכדי למלא אחר ההגדרה ההלכתית של "אכילה".

לסיכום, אסא קיסר טוען שאכילת בשר עוברת על איסורים רבים ואין לה מקום בחיים הדתיים שלנו כיום. לפי תפיסתו אכילת מוצרים מן החי היא לא דרך החיים הנכונה ולכן חושב שעלינו לעבור לאורח חיים צמחוני או טבעוני כפי שהיה בראשית הימים וכפי שלפי תפיסות רבות אמור להיות באחרית הימים. דבריו של הרב סולובייצ'יק מובאים בסוף ספרו של קיסר, ומסכמים היטב את הנאמר בספרו:

"יש אי רצון ברור כמעט היעדר רצון מצד התורה להעניק לאדם את הפריבילגיה לצרוך בשר, התורה מסתכלת על האדם כאוכל בעלי חיים באי אמון. יש נטיות צמחוניות החלטיות בתנ"ך. זה נשמע במבט ראשון קצת אבסורדי, אף על פי כן אם נתעלם מדעות קונבנציונליות וננסה לחדור לתשתית של הפילוסופיה ההלכתית נגלה רעיונות כאלו. באופן פרדוקסלי האדם גבר על עצמו, יצר דרישה חדשה, אשר על פי זכות לא שייך לו, על חיים אשר שווים לשלו, על בשר אשר לא שונה משלו, והוא הצליח. ה', לכאורה, ויתר והתפשר עם האדם. האם התורה שמחה על השינוי הזה בבראשית ט' כשהתירה את אכילת הבשר? איכשהו באופן אינטואיטיבי מרגישים תו שתיקה טרגית שמתפשט בפרק כולו. התורה נאלצה להודות בתבוסה לטבע האנושי שהושחת ע"י האדם עצמו ומכורח המציאות מאשרת את השינוי הרדיקלי בו. לקיחת חיים הפכה לטבעית לאדם. מיידית התורה התחילה להסדיר (רגולציה) את "הרצח" של חיים אחרים, להגביל את הפרקטיקה ע"י סיבוך התהליך, ע"י הלכות שחיטה וחוקי כשרות"⁶⁵.

פסקה זו של הרב סולובייצ'יק עוסקת בצורת המחשבה שהאדם סיגל לעצמו על אכילת בשר. כביכול, אכילת בשר אינה אידיאלית בתורה, והמעשה של אכילת בשר גורם לחוסר נוחות מוסרי בעיניה של התורה. בנוסף מצוין שהתורה עושה ככל שביכולתה על מנת להפוך את תהליך השחיטה למורכב על מנת להדגיש שהדבר אינו אידיאלי.

המאמר "אשר יצא מאפכם"⁶⁶ שכתב מאור אזולאי חולק בדעות זהות עם ספרו של קיסר. גם במאמר זה נטען שהמציאות של ימינו מחייבת אותנו לבחור באורח חיים צמחוני או טבעוני, ושזו השאיפה שהתורה מעבירה לנו מלכתחילה. במאמר זה נטען שהאופן שבו אנו "משיגים" את בשר בעלי החיים היום, אינו עולה בקנה אחד עם רוח הנחיות התורה הן מצד הפגיעה האכזרית בחיות שאנו אוכלים והן מצד כוונת התורה לחנך את האדם לחיים מוסריים ולהרחיקו מתאוה. מאמר זה יתרכז בנושא אכילת הבשר והיחס לחיה מצדדים והסתכלויות שונות. ביחס לשימוש בבעלי חיים בימינו, עד היום ניתן למצוא

⁶⁵ תרגום לעברית מספרו - The Emergence of Ethical Man- man as a carnivorous being
⁶⁶ אזולאי, מ' (2014). **עד אשר יצא מאפכם**. אביע י"ז, נדלה ב-5- בספטמבר 2022 מ-<https://asif.co.il/wp-content/uploads/2021/04/1-8-20.pdf>

שימוש בשיני השנהב של הפילים לנוי⁶⁷, שימוש בזנבות סוס לצורך הכנת הקשת בכלי המיתר, שימוש בעורות הבהמות ליצור חלקים ממערכת התופים וכדומה.

ביחס לאכילת בשר מהמסורת היהודית, המקור הראשוני בתורה למזון שאותו האדם לאכול מופיע בתחילת ספר בראשית: "ויאמר אלוקים: הנה, נתתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה"⁶⁸. לאחר בריאת האדם, נותן אלוקים לאדם 'הוראות הפעלה' לחיים בגן עדן. הוא מעניק לאדם ולבעלי החיים אפשרות לאכול מזון מגוון, אך צמחי בלבד. גם בפרק ב' פס"ט האדם מקבל הוראה דומה⁶⁹. במהלך הדורות, מבריאת העולם ועד המבול, אין אזכור לכך שבני האדם אכלו בשר. ישנו אזכור לשחיטת בעלי חיים כקרבן ע"י הבל⁷⁰, המקריב את בכורות צאנו לאלוקים, אך לא מצאנו עדות לאכילת בשר ע"י בני-אדם עד לאחר המבול. היתר אכילת בשר בעלי חיים מופיע לראשונה לאחר סיפור המבול, כשנח ומשפחתו יוצאים מתוך התיבה⁷¹.

ה' מתיר לאכול "כל רמש", ומשווה את ההיתר לאכילת ירקות האדמה. ראוי לשים לב שבניגוד לאכילת צמחים, שניתנת ללא הגבלות כלל, באכילת בעלי החיים ישנה הגבלה, ואסור לאכול בעלי חיים שעדיין חיים. נוסף על כך, ציווי בסיסי זה שניתן לנח מיועד לאנושות כולה, בניגוד להגבלות מאוחרות שנראה להלן, הנוגעות לעם ישראל בלבד. לאחר היתר זה, אכילת בעלי חיים הולכת ונעשית שכיחה. אנו רואים סיפורים המתרחשים כמה מאות שנים לאחר מכן, על אברהם אבינו המגיש למלאכים "בן בקר רך וטוב"⁷² ועל יצחק אבינו המבקש מעשיו "הביאה לי ציד ועשה לי ארבעה מטעמים"⁷³.

ניתן להניח מבקשתו של יצחק שבעלי החיים היו חלק משמעותי בתפריט בימים ההם, גם אם הזכרתם באופן מפורש בתור מאכל אינה רבה. לאחר מאות שנים, לאחר יציאת מצרים ורגע לפני הכניסה לארץ, מתירה התורה לבני ישראל אכילת בשר שלא כחלק מהקרבנות קרבן, ומלמדת בדרך אגב שבשלב כלשהו אכילת בשר לא הייתה דבר פשוט מבחינה הלכתית⁷⁴. למרות המקורות המובאים בהם רואים

⁶⁷ השנהב נסחר על ידי בני האדם במשך מאות שנים במדינות שונות. הביקוש הרב הוביל לכך שבעלי חיים רבים החלו להיות בסכנת הכחדה ולכן הסחר בשנהב הוגבל או נאסר לגמרי, אך סחר בלתי חוקי עדיין קיים. השנהב שימש לייצור קלידי פסנתר, כדורי ביליארד, מזכרות. תכשיטים ועוד.

⁶⁸ בראשית א' כ"ט "ויאמר אלוקים: הנה, נתתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה".

⁶⁹ בראשית ב', ט"ז "ויצו ה' אלוקים, על האדם לאמור מכל עץ הגן, אכל תאכל".

⁷⁰ בראשית ד', ד' "והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו, ומחלבהן וישע ה', אל הבל ואל מנחתו".

⁷¹ בראשית ט', ג-ד' "כל רמש אשר הוא חי, לכם יהיה לאכלה כירק עשב, נתתי לכם את כל בשר, בנפשו דמו לא

תאכלו"

⁷² בראשית י"ח, ז' "ואל הבקר רץ אברהם וייקח בן בקר רך וטוב וייתן אל הנער וימהר לעשות אתו "

⁷³ בראשית כ"ז, ז' "הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים ואכלה ואברכה לפני ה' לפני מותי"

⁷⁴ דברים י"ב, כ"ז "כי ירחיב ה' אלוקיך את גבולך כאשר דיבר לך ואמרת אכלה בשר, כי תאווה נפשך לאכול בשר בכל אוות נפשך תאכל בשר כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלוקיך לשום שמו שם, וזבחת מבקר ומצאנך אשר נתן ה' לך כאשר ציווית ואכלת בשערך בכל אוות נפשך אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו: הטמא, והטהור, יחדו, יאכלנו רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש, עם הבשר לא, תאכלנו על הארץ תשפכנו, כמים לא, תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריו, כי תעשה הישר בעיני ה' רק קדשך אשר יהיו לך, ונדריו, תשא ובאת אל המקום אשר יבחר ה' ועשית עולותיו הבשר והדם, על מזבח ה' אלוקיך ודם זבחיך, יישפך על מזבח ה' אלוקיך, והבשר, תאכל."

בבירור שהתורה מתירה את אכילת הבשר, עלינו לשים לב לזמן הרב שעבר מהבריאה עד שהתורה התירה את האכילה, ואת האופן שבו היא מכנה אותה – "תאוה"⁷⁵. בנוסף יש מגבלות רבות שמוטלות על האדם החפץ לאכול בשר, תוך התחשבות בצרכי החיה ובניסיון למנוע ממנה סבל ככל שניתן. לאחר ימי המבול, מתיר ה' לנח ומשפחתו לאכול בשר בעלי חיים. רבים מגדולי ישראל ניסו לבחון מדוע ההיתר נכתב רק לאחר המבול, ולא ניתן כהיתר מלכתחילה לאדם הראשון. בפירושו של האברבנאל⁷⁶ הוא מסביר שההיתר נבע כתוצאה מהמבול שהשמיד את כל היבול הצמחי בעולם ונח ומשפחתו נותרו ללא מזון. הרב קוק בחזון הצמחונות והשלום⁷⁷ מתייחס להיתר כאל ירידה מוסרית וכאל פשרה של דור המבול:

"אלא שראתה החכמה האלוקית שהאדם נפל ממצבו המוסרי, ועד שיעלה במעלה זו, שיתנער ויבא להכרה המוסרית האמיתית, עד העת המאושרה והנאורה ההיא, אין אותה המעלה המוסרית של הכרת משפטם של בע"ח ראויה לו כלל"⁷⁸.

כלומר, דור המבול הגיע לשפל מוסרי אשר בעקבותיו ההתעסקות בסבל בעלי החיים תהיה עיוות בסדר העדיפויות. במצבם הנוכחי, על בני דור המבול לרכז את כוחותיהם המוסריים הדלים כלפי בני האדם. בעתיד, אומר הרב קוק, נשוב למדרגה המוסרית שלפני ירידתם של דור המבול, ונפסיק לאכול את בעלי החיים. מסקנת המאמר היא שהיתר אכילת הבשר אינו חלק עצמתי מהעולם אלא רק היתר שנבע מירידה מוסרית, ניתן לראות שכשניתנת התורה לעם ישראל ההיתר מצומצם אף יותר ונוספו תנאים והגבלות:

1. על בעל החי להיות בעל סימני טהרה שהוגדרו בתורה. בעל חיים שאינו נושא סימנים אלה או רק אחד מהם אינו כשר לאכילה.
2. על בעל החי להישחט כנדרש תוך הקפדה יתירה על הלכות רבות ודקדוקים רבים, הן דינים הנוגעים למצבה הבריאותי של הבהמה הנשחטת, הן דינים הנוגעים למצב הסכין והן דינים הנוגעים לשוחט עצמו.
3. אסור לשחוט את הבהמה ואת בנה ביום אחד.
4. אסור לאכול דם.
5. אסור לאכול חלב החיה (חלקים שומניים מוגדרים של בהמה)

⁷⁵ רצון או יצר עז, מובא כאן כרגש שלילי

⁷⁶ פירוש האברבנאל לבראשית ב', ג'

⁷⁷ חזון הצמחונות והשלום הוא שמו של ספר על אידיאל הצמחונות משני מאמרים של הרב קוק, שנערך על ידי הרב דוד כהן (הרב הנזיר). המאמרים הם "טללי אורות" ו"אפיקים בנגב" שהודפסו בכתב העת הפלס בשנים תרס"ג-תרס"ד. הרב דוד כהן היה צמחוני בעצמו, ותלמידו ועורך כתביו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ומכאן נובע השילוב שבין הדברים.

⁷⁸ חזון הצמחונות והשלום, פרק ד'

אפשר לראות כאן שחלק משמעותי מהציווי על היחס לחיה אינו למען החיה מכיוון שלחיה לא אכפת אם שוחט אותה יהודי או גוי, וכאן ניתן להסיק שהכללים וההקפדות נועדו בשביל האדם היהודי שתתעורר בו המוסריות, וכשבני ישראל במדבר מבקשים בשר התורה מכנה זאת תאוה. מאכלם העיקרי של בני ישראל במדבר היה המן. לפי דברי חז"ל, טעמו של המן היה משתנה לפי רצונו של האוכל. בני ישראל יכלו לאכול את המן בטעם בשר, אך התלוננו על מחסור בבשר עצמו. במקום הכרת תודה על נס גלוי וקיומי שנעשה להם, הם מתנהגים בכפיות טובה ונכנעים לזיכרון קלוש של מעדנים שאכלו במצרים, שכמזון עבדים כנראה לא היה משובח במיוחד. בסופו של דבר, העונש על התאוה הוא דווקא בהיענות לה במידה מופרזת. בני ישראל קיבלו מנה הגונה מבשר השליו, אך השפע כאן אינו לברכה. מטרת הריבוי כתובה בדברי ה' - כדי להמאס עליהם את טעמו וריחו של הבשר. אך בני ישראל אינם נרתעים, ובבוא השליו הם לוקחים ממנו מלא החופן בכמויות ענק - רק ליקוט הבשר ארך כיממה וחצי. למרות שה' הוריד את השליו על מנת שיאכלו ממנו בני ישראל, הוא מתמלא חימה מהאופן שבני ישראל נוהגים, ומכה אותם מכה גדולה. ה' גם מעניק למקום הזה שם-קברות התאוה, שכל העובר בו ייזכר במקרה ובדינו של המתאוה לבשר באופן רעבתי ומוגזם. אפשר להשתמש במקרה השליו כתיאור לתרבות השפע שבימינו וללמוד ממקרה זה על הצורה בה הקב"ה רוצה שנאכל בשר, אם בכלל וההשלכות כשאכילת הבשר הופכת לתאוה. ניתן למצוא ביקורת על אכילת בשר בדברי חז"ל הן מהפן הפרקטי המתבטא בהרחקות ואיסורים, והן מהפן המוסרי. מקור מרכזי שהיווה בסיס לטענות אלה הוא הפסוק הבא: "כי ירחיב ה' אלוקיך את גבלך כאשר דבר לך, ואמרת אכלה בשר, כי תאוה נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך, תאכל בשר"⁷⁹.

בספר "שדי חמד" של הרב חיים חזקיהו גם יש ביקורת על אכילת בשר:

"בספר שיעור קומה לרבינו הרמ"ק...בעניין הגלגול בנפש בהמה טהורה וכו' שם, ובעל נפש יתרחק מבשרה שאפשר שע"י בשרה יתרכב בו הרשע ההוא ופעמים שהיא מלפתו עד המוות...ולפי זה אין לאכול בשר כי אם למי שנגלה אליו סוד ה' ממי שאין בה מגולגל מחמת עוון וזהו הזהרת הרב הארי"⁸⁰.

כלומר, אכילת הבשר על ידי אדם שאינו במדרגה גבוהה מספיק, מתגלות בו מידות של רשע, וכך אכילת הבשר הופכת בעצם לעוון. בניגוד למדבר, בו האכילה הייתה מותרת כקרבת בלבד, אדם שרצה לאכול בשר בארץ היה יכול לעשות כן באופן פרטי, אך התחייב לשחטו על פי הוראות הכשרות על מנת לספק את תאוותו. אפשר להציע שעצם החיוב במדבר לשחוט בא כדי להפוך את אכילת הבשר לשכיחה פחות, ולחנך את האדם לכך שהמעשה אינו רצוי. בספרות חז"ל יש עוד כמה מקורות לניסיון לצמצם את צריכת הבשר. במסכת חולין הגמרא מביאה מספר הגבלות לאכילת בשר על בסיס היתר התורה:

⁷⁹ דברים, י"ב, כ'

⁸⁰ שדי חמד חלק ראשון אסיפת דינים מערכת אכילה

"כי ירחיב ה' אלוֹקֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ לַמִּדֶּה תוֹרַה דֶּרֶךְ אֶרֶץ: שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר אֲלֵא לִתְאָבוֹן. יִכּוֹל יִיקַח אָדָם מִן הַשּׁוּק וַיֹּאכַל? ת"ל וְזָבַחַת מִבִּקְרֶךְ וּמִצִּאֲנָךְ. יִכּוֹל יִזְבַּח כָּל בִּקְרוֹ וַיֹּאכַל כָּל צֹאנוֹ וַיֹּאכַל? ת"ל 'מִבִּקְרֶךְ' וְלֹא כָּל בִּקְרֶךְ, 'מִצִּאֲנָךְ' וְלֹא כָּל צֹאנֶךָ⁸¹".

הגבלות אלה משרטטות את גבולות אכילת הבשר בצורה ברורה וחדה. אכילת בשר צריכה להיות לתאבון בלבד, כיוון שרק אז היא נחשבת לדרך ארץ ובנוסף לכך מדרש ההלכה מצמצם את ההיתר לאכול בשר ומשאירו רק כאמצעי להשקטת רעבון ולא בשביל תאוה וטעם טוב. יתרה מכך, הוא מלמד את האדם לא לקחת בשר מן השוק אלא לאכול רק חיות שגדלו בביתו. העניין האחרון שמוזכר במדרש זה, הוא האיסור לשחוט את כל בקרו בפעם אחת. האדם מצווה לאכול ממנו מעט ולהשאיר את חלקו בחיים. הגבלה רחבה יותר לאכילת בשר מופיעה במסכת פסחים: "תניא, רבי אומר: עם הארץ אסור לאכול בשר. שנאמר: "זאת תורת הבהמה והעוף" כל העוסק בתורה - מותר לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה - אסור לאכול בשר בהמה ועוף⁸²".

בגמרא זו אנו רואים התייחסות קיצונית יותר לנושא אכילת הבשר – כשאדם אינו מיושב בדעתו, אינו למדן ולא עוסק בתורה, אסור לו לאכול בשר בהמה ועוף כלל! מקור אחר בדברי חכמים מפרש את פרשת בן סורר ומורה. מפרשת המשנה:

"אכל כל מאכל ולא אכל בשר, שתה כל משקה ולא שתה יין - אינו נעשה בן סורר ומורה, עד שיאכל בשר וישתה יין⁸³".

כלומר המשנה תולה את דינו של בן סורר ומורה באכילת בשר ובשתית יין דווקא. הבן יכול לא לשמוע בקול הוריו, אך אם אינו אוכל בשר ושותה יין, הוא יוצא מהגדר של סורר ומורה. מאמירות חז"ל אלו ניתן ללמוד כי אכילת הבשר אינה מעשה חיובי במיוחד, והיא קושרת את האדם למידות רעות כתאוותנות, זלילה, אכזריות ונטילת חיים. חז"ל ראו בהגבלת אכילת הבשר כלי חינוכי להתרחקות ממידות אלו ולנהיגה באיפוק.

לאחר שראינו את ניסיונה של התורה לצמצם את השימוש בחיים למטרות מאכל ויחסה לאכילה זו, ניפגש עם מושג נוסף ומשמעותי להבנת יחס התורה לבעלי החיים, ולהבנת רוח ציווי התורה שעוסקים בחיות ובאכילתן – "צער בעלי חיים⁸⁴". הביטוי מופיע בספרות חז"ל פעמים רבות, והוא כולל מערכת שלמה של דינים מהתורה והנהגות שנועדו למעט ככל הניתן בצערם של בעלי החיים. בתורה, כאמור, מופיעים ציוויים רבים המלמדים על היחס הראוי בין בעל הבהמה לבהמתו. לדוגמא: האדם חייב להשבית בהמתו ממלאכה בשבת; אסור לו להעמיס עליה משא כבד יותר ממה שהיא יכולה לשאת; על

⁸¹ תלמוד בבלי חולין פ"ד ב'

⁸² בבלי פסחים מ"ט, ב'

⁸³ סנהדרין פרק ח' משנה ב'

⁸⁴ צער בעלי חיים הוא מושג מתחום המוסר, הקורא להימנע מלפגוע בבעלי חיים בגלל יכולתם לחוש צער וכאב

האדם להאכיל את בהמתו עוד לפני שהוא אוכל. מעבר לצווים אלו, אבקש להרחיב בצווים נוספים שאף הם מורים על יחס הגון:

1. איסור חרישה בשור ובחמור יחדיו (אחת הסיבות לאיסור היא משום שכוחם אינו שווה. השור, החזק יותר מהחמור, יגרור את החמור מעל לכוחו וכך יפגע בו)
2. איסור חסימת שור בדישו (אין לחסום את הבהמה מלאכול את השדה אותו היא דשה. כל חסימה, בין ישירה ובין עקיפה, הינה אסורה ועונשה מלקות).
3. מצוות "שילוח הקן". אדם שמצא קן של ציפור כשרה ומעוניין בביצים אסור בלקיחת הביצים לעיני האם. (לדעת פוסקים רבים החיוב הוא נסיבתי, ואם אדם אינו צריך את הביצים - אין לצער את האם ולקחת את הביצים ללא סיבה.)

למרות כל הדוגמאות שראינו, שרובן איסורי תורה, עדיין ישנה מחלוקת האם איסור "צער בעלי חיים" הוא מדאורייתא או דרבנן. רוב הראשונים סוברים שהאיסור לצער בעלי חיים הוא מדאורייתא, ולראיה הביאו את הדין בסוגיית פריקת בהמה שמשא כבד מוטל עליה⁸⁵. פירוש הציווי הוא, שאם נתקל אדם בחמור הרובץ תחת משאו ומתקשה לעמוד, כתוצאה מהמשקל הרב המונח עליו, עליו להיחלץ לעזרת החמור, למרות חוסר-הנעימות להיות לעזר לשונאך, גם אם היה גוי. לעומת הראשונים שהזכרנו לעיל, שיטת הרמב"ם אינה ברורה לחלוטין. היו והיו שסברו שהוא פוסק שצער בעלי חיים הינו איסור דרבנן, אך לפי דבריו בעניין מצוות 'אותו ואת בנו', מובן שמדובר בחיוב דאורייתא:

"וטעם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, כדי להזהיר שלא ישחט הבן בעיני האם, כי יש לבהמות דאגה גדולה בזה, ואין הפרש בין דאגת האדם לדאגת הבהמות על בניהם, כי אהבת האם וחנותה לבני בטנה איננו נמשך אחרי השכל והדבור אבל הוא מפעולת כוח המחשבה המצויה בבהמות כאשר היא מצויה באדם"⁸⁶.

טענתו של הרמב"ם היא שטעם המצווה לא לשחוט פרה ואת העגל שלה באותו יום היא החשש משחיטתם אחד מול השני, כיוון שדבר זה גורם לצער איום לבהמה, ואין הבדל בין צער הבהמה לצער האדם. הלכה נוספת שמלמדת על החשיבות של 'צער בעלי חיים' היא היתר עבירה על תקנת חכמים בשבת כדי למנוע צער בעלי חיים:

"בהמה שנפלה לאמת המים - אם המים עמוקים, ומפני כך אינו יכול לפרנסם במקומם, מביא כרים וכסתות ונותן תחתיה משום צער בעלי חיים, אף על פי שמבטל כלי מהיכנו. מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה"⁸⁷.

⁸⁵ שמות כ"ג ה' כי תראה חמור שנאך, רבץ תחת משאו, וחדלת, מעזוב לו עזב תעזוב, עמו.
⁸⁶ מורה נבוכים, חלק ג' פרק מ"ח

⁸⁷ שו"ע או"ח, סימן ש"ה, י"ט-כ'

תקנת חכמים זו מתארת מצב בו בהמה נופלת לאמת מים, ואין אפשרות להוציא אותה. על האדם לדאוג שלבהמה יהיה נוח כיוון שנגרם לה צער. מכך מסיקים גם שאפשר להגיד לגוי לא לחלוב את בהמתו בשבת מחשש שהחליבה גורמת לה לצער, ויש עבירה על צער בעלי חיים.

מקור נוסף מופיע בקיצור שולחן ערוך של הרב שלמה גאנצפריד (1804-1886):

"סוסים המושכים בעגלה, והגיעו למקום מקולקל או להר גבוה, ואין יכולים למשוך בלי עזר, מצווה לעזור אף לנוכרי משום צער בעלי חיים, שלא יכה אותם הנוכרי מכה רבה למשוך יותר מאשר בכוח⁸⁸".

כלומר, מצווה לעזור לחיה שנמצאת בצרה, גם אם היא לא שלך וגם אם היא שייכת לגוי על מנת למנוע מצב בו יכו אותה. לא ניתן להתעלם מהלך הרוח של התורה כלפי המתאווים לבשר, ומההתייחסות של חז"ל כלפיהם. האיסור לפגוע בבהמה שלא לצורך, אופן החזקתה בעודה בשבי ודאגה לה אפילו במחיר של ויתור על איסורי חכמים, מראה שיש משמעות לחיות לא רק בתור מזון ואמצעי תחבורה עבור האדם, אלא כבירותיו של הקב"ה, וכמופיע במדרש:

"כשם שרחמיו של הקב"ה על האדם, כך רחמיו על הבהמה⁸⁹".

כלומר, כשם שיש ערך לחיי האדם בעיני ה', כך יש ערך לחיי הבהמה. הקב"ה דואג לאדם, רוצה בטובתו ומסייע לו להשיג את צורכו. אך הסיוע הזה אינו יכול לבוא על חשבון בעלי החיים. גם אם האדם זקוק לחיות למזון, לנוי ולהשגת מטרות שונות הדבר חייב להגיע עם חמלה ורחמים כלפיהם כיוון שרחמיו של הקב"ה אינם מיועדים לאדם בלבד. חיי הבהמה חשובים לקב"ה, גם הם בריאתו וגם אם מעמדם פחות מזה של החיה אין הדבר אומר התרה כוללת לשימוש בחיות הכולל התעללות וסבל. זה לא רצונו של הקב"ה. התייחסות רחמנית נוספת לבעלי החיים מיוחסת למשה רבנו במדרש:

"בחנו הקדוש ברוך הוא למשה בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבנו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי, ורץ אחריו עד שהגיע לחסות. כיוון שהגיע לחסות נזדמנה לו בריכה של מים, ועמד הגדי לשתות. כיוון שהגיע משה אצלו, אמר: "אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא, עיף אתה". הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקדוש ברוך הוא: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך - חיך, אתה תרעה צאני ישראל⁹⁰".

הקב"ה רואה ברחמנות כלפי בעלי חיים תכונה יסודית בבני האדם, עד כדי כך שבעת בחינת מנהיגותו של משה, נבדק בראשונה יחסו לעולם החי. דמות מרכזית נוספת בעם ישראל שנבחנה ביחסה לבעלי חיים - ונכשלה, הוא רבי יהודה הנשיא⁹¹. (135-219, להלן רבי):

⁸⁸ קצשו"ע, סימן קצ"א, ב'

⁸⁹ תנחומא בראשית, פרשת נח, סימן ו'

⁹⁰ שמות רבא, פרשה ב'

⁹¹ רבי יהודה הנשיא היה תנא בדור החמישי, נשיא הסנהדרין ועורך המשנה, נצר למשפחת הלל הזקן וחותם תקופת התנאים.

"מעשה בעגל אחד שהובל לשחיטה. הלך והסתתר בכנפי מעילו של רבי יהודה הנשיא ובכה, שלא רצה להישחט. אמר לו רבי: "לך, כי לך נוצרת". אמרו עליו בשמיים: "הואיל ואין הוא מרחם, נפיל עליו עד שקרה מקרה אחר: יום אחד ראה את שפחתו 30 ייסורין". וכך היה מטאטאת את הבית, ובין הפסולת ראה מספר גורי חולדה, אותם חשבה השפחה לסלק. אמר לה רבי: "עזבי אותם" שכן מצווים אנו לרחם עליהם ככתוב בתורה "ורחמיו על כל מעשיו". לאחר מעשה זה התרצו בשמיים ורפאו אותו מייסוריו⁹².

מעשה זה מתאר עגל שמתחנן לרבי שיציל אותו משחיטה, ורבי עונה לו שהוא נוצר עבור השחיטה, ולכן אין לו איך לסייע לו. על אמירה זו, שהציגה את רבי כחסר רחמים הוא נענש בייסורים שנרפא מהם רק כשאמר לשפחתו לרחם על גורי חולדה שנמצאו בביתו, כיוון שגם הם יצירתו של הקב"ה ונאמר "רחמיו על כל מעשיו".

בנוסף להלכות הנוגעות ליחס לבעלי חיים שכבר ראינו, התבוננות והאזנה להלכות שחיטה מאפשרות לשמוע מנגינה. הלכות אלו הן מפורטות מאוד, וכך מעמידות את האדם מול השלכות מעשיו: על האדם לשחוט את הבהמה בידים, ולא באמצעי מטווח רחוק, ולחוש את התנגדותה. עליו לחתוך את גרונה, להתלכלך בדמה, להרגיש ולראות את פרפורה. בנוסף, אין האדם יכול להתרחק. עליו לכסות בידיו את הדם. כיסוי הדם יכול להתפרש גם כאקט של בושח ורצון 'להסתיר' את העוול בעפר. יצוין שאם אין לאדם עפר, אסורה עליו שחיטת החיה. הרב קוק כותב על כך בחזון הצמחונות והשלום:

"כיסוי דם החיה והעוף היא כמו מחאה אלוהית, לעומת ההיתר התלוי ביסודו במצב הנפש המקולקלת של האדם "כי יצר לב האדם רע מנעוריו"⁹³ ונפשו זאת אומרת "אוכלת בשר כי תאווה לאכל בשר"⁹⁴, וגם אוכלת בשר בכל אונות נפשה, באין שום רעיון של התנגדות פנימית, מצד רגש הטוב והצדק, אמרה תורה: כסה הדם, הסתר בושתך ורפיון מוסריותך ... להשכיל ולחוש יפה שאין ראוי לטול חייה של כל נפש חיה ומרגשת מפני צרכו ותאוותו. אמנם הפעולות האלוהיות, המצות, תעשינה דרכן לעשות את ההכנה המוסרית שתוכל לצאת אל הפועל בבה עתה".

בקטע זה טוען הרב קוק שמצוות כיסוי הדם היא מחאה אלוקית אל מול היתר השחיטה. כיסוי הדם מבטא בושח מהמעשה האכזרי, בושח מחוסר המוסריות. המעשה גורם לאדם להרגיש שהמעשה שעשה שגוי, והמצב בוא נטל חיים של יצור חי בגלל תאוותו הוא שלילי. עניין יסודי נוסף בהלכות כשרות הוא האיסור לבשל בשר וחלב, וכפי שמופיע בתורה "לא תבשל גדי בחלב אימו"⁹⁵. בישולו של בעל החיים בחלב אימו, שהוא מזונו, הוא מעשה אכזרי. במקום שנסתכל על הבשר והחלב כעל מאכל

⁹² תרגום על פי בבלי בבא מציעא פה א'

⁹³ בראשית ח', כ"א

⁹⁴ דברים י"ב, כ'

⁹⁵ שמות כ"ג, י"ט

בלבד, עלינו לזכור למה הם אמורים לשמש במקור ומה הן השלכות מעשינו: החלב אינו נברא עבורנו, אלא עבור הבהמה שאותה אנו אוכלים ברגעים אלו. על חומרת האיסור הרחיב הראי"ה קוק:

"תעודת הגדי איננה דווקא להיות לברות לשיניך החדות שהוחדו אמנם גם מורטו לרגלי השפלתך וזוללותך באכילת בשר, והחלב ממילא לא נועד להיות לתבלין לך למלאות את תאוותך השפלה. בידעך כי הבשר והחלב ביחס תיקון המאכל הם כ"כ רחוקים, כ"כ מתועבים, עד כדי איסור הנאה ביכול ואכילה, תכיר בבא מועד כי חיי החי לא נוצרו בעבור קיבתך התאונית, והחלב עקרו נועד להיות למזון למי שעבורו בא הטבע למלא את תפקידו, כמו שחלב שדי אמך היה לך למבטח בימי הנקתך"⁹⁶.

הרב קוק מנסה בקטע זה לגרום לאדם לזכור שהבשר והחלב כלל לא נועדו עבורו. מאכלים אלו לא נוצרו עבור תאוותו של האדם אלא עבור החיה בלבד על פי כללי הטבע, בדיוק כמו שחלב אם נועד לאדם בלבד.

הזכרנו לעיל את ההרחקות ששמה התורה בין האדם ובין הבשר בניסיון למנוע ממנו ליפול לתאוות. מידה נוספת שעלולה להיפגע אצל האדם היא מידת הרחמים. השחיטה פוגעת ביצרו הרחמני של האדם ומסוכנת לו, שכן הוא עלול לנהוג כן בחבריו. בעניין זה התורה הציבה סייג, ובעת שהתירה לאדם לאכול בשר הזהירה אותו לבל ילמד ממעשה זה וייקח ממנו דוגמה ליחסו כלפי בני אדם:

"שופך דם האדם, באדם דמו יישפך כי בצלם אלוקים ברא את האדם"⁹⁷.

כלומר, אכילת הבשר אומנם הותרה לאדם, אך היא מלווה באזהרה חמורה. יש חשש שהאדם ישחוט בני אדם כמו שהוא שוחט בעלי חיים למאכל וזה סיכון גדול מאוד. השחיטה פוגמת משהו באדם ומידת האכזריות שבו עלולה להתפשט מבעלי החיים לבני אדם. על עניין האכזריות המתגלה בעת אכילת בעל חיים אחר, הרחיב האברבנאל:

"אמר הקב"ה למשה: הנה עניין הבשר אינו מזון הכרחי, והוא שאלת זוללות ומלוי מעיים ותאוות גוברת, גם שהבשר מוליד באדם דם זדוני ואכזרי. ומפני זה תמצא שהחיות והעופות הטורפות אוכלות הבשר הם אכזריות ורעות, אבל הצאן והבקר, תרנגולים תורים ובני יונה שמתפרנסים מעשב השדה, אין בהם אכזריות ולא רשע, ולכן יעד הנביא שבזמן הגאולה העתידה 'אריה כבקר יאכל תבן'⁹⁸."

אפשר לקחת פסוק זה כמשל לאחרית הימים, בה המצב הטרויויאלי, גם של בני האדם וגם של בעלי החיים יהיה לאכול מזון מן הצומח בלבד. האריה, שנתפס אצלנו כ"מלך החיות", טורף על יהפוך לצמחוני כמו הבקר שאוכל תבן בלבד. אפשר ללמוד מכך על המצב הרצוי והאידיאלי של העולם, גם

⁹⁶ חזון הצמחונות והשלום, פרק י"א

⁹⁷ בראשית, ט', ה' ו' "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם שופך דם האדם, באדם דמו יישפך כי בצלם אלוקים עשה את האדם ואתם, פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה."
⁹⁸ אברבנאל לשמות ט"ז, ד'

הטורף הגדול ביותר, במצבו האידיאלי הוא צמחוני. מפירושו של האברבנאל גם ניתן להבין מדוע הותרו לנו חיות ועופות האוכלים מאכל צמחי. ה' לא רצה שתיטמע בנו אותה אכזריות הקיימת בחיות ואדרבא, רצה ה' שנלמד מהחיות אותן אנו אוכלים את העדינות, הקיימת בבעל חיים שלא עושה רע לסובב אותו ולא פוגע בו.

הקורא הדתי שייקרא את המאמר המובא עלול לטעון - "בסדר, אבל התורה מצווה עלינו להרוג בעלי חיים על מנת לקיים מצוות בסיסיות. אין באמת אופציה לחיים האוטופיים שהמאמר מציע". הסתכלות שטחית על חלק ממצוות תראה שבאמת מתחייבת הריגה או גרימת צער לחיות לצורך שימוש בעורן או בבשרן. אך התעמקות במקורות תוכיח אחרת. לדוגמא, מצוות התפילין או יצור הקלף לספרי התורה והמזוזות. כידוע, יצור בתי ורצועות התפילין הוא מעור בהמה, וכמותם הקלף עליו נכתבות הפרשיות וספרי התורה.. על כך פסק הרמב"ם שלא מתחייבת הריגה לצורך הכנת הקלף:

"אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות, על גבי עור בהמה טמאה וחיה ועוף הטמאין; אבל כותבין על גבי עור בהמה וחיה ועוף הטהורים, ואפילו נבילות וטריפות שלהן".⁹⁹ וכך נפסק גם בשולחן ערוך¹⁰⁰: "כנ"ל גם לגבי מצוות שופר, מותר לקחת את הקרן מטרפה. כך גם לגבי הצמר בעבור הטלית - ניתן לגזוז מהחיה ללא כאבים וללא התעללות, ולצמצם את צערה בכך.

כלומר, אפשר להיות יהודי מאמין ועובד ה' גם ללא הרג חיות, ומבלי לפגוע ולהתעלל בהן. ניתן להביא עוד מצוות ומנהגים שונים, אך המסקנה זהה. לאור הדברים שנאמרו, ניתן לראות בבירור שרוח התורה אינה שלמה עם מציאות בה האדם אוכל בשר, אך מתירה זאת. אך יחד עם זאת עלינו לשים לב להבדלים הגדולים בין המציאות התנכ"ית שבה הותרה אכילת הבשר לראשונה לבין המציאות המתרחשת כיום. במציאות בה התורה התירה את אכילת בעלי החיים, הבהמה הייתה חלק בלתי נפרד מרכושו של האדם, ועל האדם היה לכבד את הבהמה ולספק את צרכיה. כשרצה האדם להשתמש בבעלי החיים לעבודתו, הוא קיבל הוראות מפורטות כיצד לעשות זאת, ונענש כאשר לא עמד בהוראות אלה. התבוננות בתעשייה ממנה מסופק הבשר כיום, חושפת תמונה שונה ומזעזעת. בעלי החיים חיים במציאות קשה וכואבת, דחוסים בצפיפות נוראה וחשופים להרעלות ולהתעללויות¹⁰¹. אציין כמה דוגמאות:

1. בעלי החיים כלואים בכלובים צפופים וקטנים ולא מורשים להסתובב במרחבים או לאכול עשב באחו פתוח, בניגוד לחצרות ולחוות שבהן חיו בעבר.

2. בעלי החיים עוברים הזרעה מלאכותית בניגוד לרצונם, כאשר שעות ספורות לאחר הולדת הוולד הוא נלקח מאימו, שנתרת לבדה לבכות ולהתייפח ימים ולילות לשובו.

⁹⁹ רמב"ם, הלכות תפילין ומזוזות וספר תורה, פרק א, הלכה י'

¹⁰⁰ שו"ע או"ח, סימן ל"ב סעיף י"ב.

¹⁰¹ אנימלס, **אנונימוס לזכויות בעלי החיים**. נדלה ב 13 בספטמבר 2022 מ <https://anonymous.org.il>.

3. בעלי החיים במשקים מואבסים בתזונה מלאה בכימיקלים לצורך השבחת הבשר והשומן ולהפחתת רקמות השריר. כתוצאה מכך, בעלי החיים נושאים עיוותים וחולים לעיתים תכופות. חיות רבות שוקלות יותר ממה שגופן מסוגל לשאת וסובלות מכך סבל רב. בנוסף, במקרים כאלו החיות מובלות לעיתים לשחיטה באמצעות מנוף, דבר שמכביד על כאבן. מציאות זו שונה מאוד מציווי הדאגה לחי שראינו לעיל.

4. חלק גדול מבעלי החיים הנאכלים בארץ מובאים בחיים באוניות מאוסטרליה. הם מובלים בצפיפות קשה ומאות מהם מתים בדרך כתוצאה מקשיי המסע. לאחר פריקתם הם מובלים במכות חשמל ומכות אלה לעבר שחיטתם. הם מבוהלים ופחדים ולעיתים מסרבים לזוז, מה שמגביר את האלימות כלפיהם.

5. כתוצאה מהתנאים שתיארנו, וכתוצאה מבעיות נוספות, בהמות רבות מתות מוקדם בייסורים קשים.

תעשיית המזון מן החי היא אכזרית, ויש עוד דוגמאות רבות, אך המסקנה ברורה. כשהתורה התירה אכילת בעלי חיים, לא לכך היא התכוונה. התורה התירה לנו לאכול "מצאנך ובקרך" - מהבהמות להן דאגנו, השקנו והאכלנו במסירות, ולא אלו אשר ציערנו והעבדנו יתר על המידה, לא אלו אשר כלאנו, הרעבנו או הרעלנו, הכינו או חשמלנו. בהמות איתן נהגנו בחמלה וחיינו עמן בהרמוניה של נתינה ושל עזרה הדדית. הן אלו המותרות לנו לאכילה, בסייגים שנמנו לעיל, על פי התורה.

על פי המאמר, למרות ששחיטת בשר הבהמות נעשית על ידי שוחטים יראי שמים ומבוצעת לפי כללי הכשרות, רוח הדברים אינה כרוח התורה. בני האדם נראים כמרושעים בעיני בעלי החיים, וכגורמי רוע וסבל ועל כן הם פוחדים מהם ובורחים מפניהם. העובדים במשקים מכים אותם ללא רחם וללא אמפתיה וחמלה, ומתייחסים אליהם כאל מוצר ולא כאל יצור חי. לא כך אמור להיות. מטרת האדם בעולם היא להפיץ מוסר, חסד, ורחמים ולא להנציח התעללות וחוסר רגישות כלפי בעלי החיים בעולמנו. התורה הזהירה אותנו לבל נשחית מידותינו, והדגישה פעמים רבות את עונשו של המתעלל ושל המתאווה. מי שלא מפעיל שיקול דעת וכל עניינו הוא הבשר מבלי להתחשב בצרכי הבהמה עובר על חטא המתאוים. ביצוע עיוור של חוקי הכשרות אינו מספיק. עלינו לחוש את הרוח של התורה המנשבת בעורפנו, ולפעול על פי המסרים הברורים אותם היא מציגה. נישנם אנשים האומרים שאכילת בשר באירועים מיוחדים כמו שבתות וחגים מעניקה שמחה יתרה, אך מסקנה המאמר היא שעליהם לשים את ליבם למציאות בשטח. האם אנשים רגישים ורחמנים יכולים ליהנות מאכילת בשר בשבת או בשמחות, שעה שהם יודעים כי למען הנאתם בעלי חיים רבים נאלצו לסבול?

המאמר מסיים בנבואה מספר ישעיהו רעיון המובא מספר ישעיהו:

"זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן, ונחש, עפר לחמו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ה' ¹⁰²".

¹⁰² ישעיהו, ס"ה, כ"ה

כשבא הנביא לתאר את ימי אחרית הימים, הוא מתאר מצב שבו אף אחד מבעלי החיים לא הורג בשביל לאכול, אפילו אלה שטורפים מלידה, השאיפה היא שכולנו נזכה לימי אחרית הימים, ימים של חמלה, דאגה ורחמים.

לסיכום, בפרק זה הצגתי מקורות רבים והמשותף לכולם הוא שהם מציגים כאידיאל את העולם כצמחוני. המקורות מביאים כיוון מחשבה לפיו כולנו צריכים לשאוף כבר בימינו להגיע למצב הזה, גם כי זה מתואר במקורות היהודיים כבר שנים רבות כמצב שצריך לשאוף אליו וגם כי המצב בתעשיית המזון מן החי בימינו הוא אכזרי ובלתי נסבל, וכיהודים יש לנו אחריות על המצב הזה ועלינו לפעול על מנת למנוע אותו. בספרו של קיסר ראינו התייחסות ל"בעיות" שכביכול סותרות את אורח החיים הצמחוני אך בפועל קיסר הראה כיצד לתורה יש דווקא שאיפה לצמחונות, ומראה מקורות רבים שדרכם הוא פותר את המחלוקת. בפרק הבא נראה גישה שאומנם מסכימה עם התפיסה הבסיסית שהוצגה בפרק זה, שהעולם האידיאלי הוא צמחוני אך חושבת שהסכנות בצמחונות בימינו הן רבות מדי כדי לשאוף שכל העולם כיום יהיה צמחוני.

פרק שלישי: צמחונות וטבעונות כתפיסה דתית לאחרית הימים

ב"שירה"¹⁰³ מאת ש"י עגנון מובא דיאלוג בין תמרה לבין טגליכט ובו נאמר כך:

"בחנוכה שעבר נזדמנתי לנשף של לטקי"ס (לביבות), היה שם בחור אחד שמשך ידיו מהן מפני שנעשו בשומן אווזים שלא נשחטו על ידי שכזה, אתה יודע למי אני מתכוונת, על ידי שכזה שיש לו צמה של סנטר ושתי צמות על לסתותיו שקוראים להן בלשון האדוקים פיאות וזקן. היה שם רופא אחד... אמר הרופא - "כל הגלות באה מבשר כשר, אילולי שהיהודים מעמידים להם אדם מיוחד לשחיטת בשר היו הכל שוחטים ולא היו מתייראין מפני קורט דם ולא היו נמנעים מלהגן על עצמם בחרב ולא היו הגויים מעיזים להרוג בהם. אבל היהודים חוששים משום שפיכות דמים ונותנים את עצמם לשחוט, מוטב להם שישפך דמם ולא שישפכו הם דם שונאיהם מבקשי נפשם, משום מה, משום שלא הורגלו לשחוט אפילו יונה".

הדיאלוג מספרו של עגנון מבטא את האידיאל האוטופי של אחרית הימים- עולם בו יגור זאב עם כבש, אבל גם את המצב הנוכחי בו אכילת הבשר והריגת החיה, הם וויתור לחברה שלא הגיעה עדיין לאחרית הימים. התורה רוצה שלא נשחך את האידיאל אולם, היא שואפת גם לשנות במקצת את הנפש האנושית התורה רוצה שלא נהיה צמאים לדם. ולמרות זאת, בעולם שטרם נגאל, היא רוצה לגדל דור שיורים ובוכים!

בפרק הקודם ראינו את גישתו של קיסר שהציגה את העולם האידיאלי כצמחוני, אך נטען גם שעל העולם לעבור למזון מן הצומח כבר בימינו, כיוון שזה רצון ה' והדרך הרצויה לחיות כיום בגלל האכזריות הגדולה שיש בתעשיות המזון. בפרק זה אביא גישה המבוססת על הספר "חזון הצמחונות והשלום" ומספרים ומאמרים נוספים. גישה זו נטען שאומנם העולם באחרית הימים אכן יהיה צמחוני, אך אורח חיים כזה אינו מתאים לחיים בימינו, ואפילו מסוכן לאנושות.

החמלה כלפי בעלי החיים בולטת גם בגישה זו אך פחות "קיצונית" מגישתו של קיסר. בספרו אומר הרב דוד כהן (1887-1972, להלן הרב הנזיר) שההתקדמות האנושית באה לידי ביטוי בכך שרגש היושר האנושי מתגבר, וכך גם היושר שבני האדם רוצים לנהוג בו כלפי בעלי החיים גדל. הרב הנזיר מפרש שעל פי הרב קוק לא ייתכן שהקב"ה שהוא אל רחמן, ייתן חוק שהמין האנושי יתעלל בבעלי חיים.

בספר נטען שלאדם הראשון כלל לא הותר לאכול בשר, וכשנכתב בבראשית "וירדו הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ"¹⁰⁴ הכוונה היא לא לרדייה של מושל רשע

¹⁰³ עגנון, ש' (1971). שירה. תל אביב: שוקן.

¹⁰⁴ בראשית א' כ"ו

המתעלל בעבדיו. "אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדיה האמורה בתורה "וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ" איננה מכוונת לרדיה של מושל עריץ המתעמר בעמו ועבדיו רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות לבו; חלילה לחוק עבדות מכוער כזה שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של הקב"ה".

טענה זאת מבוססת על הפסוק הבא: "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע, לכם יהיה לאכלה"¹⁰⁵. ניתן לראות שבבריאת העולם לאדם ניתן רק מזון צמחוני, ורק אחרי המבול הבשר הותר. רבי דוד בן יוסף קמחי (1160-1235, להלן הרד"ק) אומר בפירושו על הפסוק שהיתר האכילת הבשר הוא מעין זכות שניתנה לבני נוח כשכר על כך שטיפלו בחיות בתיבה. החזקוני מוסיף על כך בפירושו על בראשית ט', ג'¹⁰⁶: "נתתי לכם את כל-מאחר שניצלו בתיבה שעשיתם ועל ידכם באה להם הצלה הרי הם בידכם לעשות להם כטוב ביניכם".

מדברי הרד"ק נובע שהשינוי היה צפוי מלכתחילה, מכיוון שהקב"ה תמיד ידע שדור המבול עתיד להיות, ושנוח עתיד להציל עימו עוד אנשים ולכן הוא מראש קבע את הפרס שניתן- ההיתר לאכילת בעלי חיים. רד"ק מוסיף עוד בפירושו על בראשית ט', ד'¹⁰⁷:

"אך בשר-אע"פ שנתתי לכם כל בשר רמש לאכל, לא תאכלו אותו עם נפשו שהוא דמו, כלומר כל זמן שהבשר עם הנפש והוא בעודו חי אלא קודם תזבחוהו ואחר כך תאכלוהו, כי זה דרך אכזריות לחתוך בשר מן החי ולאכלו. ונראה כי לפיכך התיר הבשר לנח לפי שטרח בבהמה ובחיה וברמש ובעוף להחיות אותם בתיבה, כי לצורך האדם נבראו בין למלאכתו בין לאכילתו אלא שלא הותר להמיתם ולאכלם עד נח לפי שטרח בהם".

כלומר, אין כל בעיה מוסרית באכילת בעלי חיים ומעולם לא הייתה מכיוון שבעלי החיים מלכתחילה נבראו לצורך האדם. הסיבה היחידה לאיסור שהיה קיים עד לתקופתו של נוח היא שהקב"ה רצה לגמול בהיתר זה לנוח על כך שטרח בהצלת בעלי חיים. לפי הסבר זה מובן מדוע ההיתר ניתן לא רק לנוח ולבניו, אלא גם לדורות לאחר מכן מכיוון שאין סיבה עקרונית לאסור על האדם וזרעו אכילת בשר. על שיטה זו של הרד"ק אפשר לעלות שתי שאלות:

1. אם אין סיבה חד משמעית לאיסור אכילת בשר מלבד נתינת פרס לנוח- מדוע הפסידו הדורות הראשונים זכות זו? הם לא אשמים בכך שנוח עתיד להציל את החיות ויהיה ראוי לשכר על כך! מדוע מלכתחילה לא ניתנה אכילת הבשר לכולם, ונוח פשוט היה מקבל שכר אחר?
2. מה הקשר בין טרחה להצלת בעלי חיים להיתר אכילתם? האם מפני שנוח טרח להצלת בעלי החיים, מגיעה לו הזכות לשחוט אותם??

¹⁰⁵ בראשית א', כ"ט "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע, לכם יהיה לאכלה"

¹⁰⁶ בראשית ט', ג' "כל-רמש אשר הוא-חי, לכם יהיה לאכלה: כירק עשב, נתתי לכם את-כל"

¹⁰⁷ בראשית ט', ד' "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו."

הרמב"ן על בראשית א', כ"ט¹⁰⁸ מדייק שבהתחלה המזון שיועד לבני אדם ("עשב זרע זרע...ואת כל העץ אשר בו פרי") שונה מהמזון שיועד לבעלי החיים ("את כל ירק עשב לאכלה"). לבעלי החיים ניתן החלק הפחות שבצמחייה והשוני הזה מבטא את ההבדל בין מדרגת האדם למדרגת בעלי החיים. האדם הוא אינו חיה מפותחת או משוכללת, אלא יצור אחר לגמרי. ולמרות הבדל זה עדיין יש דימיון בין בעלי החיים לאדם שאי אפשר להתעלם ממנו. לפי טענתו של הרמב"ן גם לחיה יש נפש, אומנם שונה מהותית מזו של האדם אך קיים דימיון ביניהן, למשל יכולת חופש הבחירה שגם לבעלי החיים וגם לאדם יש אותה. בזכות דימיון זה יש להסיק שלא ראוי שהאדם יאכל את בעלי החיים.

בדור המבול "השחית כל בשר את דרכו על הארץ"¹⁰⁹, הכוונה ב"כל בשר" היא בני האדם ובעלי החיים ורק בזכות צדקתו של נוח נשארה שארית פליטה, ומכיוון שקיומה הוא בזכות נוח ניתן לו ולבניו ההיתר לאכלם אך היתר זה צומצם בגלל דימיון נפש האדם ונפש החיה שציין הרמב"ן ולכן נאסר אכילתו של אבר מן החי והדם, שהוא סמל לנפשו של החי. הרמב"ן מוסיף שזה טעם השחיטה ע"פ חז"ל: "צער בעלי חיים דאורייתא"¹¹⁰. כלומר, אף שהותרו בעלי החיים כמאכל יש להיזהר בצערם ולכן ממיתים את החיה בשחיטה שממעטת את כאבה. יש הבדל משמעותי בין הנחת הרמב"ן להנחת הרד"ק שהובאה לפני, לפיה היה ראוי מלכתחילה שהאדם יאכל בשר אך ה' עיכב את ההיתר רק כדי לתגמל את נח בעתיד. אך לפי הנחתו של הרמב"ן בתחילה אכילת הבשר לא הייתה ראויה כלל, והותרה רק בעקבות אירועי המבול.

אפשר להקשות על שיטת הרמב"ן עם אותה קושיה שהועלתה על שיטת הרד"ק: מה הקשר בין המעשה הטוב שעשה נוח כלפי בעלי החיים להיתר אכילתם? הרי אין הגיון בכך שבגלל שהציל את החיים מותר לו לקחת אותם!

לפי שיטתו של הרמב"ן הקושי משמעותי אפילו יותר: אם יש פגם מוסרי באכילת בעלי חיים מכיוון שיש להם נפש, איך העובדה שהאדם הציל את בעלי החיים פותרת את הבעיה המוסרית? הרי לא יעלה על הדעת שאדם שהציל את חברו, יפגע בו בטענה שעצם חייו הם בזכותו?

¹⁰⁸ בראשית א', כ"ט "ויאמר אלוקים, הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ, זרע זרע: לכם יהיה לאכלה."

¹⁰⁹ בראשית ו, י"ב

¹¹⁰ מסכת שבת קכח, ב

האברבנאל הלך בכיוון פרשני אחר¹¹¹ בפירושו ולדעתו הסיבה לשינוי הגישה באכילת הבשר לאחר המבול קשורה לסיבות טבעיות בלבד, ולא למוסר. האדם הראשון חי במקום הכי טוב, בגן העדן, שם היו לפניו כל העצים המובחרים ביותר¹¹². במציאות כזו האדם היה יכול להתקיים אך ורק מתזונה צמחית שהייתה זמינה לו ללא הפסקה ועל כן לא היה זקוק לתוספת של תזונה מהחי. במבול נמחה "כל היקום אשר על פני האדמה"¹¹³ ונוח ובניו יצאו מהתיבה אל עולם חרב ושומם ללא מקורות מזון מן הצומח, מכיוון שכולם נהרסו במשך תקופת המבול. השיקום של העולם במצבו הנוכחי כפי שנח ובניו קיבלו אותו דורש זמן רב, יש צורך בנטיעת עצים, זריעת שדות והמתנה מרובה עד שאלה ייתנו את פריים. בינתיים נוח ומשפחתו עומדים בפני סכנת רעב ממשית ועל מנת שישרדו ויוכלו לשקם את העולם יש צורך באכילת מזון מהחי ועל כן התיר ה' לאכול מן החי, כי זה היה צורך מיידי לקיום המין האנושי כולו.

על דברי האברבנאל אפשר להעלות גם שני קשיים מכיוונים שונים: האדם הראשון גורש בשלב מסוים מגן עדן, ולא חי שם כל חייו אלא נענש בקללת האדמה¹¹⁴ ואם כך מדוע לא התיר ה' גם לאדם הראשון לאכול מן החי? הרי גם המזון מן הצומח שלו ושל צאצאיו נהפך לפחות איכותי וזמין מזה שבגן עדן בעקבות העונש. על קושי זה נותן הרב הנזיר תשובה לפיה אומנם האדם הראשון לא חי יותר בגן עדן אך הוא נהנה משפע רב שקיים גם בעולם הזה בניגוד לנוח שהגיע לעולם הרוס ושומם לגמרי. אך הקושי השני מעלה תהייה נוספת-מדוע נקבע היתר אכילת הבשר לדורות? הרי אחרי כמה שנים נוח ומשפחתו שיקמו את העולם מנזקי המבול והוא חזר לפרוח כבראשונה, כמו שהיה לאדם הראשון מחוץ לגן עדן. ואם בני האדם יכולים להסתפק במזון מן הצומח שעולם במצב כזה יכול לספק כמו האדן הראשון, מדוע ההיתר נשאר?

גם הרש"ר הירש כמו האברבנאל מוצא את סיבת היתר אכילת הבשר לאחר המבול בשינוי המציאות הטבעית ולא מטעמים מוסריים. אחרי המבול חייו של האדם התקצרו ועליו להספיק דברים במהירות גבוהה יותר. לפי כתוב בתורה אנו מבינים שלפני המבול חי האדם מאות שנים, וכתוצאה מכך גם גיל ההולדה היה גבוה. אך לאחר המבול מכיוון ששנות החיים התקצרו, הנשים החלו ללדת בגיל צעיר יותר והכל נעשה מהיר יותר. על מנת לאפשר את ההספק הרב הזה האדם היה זקוק למזון עשיר יותר, ולכן ניתן לו היתר אכילת המזון מן החי.

¹¹¹ רבי יצחק אברבנאל על בראשית ט', ג' "כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל"
¹¹² בראשית ב', ט' "ויצמח ה' אלוקים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע"

¹¹³ בראשית ז', כ"ג

¹¹⁴ בראשית ג', י"ז-י"ט "ארורה האדמה בעבורך בעיצבון תאכלנה כל ימי חיך וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה בזעת אפך תאכל לחם"

בנוסף לשינוי של בני האדם גם בעולם עצמו התחוללו שינויים גדולים ומרחיקי לכת. לפני המבול מזג האוויר היה יציב ונוח במשך כל ימות השנה ולא היו חילופי עונות קיצוניים¹¹⁵, ומתוך כך האדמה נתנה פירות טובים ובשפע. בעקבות המבול התערער העולם ותנובת השדה פחתה. האדם היה זקוק למקור מזון נוסף שאינו תלוי ישירות בתנובת הקרקע על מנת שיוכל להתקיים. לפי טענה זו, הנזק שגרם המבול הוא לא רגעי, וימשיך להתקיים לדורות ולכן אין טעם במאמצי שיקום, טבעיים או אנושיים, מכיוון שהעולם השתנה לנצח. העולם החדש אינו משתווה לעולם שבו חי האדם הראשון ולכן הותרה אכילת הבשר לדורות, ולא רק לדורות הסמוכים למבול. על השאלה המוסרית הרש"ר הירש עונה תשובה ברורה: "אין התורה רוצה בצמחונים, ואין היא סולדת מפני אכילת בשר.. אילו היינו במצבנו הפיסי המקורי, לא היה מותר לנו לאכול בשר; אך עתה הבשר הוא צורך לאדם"¹¹⁶.

הסברו של הרש"ר הירש אומנם עונה על התהיות שעלו מההסבר של האברבנאל, אך האם נקודת ההנחה שלו באמת הכרחית? האם באמת השתנה הטבע העולמי והאנושי בצורה שמחייבת אכילת בשר לדורות? ובנוסף לכך יש לתהות מדוע התורה מתעלמת מהשאלה המוסרית של פגיעה בבעלי חיים. המלבי"ם על בראשית פרק ט' פסוק ג'¹¹⁷ מעלה שלושה הסברים להיתר אכילת הבשר בימי נוח, ההסבר השלישי שלו יהווה כיוון פרשני חדש לחלוטין. כפי שכתב הרמב"ן מקודם, גם המלבי"ם סובר בתקופה שלפני המבול היה הבדל בין בני האדם לבעלי החיים והוא התבטא במזון אותו הם אכלו: החיות ניזונו מעשב ירק והאדם ניזון מפרי האדמה. אך ההבדל הזה אינו משמעותי מכיוון שגם אז האדם נמצא במדרגת החי, למרות שישה לו מעלות אחרות על שאר בעלי החיים.

לאחר המבול האדם התעלה למדרגת "מַדְבָּר", שהיא מדרגה שונה באופן משמעותי ממדרגתו של בעלי החיים. כעת ההבדל הוא מהותי, וראוי שההבדל הזה יתבטא באופן יותר משמעותי במזון אותו האדם אוכל, ולכן הוא קיבל את ההיתר לאכול את בעלי החיים. כשם שהחי ניזון מהצומח ומבטא בכך את עליונות מדרגתו של החי על מדרגתו של הצומח, כך עצם העובדה שהאדם ניזון מהחי מבטא את עליונותו עליו. ומכיוון שהאדם נמצא בדרגה מהותית יותר גבוהה מבעלי החיים, אין כל פגם מוסרי בכך שהאדם אוכל יצורים חיים שנמצאים במדרגה פחותה ממנו, בדיוק כמו שאין

¹¹⁵ הרש"ר הירש מפרש בפירושו על בראשית ח', כ"ב: "לדעת רבי יצחק בבראשית רבה (ל"ד, י"ג) היו זורעים לפני המבול רק אחת לארבעים שנה. היה אביב תמיד, והעונות היו שוות זו לזו: 'היה להם אוויר יפה כמו הפסח עד העצרת'. מזג האוויר היה שווה בכל הארץ... ושעה שרבי שמואל בר נחמן חש בראשו מחמת שינוי מזג האוויר, היה מתבדח ואומר 'חמי מה עבד לך דרא דמבולא!' - ראה, מה עשה לנו דור המבול! יציבות האקלים שלפני המבול הייתה אחת מסיבות ההשתנה: 'מי גרם להם שימרודו בי, לא על ידי שהיו זורעין ולא קוצרין, יולדין ולא קוברין?' ולמדנו מן התוספת: 'יולדין ולא קוברין', כי האקלים שלפני המבול גרם לאריכות ימים... שינוי האקלים שלאחר המבול קיצר את חיי האדם. אמור מעתה: טיב הארץ, מעמדה ואקלימה היו שונים לפני המבול".

¹¹⁶ עי' ספרי, דברים ט"ז, י"א

¹¹⁷ "כל רמש אשר הוא חי, לכם יהיה לאכלה. כירק עשב, נתתי לכם את כל ארץ בשר, בנפשו דמו לא תאכלו"

פגם מוסרי בכך שבעלי החיים אוכלים מזון מן הצומח, מכיוון שמדרגתם נעלה מהותית ממדרגת הצומח ובנוסף לכך, לבעלי החיים יש אפילו מעלה בכך שבני האדם ניזונים מהם! ההסבר לטענה זו נובע מהעובדה שהאוכל משתנה בתוך גופו של הניזון ממנו, מתפרק והופך לחלק מהניזון עצמו. כשחי אוכל צומח, הצומח מתפרק בתוך גופו, מתאחד עימו ומתעלה לדרגת החי. וכך כשהאדם אוכל בעל חיים, החי נעשה חלק ממנו ומתעלה למדרגתו. נובע מכך שאין פגם מוסרי בכך שהאדם אוכל מזון מהחי אלא להפך! החי זוכה בכך להתעלות מבחינה ערכית! הסבר זה של המלבי"ם קשה יותר משתי סיבות עיקריות:

1. איך ייתכן שנאמר על האדם הראשון שאינו היה בדרגת "מְדַבֵּר"? הרי לא ייתכן שהאדם הראשון, יצירתו הראשונה של הקב"ה נמצא במדרגה שקרובה למדרגת החי! והטענה שהאדם הראשון ירד ממדרגתו בגלל חטאו עד שנעשה דומה למדרגת החי נפסלת כאן מכיוון שעל האדם הראשון נאסר לאכול בשר עוד לפני שחטא, בזמן שהיה במדרגה גבוהה מאוד!
2. אם אכן האדם היה במדרגה פחותה, מדוע היא נתעלתה לאחר המבול? מה הקשר בין המבול לעליית מדרגתו של האדם?

הסבר דומה לזה של המלבי"ם כתב רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת (1235-1310, להלן הרשב"א) מאות שנים לפניו¹¹⁸. הרשב"א יוצא מנקודת הנחה שאיסור האכילה של בשר לאדם הראשון הגיע רק לאחר חטאו, לא היה קיים בבריאות של האדם הראשון. הוא מנמק טענה זו בהסבר שלמרות שהאיסור מופיע בפסוקים לפני חטא האדם, יש כלל שאין מוקדם או מאוחר בתורה¹¹⁹. לפי זה הוא מסביר שבהתחלה הותרה לאדם אכילת הבשר והיא נאסרה רק לאחר חטאו.

האדם נברא עליון על בעלי החיים, הוא אדון עליהם ומובדל מהם אך בחטאו של האדם הראשון התגבר החלק ה"עפרי" על החלק השכלי של האדם. בחטאו האדם התעלם ממעלתו הרוחנית והדגיש את הצד הבהמי שבו, ובכך השווה את עצמו לבעלי החיים. ולכן העונש שלו התבטא במידה נגד מידה: הוא השווה את עצמו לבעלי החיים בחטאו, ועונשו הוא שיהיה שווה להם ויאסר באכילתם ורציחתם, בדיוק כמו שאסור ברציחת בן אדם אחר. אך לאחר המבול, גם העוון הזה התכפר לאדם, ומעתה והלאה הם מותרים באכילת בעלי החיים כבראשונה.

¹¹⁸ שו"ת הרשב"א, החדשות, שס"ז

¹¹⁹ האזכורים הראשונים של הביטוי נמצאים בספרות התנאים: במכילתא דרבי ישמעאל (מכילתא דר"י, מסכת דשירה, פרשה ז) מכילתא דרשב"י (מכילתא דרשב"י, פרק ט"ו), בספרי במדבר (פרשת בהעלותך פיסקא ס"ד) ובתלמוד הירושלמי (תלמוד ירושלמי, מסכת מגילה דף ז' ע"א)

הקושי שעולה משיטת המלבי"ם הוא היתרון הבלתי מוסבר שהוא מעניק למעלת נוח בעקבות המבול על מעלתו של האדם הראשון, שהוא יציר כפיו הראשון של הקב"ה. אך הסבר הרשב"א עונה על קושי זה: אומנם האדם הראשון היה במעלה גבוהה, אך בעקבות חטאו ירד ממדרגתו והמבול כיפר על חטא זה, ולכן אכילת הבשר הותרה שוב. אך עדיין אפשר להקשות על שיטה זו: אם במקרה זה התורה סיפרה על תזונתו הצמחונית של האדם לפני שסיפרה של חטאו, מדוע פתאום היא מספרת את ההמשך לא על פי הסדר הכרונולוגי? "ספר העיקרים"¹²⁰ מברר באריכות את נושא אכילת הבשר, אך מתרחב מעבר לשאלה מדוע הותר לבני נוח מה שנאסר לאדם ומברר גם מדוע חלק ממה שהותר לבני נוח, נאסר בהמשך על ישראל. הרי אם ראוי לאסור אכילת בשר- היא צריכה להיות אסורה כולה, ואם ראוי להתירה, היא צריכה להיות מותרת כולה!

בספר העיקרים מונים שלושה פגמים באכילת בשר:

1. אכילת בעלי חיים היא "אכזריות חמה ושטף אף"
 2. הריגת בעלי חיים נוטעת באדם תכונה רעה של שפיכות דמים
 3. אכילת בעלי חיים מולידה "עובי ועכירות ואטימות בנפש"
- ולכן, למרות שיש בעלי חיים שאכילתם מועילה לגוף, הפגמים האחרים שנגרמים מאכילת בשר גורמים לכך שאכילת בשר נאסרה לגמרי לאדם הראשון ולצאצאיו. כדי לכסות על החיסרון שנובע מאי אכילת בשר, העניק הקב"ה לאדם "תחליפי מזון"- "בשייחד אל האדם בצמחים מזונות נאותים טובים, כחיטה והשעורה וכל דבר שיש בו זרע שראוי להיזרע, וכל העץ אשר בו פרי עץ זורע זרע. ולשאר הבעלי חיים נתן להם לאכילה כל ירק עשב שאין בו זרע שראוי להיזרע. וזה להעיר על היתרון שיש בין מין האדם לזולתו מבעלי החיים"¹²¹. המצב שמתואר כאן הוא המצב בימיה הראשונים של האנושות. מצב זה יצר תפיסה מוסרית מעוותת בתודעתו של האדם. האדם הבחין בדמיון הבולט בינו לבין בעלי החיים, ובשוני הקל בין מזונו לבין מזון בעלי החיים. הדמיון רק התחזק כאשר על האדם נאסר גם להרוג את בעלי החיים, ממש כמו שאסור להרוג בני האדם אחרים. המסקנה שהגיעו אליה בני האדם היא שיש דין אחד לאדם ולחיה מכיוון שהם שווים וההבדלים ביניהם אינם מהותיים.

מסקנה זו הייתה הטעות של קין, אחרי שהוא ראה שהאדם והחיה ניזונים מאותם מקורות מזון הוא חשב שאין כל הבדל בין נפש האדם לנפש הבהמה. דעתו של קין התפשטה בקרב צאצאיו וגרמה בהמשך להשחתת האנושית של דור המבול- "ובעבור זה 'מלאה הארץ חמס מפניהם'¹²² כי לא היו

¹²⁰ ספר העיקרים ג, ט"ז שכתב רבי יוסף אלבו מתעסק בעיקרי האמונה היהודית

¹²¹ ויסמן, נ' (27 בדצמבר 2018). קין והבל- בין יוסף אבן כספי ליוסף אלבו. נדלה ב-18 ביולי 2022 מ-

lang2=he&with=About Sheet&https://www.sefaria.org.il/sheets/148938.1?lang=he

¹²² בראשית ו', י"ג "יאמר אלוקים לנח, קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס, מפניהם והנני משחיתם, את הארץ."

חושבים שהיה לאדם יתרון על הבעלי חיים¹²³. בעקבות דעה זו נטשו בני האדם את המוסד האנושי ודבקו בהתנהגות החייתית שקיימת בטבע "כל דאלי-גבר!". כלומר, החזק שולט ללא מוסר או ערכים.

המשמעות של כך היא איומה, האדם, יציר הבריאה, מתנהג כשאר בעלי החיים! הדרדרות מוסרית נוראית כמו זו גרמה להשלכות איומות השמדה של דור המבול כליל והבאת כיליון על העולם הקיים. אך המבול אומנם כילה את העולם ואת האנשים המושחתים שבו אך מה ימנע מהעולם לחזור על טעותו בשנית? מה יגרום לאדם לא להתנהג שוב כחיית טרף?

כדי שהעולם החדש לא ישוב לאותה שחיתות יש צורך בעקירת הבעיה מהשורש, הפנמה של האנושות כולה שהיא אינה כבעלי החיים אלא נעלה מהם מהותית! אם האדם יבין שהוא נעלה בדרגתו על הבהמה, הטוב והמוסר ישלטו בעולם.

נח, שהיה הצדיק והתמים בדורו הבין את מקור הטעות שגרמה לאנושות לכזו שחיתות ולכן מיד כשיצא מהתיבה רצה להכריז על ההבדל המהותי שקיים בין האדם לבהמה ולהודות לה' על כך שיצר את ההבדל הזה ולכן הקריב קורבנות מן החי.

אך גם מעשה זה לא גרם לקב"ה לסמוך על צאצאיו של נוח שאכן ימשיכו בדרכו ולכן נתן להם את ההיתר לאכול מבעלי החיים-"כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כירק עשב נתתי לכם את כל"¹²⁴. כלומר, כפי שהודה קין, כמו שלאדם יש יתרון על הצמחים שום שהם נבראו לכבודו כך גם בעלי החיים הם לצורך האדם ויש לאדם מעלה מהותית עליהם. היתר האכילה שנותן הקב"ה מבליט שהחיה אינה דומה לאדם, אלא נבראה לצורכו כמו הצמחים.

כדי להדגיש זאת התורה מוסיפה מיד לאחר היתר הריגת החיות למאכל את העוון החמור שיש בהריגת האדם-"שופך דם האדם באדם דמו יושפך"¹²⁵ והסיבה לכך היא "כי בצלם אלוקים עשה האדם"¹²⁶. בבני האדם אסור לפגוע משום שהם נבראו בצלם אלוקים, בשונה מבעלי החיים. מכיוון שזו הסיבה להיתר אכילת בעלי החיים, לא מופיע כאן הבדל בין החיות השונות, למרות שיש חיות שאכילתם מזיקה לנפשו של האדם, על מנת לא לבלבל את האדם שיש בעלי חיים שמדרגתם שווה לזו של האדם ועל כן הותרה לבני נוח אכילת כל בעלי החיים ללא הבדלים.

החל מימיו של נוח פעל היתר אכילת בעלי החיים בעולם ובעקבותיו הושרשה באנושות ההכרה שיש הבדלים בין מדרגת האדם למדרגת החי. העולם התקדם, הדורות התחלפו וההכרה הזו נשארה נטועה באדם. כעבור שנים רבות, בעת נתינת התורה צמצם הקב"ה את היתר אכילת

¹²³ ספר העקרים, מאמר ג ט"ו: ח'

¹²⁴ בראשית ט', ג'

¹²⁵ בראשית ט', ו'

¹²⁶ בראשית ט', ו'

הבשר של עם ישראל רק לבעלי חיים שאכילתם אינה מזיקה לנפש. כעת אין חשש שהאדם יטעה בהבדלים בינו ובין החיה מכיוון שעניין זה כבר הוטמע היטב באנושות. דבריו של "ספר העיקרים" עונים על כל הקושיות שעלו בשיטות הקודמות. לשיטתו, באכילת בעלי חיים אכן יש פגם מוסרי, ולכן נאסר על האדם הראשון לאכול מהם. איסור זה הובל לקלוקל מוסרי באנושות ונוצרה בעיה יותר גדולה מהפגם המוסרי שבגללו נאסרה אכילת בשר מלכתחילה- האדם שכח את ההבדלים בינו לבין הבהמה. כדי לתקן זאת התיר ה' אכילת בשר לחלוטין כדי שהאדם יוכל להבין שהוא שונה מהותית מבעלי החיים. ורק לאחר שמסר זה נקלט והופנם באנושות במשך שנים רבות צומצם היתר האכילה לישראל, והותרו לאכילה רק מיני בעלי החיים שאכילתם אינה מזיקה לנפש.

אך יש לשאול: אם המסר האלוקי נקלט, וברור לאדם שהוא שונה ונעלה מהבהמה, מדוע נאסרו לישראל רק בעלי החיים שאכילתם מזיקה לנפש, ולא כל בעלי החיים כשם שנאסרו לאדם הראשון? "ספר העיקרים" מסביר שאכן היה ראוי לחזור למציאות הראשונית שבה נאסרו לאכילה כלל בעלי החיים כמו בימי האדם הראשון אך התורה מכירה בכך שתאוות הבשר כבר השתרשה באדם ולכן לא אסרה את אכילת הבשר לגמרי, לפי הכלל ש"דיברה תורה כנגד יצר הרע"¹²⁷. מושג זה מצריך בירור, כיוון שבמחשבה שטחית אפשר לחשוב שהתורה מתירה דבר אסור רק משום שהיא נכנעת לכוחו הגדול של היצר הרע באדם.

אך למעשה המשמעות האמיתית של כלל זה הפוכה לחלוטין! התורה אינה נכנעת ליצר הרע אלא מכירה בקיומו ומתחשבת בעוצמתו. מטרתה הסופית של התורה היא להכניע את היצר הרע, אך אי אפשר להכניע אויב אם לא מכירים בכוחו וביכולתו ההתמודדות עם היצר הרע היא מלחמה יומיומית ארוכת טווח ויש לנהלה בחוכמה. במצבים מסוימים יש אפילו להתכופף באופן זמני בפני היצר הרע ולא להילחם בו עד הסוף על מנת להגיע לניצחון שלם. הוויתור הזמני אינו כניעה ליצר אלא שלב בדרך. התורה לא מתעלמת מהקשיים שבהתמודדות מול היצר הרע אלא מצווה את בני האדם לעמוד מולו על פי כוחו ויכולותיו ולא דורשת יותר ממה שאנו מסוגלים לשאת. מכאן אפשר להבין שהתורה מצווה עלינו אך ורק מה שבכוחנו לעשות! הקב"ה הוא מחנכה של הבריאה, ושל האדם בפרט, ובחינוך צריך גם לוותר לפעמים. ויתור מחושב אינו מגיע מחולשה או מחוסר יכולת להתמודד עם הקשיים אלא מתוך הבנה שלפעמים צריך לוותר על מנת להצליח בפעולה החינוכית לטווח ארוך.

¹²⁷ מושג שמקורו בפירוש רש"י לפרשת אישה יפת תואר בדברים כ"א, י"א "ולקחת לך לאשה - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע..."

כשמושכים חבל חזק מדי- הוא ייקרע בסופו של דבר. כך גם אם המחנך יילחם בכל כוחו בכל שגיאה שהחניך עושה, זה רק יגרום להתרחקות וכך יפסיד המחנך את הקשר עם חניכו, וכבר הזהירו אותנו ש"לא הקפדן מלמד¹²⁸". לפעמים צריך לוותר, לא להתעקש על מלוא מידת הדין וכך הקשר בין המחנך לחניך יישאר והמחנך יוכל להוסיף ולחנכו לטוב, עד שכל שגיאותיו יתוקנו.

היסוד החינוכי הזה משמעותי בחינוך האדם הפרטי, ובחינוך עם ישראל כולו שתפקידו להוביל אחריו את כל האנושות לשלמות. הקב"ה, המחנך הגדול, יודע מתי לוותר בגלל מצבו הרוחני של האדם על מנת להביא אותו בסופו של דבר לשלמות. התעקשות על עקרונות נעלים שלא בהכרח מתאימים לקומתו הרוחנית של האדם עלולים להביא להרס, קריסה וחורבן. כמובן שהשיקול הזה הוא אלוקי בלבד, והאדם הפרטי אינו יכול לקבל החלטות על ויתור קיום מצוות בעצמו.

באופן כללי, יש הבדל בין חינוך הפרט לחינוך הכלל. אצל האדם הפרטי תיתכן לפעמים התעלות מהירה וחדה תוך דילוג על שלבי התפתחות שונים. אך חינוך הכלל דורש זמן, סבלנות רבה והוא כולל תהליכים משמעותיים וארוכי טווח. בחינוך הכלל אין מקום לקיצורי דרך ודילוג על שלבים. לדוגמה, אם נדרוש מאדם יחיד להגיע במהירות ממקום למקום, ייתכן שבעזרת מאמץ מסוים יוכל לעשות זאת. אך אם נדרוש זאת מציבור רחב התנהלותם תהיה בהכרח איטית יותר. ציבור מורכב מפרטים רבים ויש בו עיכובים וניגודים פנימיים המפריעים להתקדמות הכללית.

היתר אכילת בשר הוא דוגמה לדרך "דיברה תורה כנגד יצר רע". ההיתר מתחשב בצורך האנושי לאכול בשר, כי אילולי היתר זה היה המוסר וההתנהגות האנושיים נהרסים ונשחיתים. דרכה של התורה היא להתוות מסלול חינוכי לטווח ארוך. היא לא מוותרת על האידיאל הסופי והשלם ומחנכת את עם ישראל, שהוא לב האנושות על מנת שהוא יוכל להוביל את האנושות כולה לשלמות, בתהליך המצריך אלפי שנות חינוך.

הקב"ה, המחנך הגדול, יודע שקיום תורה ומצוות במשך אלפי שנים יגרום לשלמות בכל התחומים, לרבות אכילת בשר. יבוא יום שבו יעלם "כי תאווה נפשך לאכול בשר¹²⁹" ובמקומו יגיע "תגעל נפשך לאכול בשר". תחושה זו תהיה משותפת לאנושות כולה, ולא ליחיד סגולה בלבד. כשעם ישראל יגיע לשלמותו בכל התחומים- יהיה ביכולתו להוביל את האנושות כולה אל שלמותה.

אך הסברו של "ספר העיקרים" מעלה קושיה יסודית: מדוע המתין הקב"ה כל כך הרבה דורות כדי להתיר את אכילת הבשר? ומדוע לא דיברה התורה גם כנגד היצר הרע של הדורות הראשונים? כך היה ניתן להציל את דור המבול ולמנוע כיליון מהעולם!

התשובה לקושיה זו נמצאת בעקרון יסודי בבריאת העולם. בתחילת הבריאה המציאות היא אידיאלית ותכליתית, אך מציאות זו לא יכולה להתקיים מכיוון שהאנושות עדיין לא התקדמה מספיק

¹²⁸ משנה, פרקי אבות ב'-ה'
¹²⁹ דברים י"ב, כ'

כדי לחיות בה. כדי שהאנושות תתאים את עצמה למציאות כזו יש צורך באלפי שנות חינוך של תורה, ורק אז, כשיושלם התהליך החינוכי, תופיע המציאות האידיאלית מחדש. אבל אם האנושות אינה מתאימה למציאות האידיאלית, מדוע היא נבראה בתקופה זו מלכתחילה? מדוע לא פתח הקב"ה במציאות המתאימה ליכולתו הנוכחית של האדם? נראה שהקב"ה מציג לנו בראשית הדרך את המציאות האידיאלית כדי ללמד אותנו אל עבר איזה מציאות אנחנו צריכים לשאוף ולהתחנך. אנחנו זוכים לראות כבר מההתחלה מה הוא ייעודו הסופי של העולם, למרות שאנחנו עדיין רחוקים ממנו. בנוסף על כך, אם אנחנו רואים את המציאות האידיאלית מתגשמת בעולם שלנו, אנחנו יודעים שהיא באמת אפשרית ורלוונטית. אילולי כן, היינו עלולים לטעות שלמדרגה גבוהה כזאת אין כל קשר למציאות שלנו, ואין שום סיכוי שנגיע אליה, וחבל להתאמץ מלכתחילה...

אפשר לדמות עקרון זה לחבורת חניכים שמגיעה למחנה שהקימו קודמיהם, אך משום שאין להם את היכולת והידע לתחזק את המקום כראוי הם מביאים לחורבנו. עכשיו על החניכים לעבור תקופה ארוכה של הדרכה ולימוד, שבסופה יוכלו להקים מחנה חדש ולנהל אותו נכון. אך המפגש שלהם בהתחלה עם המחנה של קודמיהם לא היה לחינם! הוא נתן להם דוגמה לאיך המחנה שלהם צריך להיראות ולהתנהל ונטע בהם תחושת בטחון שהקמת מחנה היא דבר אפשרי שנמצא בכוחותיהם. על פי עקרון זה אפשר להסביר כמה דברי חז"ל בנושא זה.

שאלה נוספת הנשאלת היא האם היתר אכילת בשר זה פתרון זמני, או היתר קבוע? בספר נאמר שלא ייתכן שטובה מוסרית כמו אכילת מזון רק מהצומח הייתה נעלמת מהעולם, מכיון שהיא נחלה לאנושות. טענה זו מנומקת בכך שגם כשהתורה התירה לאכול בשר היא הגדירה את ההיתר: "ואמרת אוכלה בשר, כי תאווה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר"¹³⁰. כלומר, כמו שהאדם אינו צריך איסור מפורש על אכילת בשר אדם, כי זה דבר טבעי לא לאכול, כך כל זמן שהמוסריות הפנימית של האדם לא רואה באכילת בעלי חיים דבר טריוויאלי, זה מותר. חז"ל העירו שאכילת בשר מותרת רק בעת קושי ואמרו: "עם הארץ אסור לאכול בשר"¹³¹. לכן התורה התירה אכילת בשר כשהאדם בשעת נפילה מוסרית. אותו היתר יצא אחר המבול והתיר בשר לאכילה לתקופה זו בלבד. ה' ראה שהאדם נפל ממצבו המוסרי, ועד שיעלה חזרה, אותה מעלה המוסרית של הכרת צדקם של בע"ח אינה ראויה לו כלל. הקב"ה רצה שאחרי המבול בני האדם קודם ילכו לעשות צדק עם בני האדם ולא ישר ילכו להתחסד עם בעלי החיים ולכן נתן את ההיתר. אילו היה איסור הריגת בע"ח היה מפורסם דתית ומוסרית, הדבר היה גורם לתקלות רבות. התאווה של האדם לאכילת בשר לא הייתה מבחינה בין בשר אדם לבהמה, ואכילת בשר אדם הייתה הופכת

¹³⁰ דברים י"ב כ'

¹³¹ פסחים מ"ט ב' "עם הארץ אסור לאכול בשר".

לדבר טבעי, שאין בו את הגועל שהאנושות מוצאת בו היום. לפי חזון הצמחונות והשלום, הקב"ה בכוונה הפריד בין האדם לבהמה, בחייהם ובשווי שלהם על מנת שבעתיד לא יתקלקלו אצל האדם סדרי ההתנהגות. רגש הטוב והיושר שבאדם, מופיע גם אצל רשעים, וגורם להם לבקש שקט לצדק הטבעי שלהם. החשש הוא שיהיו רשעים שינסו לעשות צדק כדי להשקיט את מוסרם הטבעי ויבחרו בהתחסדות עם בע"ח כדבר שמשמש אותם. במצב כזה היינו רואים רשעים הזובחים בני אדם וכשמוסרם מעיק עליהם, מתחסדים עם בעלי חיים. בספר מובאת מצוות כיסוי הדם כמחאה אלוקית, מצד רגש הטוב והצדק. התורה אמרה לכסות את הדם כדי להסתיר את הבושה וחוסר המוסריות שאכילת בשר גורמת. כאשר האדם צד חיה הרחק מביתו, מראה הדם מפריע לו והוא מבין שמעשיו אולי אינם טובים. לכן גם השחיטה עצמה צריכה להיות שונה כדי שהאדם יזכור שגם כשיש לו היתר לאכילת בשר, הוא צריך למעט בצער בעלי החיים. איסור חלב המובא בחזון הצמחונות והשלום בא להראות שאפילו החי, שמקבל אוכל מבעליו, לא נוטלים את חייו שלא למטרה הכרחית.

בספר מוזכר גם עניין הקורבנות, שמהווה כיום טענה מרכזית כנגד הצמחונות והטבעונות- הרי איך אפשר לא לאכול בשר בידיעה שכשיבנה בית המקדש יוקרבו קורבנות מן החי? על המתנגדים לקורבנות אומרת חכמת ישראל "מדרגת החי דלעתיד לבא תהיה כבחנית המדבר דעכשיו ע"י עליית העולמות"¹³², כלומר אי אפשר להעלות על הדעת שייקח אדם את בניו וישפוך דמם. אמנם הקורבנות הם מעלה נעלה, שמראה את רגש הכרת הטוב לקב"ה. וגם אמרו חז"ל דברם הגדול: "כל הקורבנות בטל"ל¹³³". כלומר, מנחה מן הצמחים תחליף את הקורבנות מהחי. כשבני האדם יחיו חיים חיי אושר ונחת חומרית, מוסרית ושכלית אז האדם יוכל לפנות זמן אל בעלי החיים וימצא דרכים להקל על סבלם ולהעלות אותם מעלה שאנחנו בימינו לא מצליחים להבין.

בפירושו לסידור, כותב הראי"ה קוק דברים הנעוצים בחזונו הצמחוני. בסיום תפילת שמונה-עשרה מוסיפים אנו פסוקים המבטאים את כמיהתנו לחידוש העבודה במקדש בימות המשיח: "יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו ואלוקי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו... ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות. וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות"¹³⁴. על המשפט האחרון כותב הראי"ה: "לעתיד לבוא שפע הדעת יתפשט ויחדר

¹³² ויטאל, ר' (תרס"ה). **שער המצות**. ירושלים: ספריית חב"ד.

¹³³ ויקרא רבה ט' ז' "רבי פנחס ורבי לוי ורבי יוחנן בשם ר' מנחם דגליא לעתיד לבא כל הקורבנות בטל"ל וקרבת תודה אינו בטל."

¹³⁴ מלאכי ג', ד'

אפילו בבעלי החיים, "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה"¹³⁵
וההקרה אז של מנחה, מהצומח, תערב לה' כימי עולם וכשנים קדמוניות¹³⁶".
זהו חזון שבעולם לא תשלוט יותר אלימות, וקורבנותינו יהיו מן הצומח.

מאמר נוסף שמבוסס על חזון הצמחונות והשלום של הרב קוק הוא "חזון הצמחונות וצער בעלי חיים"¹³⁷
של פרופ' שלום רוזנברג.
פרופסור רוזנברג טוען שהצמחונות עומדת עכשיו בסכנה משני צדדים, מצד אחד, מן הרוצים להילחם
נגדה בשם ההלכה. ומצד שני, מאלו ההורסים אותה מבפנים.

במאמר "טללי אורות" מוצג הסברו לקבוצה מסוימת של מצוות הנראות כחסרות משמעות. הרב קוק
מציג בו את דעתו אשר עומדת בניגוד לעמדתו של הרמב"ם. בהסברו למהותן של מצוות אלו, פנה
הרמב"ם אל העבר - מצוות אלו מהוות לדבריו, ביטוי למלחמה נגד מנהגיהם ודרך חייהם של עובדי
עבודה זרה, שאולי כבר לא מאיימים עלינו כיום.

לעומתו הרב קוק מבקש מאתנו להסתכל לעתיד. לפיו, להסברי הרמב"ם יש משמעות ארכיאולוגית אך
זו לא מהווה את מהות המצוות. הרב קוק מנסה להסביר את גישתו דרך דיון ביחס למצוות הקשורות
עם בעלי חיים. הוא טוען שהיתר אכילת בשר הוא בעצם רק בדיעבד. הדבר רמוז בפסוקים כאשר נאמר
"אכלה בשר כי תאווה נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך תאכל בשר"¹³⁸ אז "רק בכל אות נפשך תזבח
ואכלת בשר"¹³⁹. הרב קוק מצביע על המיוחד שבפסוקים אלה: "גערה נסתרה יש בקמטי תורה באכילת
בשר". מדוע הותרה לנו בכלל אכילת הבשר מלכתחילה? התשובה היא: "הנה לא תוכל לעצור בעד
נטייתך כי אם על ידי כבישה מוסרית". אתה חייב לכבוש את עצמך, את יצרך, והכבישה הזאת עדיין
קשה מדי עבור רבים מבני האדם. מתגובת האנושות לומדים אנו שטרם הגיע הזמן בו יכול האדם
להשתחרר מכישוף הבשר. נוסף על כך, הטלת איסור מלא על אכילת בשר יכולה להפוך למלכודת
המסכנת את האנושות, כפי שאולי כבר קרה אצל הנאצים שאיבדו את ההבדל המהותי שבין בני האדם
לבעלי החיים. הדינים הרבים הקשורים לבעלי החיים, בהם אנו מחויבים כיום, המצמצמים מאוד את
ההיתר לאכול בשר, מהווים מעין הכנה למצב של אחרית הימים בו יבוטל כליל היתר זה. אכן, המצוות
אינן קשורות עם העבר, אלא מבשרות ומכינות את העתיד. המוסריות מחוברת עם מקורה האלוקי

¹³⁵ ישעיהו י"א, ט'

¹³⁶ עולת ראיה עמ' רצב

¹³⁷ רוזנברג, ש' (12.2.19). חזון הצמחונות וצער בעלי חיים. נדלה ב-3 בנובמבר 2022 מ-
<http://www.shalomrosenberg.com/2019/02/12/%d7%97%d7%96%d7%95%d7%9f-%d7%94%d7%a6%d7%9e%d7%97%d7%95%d7%a0%d7%95%d7%aa-%d7%95%d7%a6%d7%a2%d7%a8-%d7%91%d7%a2%d7%9c%d7%99-%d7%97%d7%99%d7%99%d7%9d/>.

¹³⁸ דברים, י"ב, כ

¹³⁹ דברים, י"ב, ט"ו

ובאה ללמד שהחיה אינה חפץ, אלא יצור חי עם נפש. כמה מרעיונות הרב קוק בשינויים מסוימים מופיעים בכתביהם של הוגים שונים. פרופסור רוזנברג מביא את דברי ר' יוסף אלבו לדוגמא:

"אפילו מה שהתיר להם לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע... וכן אמרו רז"ל "כי תאווה נפשו לאכול בשר" ... הנה גילו בפירוש שאכילת הבשר לא הותר אלא על צד ההכרח ועל כן נאסר בתחילת היצירה עם [=למרות] היותו מזון טוב... כמו שהיין אע"פ שהוא מזון טוב ומותר לאדם יקרא הכתוב את הנזיר הפורש ממנו קדוש¹⁴⁰".

פרופסור רוזנברג מציין שבימינו בגלל שהבשר הקנוי מתועש ומעובד מאוד לא בטוח שהוא עדיין "מזון טוב"¹⁴¹. צד נוסף של הבעיה ביחס האדם לבעלי החיים הוא צער בעלי חיים. המצב קטסטרופלי ומזעזע. יש דיווחים של מומחים על "המשלוחים החיים", הצורה בה מובלים עגלים מהמרחקים באוניות¹⁴². התיאורים הם אימים. עשרות אלפי עגלים עושים את הדרך הארוכה הזאת, כאשר תנאי הנסיעה הם בלתי אפשריים. זוהי נסיעה של עינויים בלתי פוסקים, ושל מחלות הבאות בעקבותם. איך אנשים האחראיים לבריאותם מסוגלים לאכול את בשר הבהמות שעברו את העינויים בנסיעות?

בסיום מאמרו, פרופסור רוזנברג מציג נקודה נוספת לדבריו, שמסתייגת מעט מהנאמר לפני. הוא מציין שהמושג "צמחוני" עבר שינוי דרסטי בשנים האחרונות, וכבר לא בהכרח מתאים למניעים שבעקבותם הוא התנזר מאכילת בשר. הוא אומר שבימינו, אם יתקבל הרעיון הצמחוני לפיו יהיה איסור גורף על ייצור ביצים, דבש וחלב תהיה פגיעה הרסנית בחיות המשק. החקלאים יפסיקו לגדל דבורים, תרנגולים ופרות ובכך יגרמו להיכחדותם של המינים הללו. לסיכום, הוא מציין שעלינו לקחת מדבריו של הרב קוק הדרכה לטובת האנושות ולטובת בעלי החיים. "שלא עם אבטומט שאין בו רוח חיים הנך עוסק, כי אם – עם נפש חיה"¹⁴³.

לסיכום הפרק, אביא את דבריו של הרב קוק על התהליכיות וההדרגתיות בתהליך הפיכת העולם לצמחוני¹⁴⁴. בשל מגמות עולמיות ביחס לצמחונות וטבעונות, חזרו דבריו של הרב קוק להיות רלוונטיים בשנים האחרונות במסגרת דיונים על יחסה של היהדות לאכילת בשר. לפי הרב קוק אכילת בשר

¹⁴⁰ אלבו, י' (1485). **ספר העיקרים**. ירושלים: חורב.

¹⁴¹ מחקר שנערך באוניברסיטת הרווארד גילה שכל מנה יומית נוספת של בשר מעובד, מגבירה את הסיכון לפתח מחלת לב ב-42% ולפתח סוכרת ב-19%. Red meat: avoid the processed stuff; Harvard Heart Letter, August 2010.

¹⁴² משלוחים חיים הם משלוחים של בעלי חיים ממדינה למדינה למטרת פיתום ושחיטה, כחלק מתעשיית הבשר. בעלי החיים סובלים באוניות מצפיפות, מחלת ים, זוהמה, חום קיצוני ורעב. הם עושים צרכים במקום בו הם עומדים וזה על זה, מחוסר ברירה אחרת. העגלים והטלאים מגיעים לישראל תשושים, לפעמים מכוסים בצואה, עם בעיות נשימה ובעיות עיניים קשות בגלל ריכוז אדי האמוניה שנפלטת מהשתן, וחלק מהם מתעוורים. (מתוך ערך וויקיפדיה על המשלוחים החיים)

הרדוף, א' (31.07.13). **בדרך לשווארמה, תסתכלו להם בעיניים**. נדלה ב-13 בנובמבר 2022 מ-

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4412267,00.html>

¹⁴³ הרב קוק, בעניין היתר בשר תאווה: טללי אורות (השקפה על טעמי המצוות פרק ח') (תחכמוני כרך א', ברן תר"ע)

¹⁴⁴ בן דוד, ר' (2019). **התגבשות משנת הגאולה של הראי"ה קוק עד שנת תרס"ו (1906)**. נדלה ב 19 בינואר 2023 מ-

file:///C:/Users/user/Downloads/%D7%94%D7%AA%D7%92%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%AA%20%D7%9E%D7%A9%D7%A0%D7%AA%20%D7%94%D7%92%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%94%20(1).pdf

ראויה למניעה כיוון שהמוסריות האנושית אינה נוחה עם כך. בנוסף ללקיחת הבשר, גם לקיחת החלב היא חטא גזל מוסרי כיוון שגם הוא נלקח בצורה אכזרית וגורם לצער ולהפסד לבעל החיים. השפה מושגית הקבלית המובהקת העוסקת בערבוב שבין דין לרחמים והתעוררות הדינים בבישול בשר בחלב, התחלפה בשפה מוסרית העוסקת בצער בעלי חיים כלפי האם ובביטוי הכפול של שחיטת הבשר והגזל של החלב בדבריו של הרב קוק, וניתן לראות זאת ממאמרו "טללי אור" משנת תר"ע: "תערובות הבשר והחלב – זהו כבר עוון כבד, עבודה משוזרת כולה בעושה החיים, עושה הנפש והרכוש. והחלב, הטבעי כל כך יונק הרך, למען יתענג על שדי אמו, לא נוצר רק להלעיט בו את קיבתך, בהיותך כל כך קשה ואכזרי עד כדי אכילת בשר. זכות היונק קדומה וטבעית יותר מזכותך עליו". הרב קוק קבע עיקרון, לפיו לא כל הבהמות והחיות האסורות לאכילה נמצאות במעמד הלכתי שווה. הסיבה לכך היא המעמד השונה שהיה ביניהן בתקופה של לפני אכילת עץ הדעת, דבר שהשפיע על מעמדם לעתיד לבוא.

סוגיות הלכתיות בנושאים של היחסים בין האדם לבעלי החיים העסיקו את הרב קוק. הוא מציין את החשיבות בהגבלת רעיון אכילת הבשר והכרה בחסרונות שהוא נושא עימו, למשל שהאדם יאבד את יצרו המוסרי כתוצאה מאכילת הבשר. הרב קוק אומנם זיהה את הרעיונות המוסריים הנעלים שנובעים מאכילת הבשר אך קבע שאין להקדים את הרחמים על בעלי החיים לתקופה שלא מתאימה לכך כיוון שהיא תגרום להפניית האכזריות של בני האדם כלפי בני אדם אחרים. הרב קוק הביט בזלזול על "צער בעלי חיים" לדוגמה וכינה אותם "מתחזים אנטישמיים, החומלים על כלב וחזיר כואב בעת שימם למרמס חוצות עם שלם, ומקשיחים רחמים מאנשים ברואים בצלם אלוקים". כיצד ייתכן שהרב קוק ראה את הצמחונות מצד אחד כאידיאה אלוקית נכונה ועדיין ביקר אותה בצורה כל כך תקיפה?

התשובה לכך היא שניסיון לתרגם את האידיאה האלוקית בעוצמה גדולה למציאות בת זמננו בלי להתחשב הדרגתיות ותהליכיות היא מסוכנת, יש צורך לעבור את כל השלבים. לרב קוק מספר הנחות לגבי אכילת בשר בזמננו ולעתיד לבוא. הוא יוצא מנקודת הנחה שאכילת בשר קשורה בתאוה, ותאוה לא תישאר לעתיד לבוא בזמן התיקון העולמי ועל כן אכילת בשר תתמעט ממילא, והשימוש בבעלי החיים לצרכים שונים וביניהם לקורבנות יתמעט בהדרגה. שוב, בהדרגה ובהפחתה איטית לטובת התהליך ולא בבת אחת. הנחה נוספת היא שבאחרית הימים כל חטא עתיד להתכפר, וכל מצב שנוצר כתוצאה מחטא עתיד להיות מתוקן ועל כן גם המצב לחזרה של אי אכילת בשר כפי שהיה לפני חטא האדם הראשון הוא הכרחי. אך כך זה יקרה בעתיד לבוא. מתי הוא אותו "עתיד לבוא"? והאם הצמחונות בת זמננו, למרות כל העיוותים שהיא כוללת בה מרמזת על קירובו של אותו עתיד לבוא?

הרב קוק מציע טווח זמן רחב מאוד: "ויוכל להיות שתקון העולם בתחיית המתים יהיה לפני זה".

ועדיין, תהליך ביטול הקורבנות לא יקרה בבת אחת, ויכול להיות שיהיה מעין מצב ביניים בו בעלי החיים, מיוזמתם, יתנדבו להקריב את עצמם: "יתכן להיות שעוד יעמדו בע"ח רבים במשך תקופה שלמה על מפתן שלימות כזה שירגילום להקריב חייהם, לקרבן לד', לאות על ההכרה הגדולה של הטובה הבאה להם".

הרב קוק מתאר את ההיתר לאכול בשר כמעין 'הוראת שעה' היסטורית, גם אם ארוכת שנים. הוא גם מתאר כיצד היתר זה, שנבע מהירידה המוסרית של האדם, היה חובה כתוצאה מהמציאות על מנת לכוון את מידת הדין השולטת בעולם שאינו מתוקן מוסרית לכיוון בעלי החיים. אחרת, מסביר הרב קוק, מידת הדין הייתה פועלת על בני אדם אחרים ומתיר לעצמו אכילת בשר אדם אחר.

לסיכום, החזון הכללי עולמי של מערכת יחסים מאוזנת בין האדם לחיה כפי שהיא מופיעה בתנ"ך עתידה להתממש, והרעיונות החדשניים של הצמחונות בת זמננו היא הם ביטוי לאידאה זו אבל הדבר חייב להתרחש בתהליך מאוזן, על מנת שמימוש האידאה יתקרב במקום להתרחק. כשהרב קוק לועג ל"הדולגים על ההרים של תנועת צער בעלי חיים" הוא בעצם מתייחס לפסוק "קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות". הוא מבקר דרך של "דילוג" וקפיצה על שלבים הכרחיים בדרך אל עבר המימוש השלם של המציאות האלוקית האידיאלית.

פרק רביעי: צמחונות וטבעונות לא רלוונטיות מבחינה דתית

"מסופר על המלך שיבי שישב פעם לבדו במרפסת הארמון, ולפתע ראה יונה לבנה מתקרבת אליו במהירות, כשאחריה דולק נשר גדול. כדי להימלט מציפורני הנשר נכנסה היונה תחת כנף בגדו של המלך, והמלך עטף והסתיר אותה בחיקו. בתוך כמה שניות הגיע גם הנשר אל המרפסת ואמר למלך: "אתה מחזיק בידיך את הטרף שלי, שחרר אותו כדי שאוכל להביא אוכל לילדיי".

המלך לא ידע מה עליו לעשות. הוא ראה את ההיגיון בדבריו של הנשר, אבל הבין גם את נקודת המבט של היונה. לאחר מחשבה הציע פשרה: הנשר יחוס הפעם על היונה, ובתמורה ייתן לו המלך בשר מגופו שלו, בדיוק כמשקל גופה של הציפור. הנשר הסכים, והמלך הניח את הציפור על כף אחת של מאזניים, והחל לחתוך חתיכות מבשרו ולהניח אותן על הכף השנייה. המלך הסיר מגופו חתיכה אחר חתיכה, אך למרבה הפלא, ככל שהוסיף המלך לשים בשר על הכף, כף המאזניים שעליה היונה המשיכה לנטות כלפי מטה. כאשר מחצית גופו הימנית של המלך כבר הייתה מונחת כולה על המאזניים, זלגה דמעה מעינו, והנשר הציע לו לסגת מן העסקה. אולם המלך התעקש שהדמעה היא דמעה של שמחה, ושהוא נכון להקריב ברצון גם את מחצית גופו השנייה¹⁴⁵.

סיפור זה יחד עם כתבות ומאמרים נוספים מרכיבים את הגישה השלישית. בפרק הקודם הובאה גישה המבוססת על "חזון הצמחונות והשלום" ומאמרים נוספים שבה נטען שהעולם האידיאלי בימות המשיח הוא צמחוני, וזה מצב שצריך לשאוף אליו ולזכור שהוא הרצוי כבר בימינו אך מצב של צמחונות או טבעונות מוחלטת כבר בימינו מסוכן לאנושות, ועלול לעורר בה אכזריות של בני האדם כלפי עצמם. בפרק זה תעלה טענה שאין מקום לקיום אורח חיים דתי או טבעוני מתוך הסתכלות יהודית דתית. פרופסור צפרירי, מחבר הספר "האדם והחיה, ניסויים מדעיים בבעלי חיים"¹⁴⁶ טוען שבשנים האחרונות ההטפה של הטבעונים נגד ניצול בעלי חיים התחזקה. בספר מובאים בפירוט הישגי ניסויים בחיות לשם המדע ובריאות האדם והחיות, לאור העמדות המוסריות והדתיות השונות. בכתבה מובאים כמה מהנושאים האלה תוך הסתכלות על הצד הדתי והמוסרי.

ניתן לראות שגישה זו הפוכה לגמרי משתי הגישות הקודמות ובה נטען שקיום אורח חיים צמחוני או טבעוני מתוך חשיבה דתית היא טעות ואפילו חטא, ושההלכה סותרת אורח חיים זה מכל כיוון.

¹⁴⁵ סתיו, א' (9.1.22). לחיות עם הכאב ולהביט לו בעיניים. נדלה ב-3 בנובמבר 2022 מ-

<https://www.makorrishon.co.il/opinion/442935>

¹⁴⁶ צפרירי, א' (2013). האדם והחיה. אוניברסיטת חיפה: ידעות ספרים.

לפי גישתו של צפרירי בתורה ישנן מצוות שנועדו להיטיב עם החיות, למנוע מהן צער ולחנך את האדם למידות טובות ולמניעת אדישות לסבל. בין המצוות יש את חובת שביתה ממלאכה בשבת¹⁴⁷, ומצוות פירוק משא¹⁴⁸. מכל המצוות הללו חכמים הסיקו שאסור לצער בעלי חיים ולגרום להם סבל בלא הצדקה.

ולמרות זאת, ההלכה מתירה שימוש בבעלי חיים לצרכי האדם, ולא בא כאן לידי ביטוי איסור צער בעלי חיים. הרב יחיאל יעקב וינברג (1884-1966, להלן השרידי אש) מחזק את טענה זו בדבריו:

"סוף דבר... מותר לצער בעלי חיים לתועלת חכמת הרפואה. ולא עוד אלא שלפי דעתי אין כאן גם מידת חסידות, שמידת חסידות היא במקום שנוגע רק לעצמו ורשאי אדם להחמיר על עצמו, אבל לא במקום שנוגע לאחרים, כי מאי חזית דצער בעלי חיים עדיף טפי מצער החולים"¹⁴⁹.

פרופסור אלכס צפרירי מביא גם את דבריו של הראי"ה קוק ב"חזון הצמחונות והשלום" שם מוזכר שאכילת בשר נאסרה על האדם הראשון והותרה רק לאחר המבול מתוך התחשבות במעמד המוסרי הנמוך של בני האדם.

צפרירי נוסף שלמרות הספר, במכתביו לבנו, עודד אותו הראי"ה להקפיד לאכול בשר מדי יום לשם שמירת בריאותו, ואף הזהיר אותו מהיגררות אחר הרעיונות של "הדולגים על ההרים של תנועת צער בעלי חיים". הוא זיהה בתנועות אלה "שנאת בריות" כלפי אנשים שאינם שותפים לדעתם ואינם מוותרים על אכילת בשר, והשפעות מצד "שונאי ישראל המעמיקים ברשעתם". הרב קוק אף דחק בבנו ללמוד דיני שחיטה.

לאור אמירות אלו פרופסור אלכס צפרירי תמה על דבריו של אסא קיסר בגישה הראשונה ("לפני עיוור השלם"). לטענתו הוא מבקש לכפות על האנושות עמדה מוסרית מפוקפקת העומדת בניגוד לתורה ולמוסר האנושי. הוא מוסיף שגם אסא קיסר מגייס לעמדה המוסרית המעוותת זו את האיסור "לפני עיוור לא תיתן מכשול", שממנו הוא מחדש איסור: "אסור לקנות מוצרים מן החי... אסור לנו לגרום לחוטא להמשיך לחטוא ואסור לנו לסייע לו לעבור עבירה". לפי טענתו הוא מתעלם ה-"שרידי אש" שלפיהם "רשאי אדם להחמיר על עצמו, אבל לא במקום שנוגע לאחרים".

לפי פרופסור צפרירי הטבעונות ממוטטת את ההבחנה בין המעמד המוסרי של האדם לעומת החיה, וכאן סכנתה. היסטוריונים וסוציולוגים הצביעו על טשטוש ההבחנה בין אדם וחיה כבר באידיאולוגיה הנאצית. גם הצעד הרעיוני ההפוך לכאורה, העלאת המעמד המוסרי של החיות, כרוך בטשטוש אותה הבחנה. מעידה על כך סיסמת הארגון האמריקני הגדול "People for the Ethical Treatment of Animals" "חולדה היא חזיר הוא כלב הוא ילד" או מסר "השואה על צלחתך", שנאסר בגרמניה.

¹⁴⁷ שמות כ"ג, י"ב "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר".

¹⁴⁸ שמות כ"ג, ה' "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עימו" מסכת בבא מציעא לב, ב.

מציעה שזהו המקור לאיסור צער בעלי חיים מדאורייתא
¹⁴⁹ שו"ת שרידי אש, חלק ב', סימן צא

הרב סולובייצ'יק הדגיש את מקומו האדם כשותף ליצירתו של הקב"ה: "האלוהים קרא לאדם להיאבק ברוע... זו אולי הסיבה שהאלוהים העמיד לרשותנו... יכולתנו לשלוט בטבע. לא זו בלבד שהאדם יכול להתערב בטבע; הוא חייב לעשות כן ולהכניע את הסביבה לתועלותיו ולצרכיו"¹⁵⁰.

בכתבה "צמחונות אידיאולוגית היא כפירה" שכתב יואב שורק עולות טענות דומות לאלו שהוזכרו למעלה. לפי שורק, הסיסמה "בשר זה רצח" נשענת על השוואה בין בני אדם לבעלי חיים. אבל ההשוואה הזו מעלימה את האחריות המוסרית כפי שניתנה בברית שבין אברהם לנח, ומתעלמת מדרכה של התורה. הטענה כי הצמחונות פוגעת בהיררכיה הקיימת בין אדם לבהמה, היא אולי הטענה המוכרת והוותיקה מכולן נגד הצמחונות, אך לא פעם היא נדחית ע"י הצמחונים, או נתפסת כקלישאה. שורק מבקש להראות שהצמחונות האידיאולוגית מושתתת על ביטול מעלת האדם ותפקידו בבריאה, ועד כמה עמדה זו עומדת בניגוד למוסר הבסיסי של החברה האנושית כפי שניתן בתורה.

יש סוגים שונים של צמחונות. יש צמחונות שבאה מעדינות נפש פשוטה: קשה לאדם עם ההרג והדם, גם של בעלי חיים, והוא מעדיף דיאטה עדינה יותר, כזו שאינה כרוכה בנטילת חיים. יש גם צמחונות שבאה מסלידה מתעשיית הבשר, וכרוכה במקרים מסוימים באכזריות מיותרת. צמחונות כזו, העומדת על כך שאדם יהיה מודע לכך ששניצל איננו 'מוצר צריכה בסיסי' אלא חלק מתרנגולת, נראית לשורק קבילה ואף ראויה להערכה.

אבל צמחונות מהסוג השני לא תטיף לאחרים להימנע מלאכול בשר; היא לא תרגיש חוסר נוחות מתפילין או מספר תורה, וגם לא תזדעזע מן הרעיון של קורבנות מן החי. ובעיקר, היא לא תצחק בכיכרות ש"בשר זה רצח". לעומתה, הצמחונות האידיאולוגית סבורה שאין לבני אדם הצדקה לנטול את חייהם של בעלי חיים לשם מאכל. בעומק הטענה ש"בשר זה רצח" מונחת הקביעה ש"בהמה זה אדם". בסרטון המופץ כיום ברשת רואים צעירה הנכנסת למסעדת בשרים ופותחת במונולוג קורע לב על "הילדה שלי", שלקחו אותה וטבחו אותה, כשהכוונה – כך מתברר בהמשך – היא לעגלה שנלקחה לשחיטה¹⁵¹. זו טקטיקה מכוונת, אילו הצעירה הייתה מדברת על העגלה שנלקחה, היו הסועדים הקרניבורים מניפים יד בביטול. הניסיון לזעזע באמצעות ההשוואה לילדה נוגע בעומק הטענה: אין יתרון לאדם על הבהמה, ואין לאחד את הזכות לנטול את חיי השני. יש כאלה שיטענו שהגישה הצמחונית איננה על עצם היתרון של אדם על בעל חיים, אלא היא טענה פשוטה יותר, לפיה בעלי חיים אינם צמחים, אלא יצורים בעלי רגש וכאב, והריגה לצורך מאכל מתעלמת מכך. אלא שטיעון זה אינו עומד במבחן הביקורת: לאורך רוב תולדות האנושות, עד העידן המודרני, בני אדם חיו בקרבה רבה מאוד לבעלי חיים. "אנחנו ובעירנו"¹⁵², אומרים בני ישראל פעם אחר פעם כשהם צמאים למים, ואפילו

¹⁵⁰ מן הסערה, עמ' 92

¹⁵¹ Christmass, P. (24.5.2021). **Vegan activist Tash Peterson confronted by butcher after protesting at Perth shopping centre**.
from 2022 בספטמבר ב-13
<https://7news.com.au/lifestyle/vegan/vegan-activist-tash-peterson-confronted-by-butcher-after-protesting-at-perth-shopping-centre-c-1829201>.

¹⁵² במדבר כ', ד' "ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו"

מצוות השבת והשמיטה כוללות את הבהמה יחד עם שאר בני הבית. בני אדם חיו עם בהמות ופיתחו אתן יחסים משמעותיים – כפי שניתן לראות עד היום בכל החברות המסורתיות יותר, רועים ונוודים וחקלאים כאחד. ובכל החברות הללו, איש לא שמע מעולם על צמחונות. האנשים שגידלו בעלי חיים בקרבה גדולה מאוד, לא תהו מעולם על הזכות לשחוט את בעלי החיים ולאכול אותם. בחברות המסורתיות היה ברור לכולם, ככל הנראה, שיש הבדל מהותי בין אדם לבהמה; שהאדם הוא חבר או אויב, אך הבהמה היא רכוש. ולכן, לאור היתרונות התזונתיים שהמזון מן החי מציע, טבעי שאדם יאכל את בהמותיו. אמנם, חלק ממעלת האדם היא שאין הוא חייט-טרף, ואין הוא מתעלם מסבל בעלי החיים; ולכן אין הוא קורע אבר מן החי, וגם כאשר הוא שוחט, הוא מחפש דרכים מהירות ועילות לנטילת חיי הבהמה בכמה שפחות סבל.

כשמבררים לעומק את הצמחונות האידיאולוגית, מוצאים את הקביעה שאכילת בעלי חיים על ידי בני אדם היא 'ספישיזם' (מן המילה Species¹⁵³), כלומר, אפליה על רקע המין הביולוגי, העדפת המין האנושי על שאר מיני בעלי החיים, אפליה שראויה להצטרף אל האפליות המגוונות כמו גזענות ושוביניזם. במילים אחרות: בשיח הרדיקלי החדש, להיות אוכל בשר זה נורא כמעט כמו להאמין שעם ישראל הוא עם סגולה, ושיש לו תפקיד מיוחד בתולדות האנושות. מול טענות רדיקליות כאלה, הממשיכות את המפעל ההיסטורי שמוחק כל היררכיה בשם ערך השוויון, יש להעמיד חומה איתנה המעגנת את ההיררכיה בין אדם לחיה, ומצילה אותנו מהתפרקות גמורה ומאובדן האחריות המוסרית. שהרי מהי אחריות מוסרית אם לא הטענה שאדם נברא בצלם אלוהים, בצלמו של הבורא, על מנת להנהיג את העולם?

היה עולם לפני המבול. בעולם הזה לא היו לאומים, לא היו גבולות, וכנראה גם לא היו טורפים ונטרפים. בני אדם הורשו לאכול פירות וזרעים, ובעלי חיים הורשו לאכול ירק עשב, והכול היה נפלא. בני האלוהים התערבו בבנות האדם, וכל בשר השחית את דרכו על הארץ מין בשאינו מינו, עד שהכול נידון להיחרב. אבל עולם חדש נוצר: עולם שבו יש בהמה טמאה וטהורה, טורף ונטרף, אדם וחיה. ובעוד שבסיבוב הראשון הוטל על האדם לנהל את העולם – "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ"¹⁵⁴ – הפעם אחריותו המוסרית הורחבה, והושם דגש על אי-סובלנות חריפה לרצח. בסיבוב הראשון, האנושות התחילה מקורבן – ורצח; בסיבוב השני, האנושות מתחילה מקורבן – ומהתוויית קו ברור באשר לאחריות לחיי אדם:

"ויברך אלוקים את נח ואת בניו ויאמר להם: פרו ורבו ומלאו את הארץ. ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תירמש האדמה ובכל-דגי הים בידכם נתנו. כל רמש אשר הוא חי, לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל. אך בשר בנפשו דמו לא

¹⁵³ Speciesism - **ספישיזם** (או מינאות ע"פ האקדמיה ללשון העברית) הוא מושג מתחום זכויות בעלי החיים המתאר, על דרך השלילה, הבדלה מוסרית ואפליה בין בעלי חיים על פי מינם הביולוגי.
¹⁵⁴ בראשית א', כ"ח

תאכלו. אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם, מיד איש אחיו, אדרוש את נפש האדם. שפך דם האדם, באדם דמו יישפך, כי בצלם אלוקים עשה את האדם. ואתם פרו ורבו, שרצו בארץ ורבו בה¹⁵⁵."

בקטע זה מובאת הברית מברכת את האדם בפרייה ורבייה ובמילוי הארץ וגם מגדירה את המבנה החדש של היחסים בתוך העולם. המבנה הזה כולל: שליטת האדם בחי, אכילת האדם את החי, איסור אכילת דם (או אבר מן החי), איסור הריגת אדם על ידי בעלי חיים, איסור הריגת אדם על ידי אדם, חובת הריגת רוצח בבית דין. יש כאן כריכה יחדיו של שני נושאים: קדושת חיי אדם והיתר אכילת החי.

השיא הוא במצווה המוטלת על בני אדם לעשות דין ברוצחים ("שופך דם האדם באדם דמו יישפך"¹⁵⁶), מצווה קשה ותובענית, המוצדקת רק מכוח תפקידו הנישא והאחראי של האדם ("כי בצלם אלוהים עשה את האדם"). אך הנימוק "כי בצלם אלוהים עשה את האדם"¹⁵⁷ מכון, כנראה, גם לחוסר הסובלנות החריף כלפי הריגת אדם, חוסר סובלנות החל אפילו כלפי חיות-טרף ("מיד כל חיה אדרשנו"¹⁵⁸). אבל כהקדמה לכל זה מופיע העניין הלכאורה-טריוויאלי של שינוי תזונת האדם: בסדר החדש, בעלי החיים יפחדו מבני אדם באשר הם (דבר שלא הובטח לאדם הראשון), ונוסף על כך "כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאוכלה"¹⁵⁹. מדובר בהיתר גורף- "כירק עשב נתתי לכם את כל". יש רק הסתייגות אחת: "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו"¹⁶⁰.

במילים אחרות, עליונות האדם ואחריותו המוסרית מתבטאות בכך שבעלי החיים יראים מן האדם; בכך שלבני אדם הזכות המוחלטת לאכול את בעלי החיים כאילו היו צמחים; ובכך שעל בני האדם להיזהר מלאכול את הדם, או את הבשר החי עדיין, של בעלי החיים באשר הם. נוסף על כך, אף שבעולם החדש יש עוד טורפים מלבד האדם, נפש האדם איננה הפקר לשיניהם. כל זה קשור באופן הדוק לתפקידו ולאחריותו המוסרית של האדם על העולם, בהיותו נברא בצלם אלוהים. אמנם, אדם מישראל נדרש ליותר מאשר שאר בני נח. בעוד בני נח מצווים רק להימנע מאבר מן החי, היהודי מתבקש להימנע מאכילת שורה ארוכה של בעלי חיים; גם את הבהמות והעופות המותרים, הוא מוזהר שלא לשחוט "אותו ואת בנו" ביום אחד ולא לקחת את "האם על הבנים"; השחיטה צריכה להיעשות "כאשר ציוויתך"; ואפילו הבישול אסור שייעשה "גדי בחלב אימו". מהכתוב אפילו משמע, שבעצם לא הותרה אכילת בשר לבני ישראל אלא אגב הקורבנות. כלומר, הרגישות לאכילה מן החי קיימת – הן בשבע מצוות בני נח, והן וביתר שאר המצוות שנצטוו ישראל. ועוד יותר, במה שישראל החמירו על עצמם כהנה וכהנה, הן בענייני שחיטה והן בענייני בשר וחלב, עד שהמטבח היהודי נעשה לכזה שבו כל הקשור לבשר מסתבך והולך. ועם כל זה ולפני כל זה, העיקרון היסודי שבו יכול אדם לשחוט בעלי חיים למאכלו, הוא מושכל

¹⁵⁵ בראשית ט', א'

¹⁵⁶ בראשית ט', ו'

¹⁵⁷ בראשית ט', ו'

¹⁵⁸ בראשית ט', ה'

¹⁵⁹ בראשית ט', ג'

¹⁶⁰ בראשית ט', ד'

ופועל על פי האנושיות הכללית של התורה. הצמחונות האידיאולוגית, אפוא, חותרת תחת הנחות היסוד של תורת ישראל.

הפרויקט הליברלי של מחיקת כל ההיררכיות וקידוש השוויון הוא פרויקט מסוכן, שקשה מאוד להילחם בו. ברגע שנוצר עיוות מוסרי הוא מתרחב והופך לנורמה עד שקשה להתנתק ממנה. מחיקת היררכיות היא שלילית כיוון שהיא מזיקה למבנה הבסיסי של החברה שלנו. השוויון כערך הוא חשוב, אך כשהוא נהפך לקיצוני הוא מעוות את אורח החיים. השוויון הפך ל כזה שאסור לערער עליו ולתהות עליו, וכל המסורות הלא-שוויוניות צריכות להימחק מפניו. לסיכום, על פי דבריו של שורק אם האדם הוא כמו חיה, אז הוא יכול להיות טורף כמותה, ואף ללקק את האצבעות מן הדם ולהתנהג באכזריות. רק בשל היותו אדם ולא חיה הוא מוטרד מן העניין המוסרי ומבקש לעדן את הכרוך באכילת בשר. האדם אכן אינו חיה. הוא נברא בצלם אלוהים, ועליו לנהל את העולם ולהשתמש במשאביו בדרך המועילה והאחראית ביותר, על מנת להביא את האנושות למדרגה גבוהה יותר. כחלק מאחריותו, עליו להבין שהוא נבדל לחלוטין מבעלי החיים, ושחיהם אינם בעלי ערך כחיו. כחלק מאחריותו, עליו להיזהר מאכזריות יתירה, לחוש לצער בעלי חיים, וגם לדאוג לעתיד כדור הארץ. מכל השיקולים הללו, הוא עשוי להיות צמחוני – או לא, זה כבר ויכוח אחר. אבל אסור לו בשום אופן להשלים עם הסיסמה הרעה, האנטי מוסרית, הטוענת כי "בשר זה רצח".

גם דבריו של הרב אליעזר מלמד מתכתבים עם הנאמר בגישה זו. כשנשאל על מקומם של הצמחונים בעולם של ימינו ענה:

"אמנם ישנם יחידים שרגש המוסר העדין נוגע מאוד ללבם, ועל כן הם נמנעים מאכילת בשר, וכמובן שהם נמנעים מאוד מלפגוע בשאר בני האדם שאוכלים בשר. ואף שלכאורה על פי דברי הקבלה היה ראוי שיאכלו בשר בסעודות מצווה, מכל מקום היו מן המקובלים שלימדו עליהם זכות וראו במנהגם משנת חסידים¹⁶¹. והרב קוק מכנה אותם אידיאליסטים קיצוניים. אבל ההדרכה הכללית לכל החפץ להתקדש ולעבוד את ה', שיעסוק בתיקון המוסר שבין אדם לחברו ויאכל בשר בסעודות מצווה ובכך יסייע לתיקון העולם... הוסיפו חכמי הקבלה וביארו שבמצבנו הנוכחי ישנו ערך באכילת בשר, מפני שבעקבות החטא כל העולם ירד ממדרגתו. הדומם, הצומח, החי והמדבר, כולם נפלו ממדרגתם וגם נתערב בהם רע. וכאשר יהודי אוכל מבשרם של בעלי החיים על פי כללי הלכות כשרות, מתוך כוונה להתחזק בעבודת ה' - הרע שבהם נפרד מהטוב, ויוצא כפסולת בבית הכיסא, והטוב שבהם מתעלה ונספג בגופו ונותן לו כוח לעשות מעשים טובים. וכך הוא סדר התיקון: הצומח יונק את מזונו מן הדומם, ועל ידי כך מרומם את הטוב שבדומם למדרגת צומח. וכשהבהמה ניזונה מן הצומח, היא מעלה את הטוב שבצומח למדרגת חי. וכאשר בני האדם אוכלים מן החי ומתנהגים במוסריות ודבקים בה' - בשר בעלי החיים מתעלה למדרגת אדם. וכך על ידי סולם המזון מחזירים את כל העולם אל

¹⁶¹ שדי חמד מערכת אכילה, אכילת בשר

מדרגתו הראשונה¹⁶². במיוחד נעשה תיקון באכילת בשר בסעודות שבת ויום טוב ושאר סעודות מצווה, כגון שמחת חתונה וברית, שאז הבשר נעשה שותף לשמחה של מצווה ומסייע בקיומה. אבל בסעודות רשות אמרו חכמי הקבלה שלא תמיד נעשה תיקון, שכן אם האדם אינו מתנהג אחר כך כראוי, נמצא שהבשר שאכל לא היה שותף לשום תיקון והתעלות. לכן ישנם חסידים שנמנעים מאכילת בשר בסעודות רשות, מחשש שמא לא יצליחו לרומם את הבשר כראוי..."

בתשובתו מכיר הרב מלמד בכך שיש אנשים בעולמנו בעלי רגש מוסריות גבוה, ועל כן הם נמנעים מאכילת בשר אך גם משתדלים שלא לפגוע בסובביהם שכן אוכלים בשר. הוא מציין שאפילו למרות שלכאורה היה ראוי שיאכלו בשר בסעודות מצווה, אפשר ללמד עליהם זכות. אך למרות זאת מציין הרב מלמד שבימינו יש ערך באכילת בשר, כיוון שעולמנו נמצא כרגע במדרגה ירודה ובכל הברואים, החי, הצומח והדומם התערבב מעט רע. אך כשיהודי אוכל בשר על פי כללי הכשרות מתוך כוונה להתחזק בעבודת ה', הוא מצליח לנתק את הטוב מהרע, ותורם לתיקון העולם בכך. הטוב שהאדם מצליח לזקק באכילתו מתערבב בו ומסייע לו בעשיית מעשים טובים. תהליך זה מתרחש גם אצל הבהמה שאוכלת מן הצומח, וכך מתעלה העולם למדרגתו הראשונה. תהליך תיקון זה מתרחש בעיקר בסעודות שבת ומצווה אך לא תמיד בסעודות רשות ועל כן יש חכמים שנמנעים מאכילת בשר בסעודות רשות מחשש שלא יתבצע תיקון.

גם ביחס לצער בעלי חיים בתעשייה של ימינו, לרב מלמד יש תשובה ברורה:

"וכאשר ישנה התנגשות בין צרכי האדם ובין צער בעלי חיים, אזי יש לשקול את מידת הנחיצות לאדם אל מול גודל הצער הנגרם לבעל החיים... זה הכלל: ככל שהצער לבעלי החיים גדול יותר, כך הדבר חמור יותר, ורק לצורך חיוני ביותר אפשר לבצעו. דוגמה לכך ניתן ללמוד מהדיון בתרנגולות מטילות. התרנגולות יכולות להטיל ביצים מהיותן בנות שישה חודשים ועד להיותן בנות עשרים חודשים, ואז מגדלי התרנגולות מוכרים אותן לבשר. אבל ישנה שיטה המאפשרת להאריך את זמן הטלת הביצים. בחודש החמישה עשר לחיי התרנגולות המטילות מרעיבים אותן למשך עשרה ימים, ובאותו זמן נוצותיהן נושרות ולאחר מכן גדלות הנוצות מחדש וכוחן שב אליהן, והן מסוגלות להטיל ביצים עד להיותן בנות עשרים ושמונה חודשים. ונשאלת השאלה, האם מותר להרעיב ולצערן כדי ליהנות מתפוקת הביצים שלהן למשך זמן ארוך יותר? יש שהחמירו בכך, מפני שלדעתם מדובר בצער גדול מאוד ואכזריות¹⁶³. ויש שהתירו, משום שהדבר נעשה לתועלת המשק, ולשם כך מגדלים את העופות, ולטווח הארוך ההרעבה אף מוסיפה לבריאות התרנגולות שהרי הן מאריכות ימים¹⁶⁴. למעשה, כל אימת שיש בדבר צורך

¹⁶² שער המצוות לאר"י הקדוש פרשת עקב

¹⁶³ שבט הלוי ו, ז

¹⁶⁴ הרב גולדברג בספר 'הארץ ומצוותיה' עמ' תלז

גדול מאוד לפרנסת המגדלים והוזלת המזון, מקילים. וכאשר אין בכך צורך גדול מאוד, מחמירים".

הרב מלמד קובע כי צרכי האדם קודמים לצרכי החיה, אך כשיש מצב שבו נגרם צער לבעלי החיים, יש צורך לברר עד כמה המעשה הגורם את הצער נחוץ. הכלל שהוא קובע הוא שככל שצער בעלי החיים גדול יותר כך הדבר חמור יותר ומותר לממש את צורך האדם רק לצורך חיוני ביותר.

לסיכום, בפרק זה הוצגה גישה הפוכה ואפילו מנוגדת משתי הגישות הקודמות. בפרק זה הוצגה תפיסה לפיה הסכנות של הצמחונות והטבעונות עולות על היתרונות, ומצב בו כל העולם חי אורח חיים צמחוני או טבעוני הוא מסוכן לחברה של ימינו. המוסריות כלפי בעלי החיים גורמת לנזק בלתי נתפס לאנושות ולכן למרות צערו של האדם על כך שהוא מתייחס באכזריות לבעלי החיים, ההשלכות ההפוכות מזיקות בצורה חמורה לאנושות. בנוסף, בפרק נטען שמבחינה יהודית הלכתית יש התנגדות נמרצת לעקרונות שהשיח הצמחוני והטבעוני מייצג כיוון שהוא מטשטש גבולות הכרחיים שיצר הקב"ה בין האדם לבהמה. טשטוש הבדלים אלה מייצר בלבול בחברה שלנו ועל כן ה"צמחונות המודרנית" אינה מתקבלת על ההלכה היהודית בת זמננו. אומנם יכול להיות שבאחרית הימים יהיה העולם צמחוני, אך ניסיון לדחוף את העולם למצב כזה בימינו הוא שלילי וההלכה היהודית מתנגדת לו.

פרק חמישי: שאלות עכשוויות אצל הנוער הדתי

בפרק הקודם הצגתי את הגישה השלישית והאחרונה לפיה אורח החיים הצמחוני או הטבעוני אינו משתלב עם חיים על פי ההלכה היהודית ויותר מכך, ההלכה היהודית אפילו מתנגדת לצמחונות בחלק מהמקרים. בהסתכלות על שלושת הגישות שהובאו בפרקים הקודמים, אפשר להסיק שסוגיית הטבעונות והצמחונות רלוונטיות לחיים על פי היהדות ויצורות מצבים רבים שבהם נדרשת תשובה הלכתית כאשר העקרונות נפגשים. אדם שבוחר לחיות חיים יהודים הלכתיים יחד עם אורח חיים טבעוני נתקל בקונפליקטים יום יומיים רבים. אציג בפרק זה דוגמאות לקונפליקטים כאלה, ואת התשובות, אם יש.

בגמרא במסכת פסחים נאמר "אין שמחה אלא בבשר", ומצוות שמחת יום טוב מתוארת ע"י הרמב"ם כך: "האנשים אוכלין בשר ושותין יין, שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין". לכך יש תשובה בשו"ת אור לציון¹⁶⁵ "ומי שרגיל לאכול מאכלים צמחוניים בלבד כיון שאינו מתכוין להתענות מבשר ויין רשאי לעשות כן גם בשבת וה"ה למי שאינו מתענג מבשר ויין שאינו חייב בהם ורשאי לאכול מאכלים אחרים".

תשובה נוספת היא של הרב חיים דוד הלוי ז"ל:

"ומכאן, שכל מה שנאמר בהלכה כמצווה באכילת בשר, כגון בשבתות וימים טובים, ברור הוא שכל זה לאותם בני אדם האוכלים בשר ואינם יודעים או אינם חוששים שאין הדבר בריא, אבל אותם הטבעונים שהגיעו להכרה שאכילת בשר אינו דבר בריא, פשוט ביותר שהם פטורים מעונג שבת ויו"ט ע"י אכילת בשר, ויענגוהו בדברים הערבים לחכם ולבריאותם¹⁶⁶".

בתשובתו אומר הרב חיים דוד הלוי שמצוות אכילת בשר בסעודות מצווה היא לאנשים האוכלים בשר בלבד. אך הטבעונים שחושבים שבשר אינו בריא פטורים מכך, ויכולים למצוא אוכל אחר שייקם עבורם את סעודת המצווה.

דוגמה נוספת לבעיה שחוזה אדם שבחר באורח חיים טבעוני היא בליל הסדר, הרי על צלחת הסדר יש זרוע וביצה. כאשר מסתכלים בשו"תים שונים באינטרנט ניתן להבחין בשאלות רבות העולות בנושאים האלו ומעלות קשיים שלא היו מוכרים בעולם ההלכתי הישן, אבל לעיתים קרובות השאלות נותרות ללא מענה מספק.

למשל בשו"ת שהובא באתר הידברות הועלתה שאלה בהקשר לספר "לפני עיוור השלם" שהוצג בגישה הראשונה:

¹⁶⁵ שו"ת אור לציון ח"ב סי' כ"א אות ג'
¹⁶⁶ שו"ת עשה לך רב חלק ה', סימן מ"ז

"היי כבודו, שבוע טוב, קרובי משפחה שלי שאני מאוד מכבד אותם חברים טובים של *רב* בשם אסא קיסר, שהרב טוען (אני לא בטוח ב-100% אל תתפוס אותי במילה) כביכול שעל פי התורה או הדת היהודית היקרה ואהובה שלנו אנחנו צריכים לחיות אורח חיים טבעוני ללא אכילת בשר שנחשב כשר. לטענת קרובי משפחתי סיפרו לי שאברהם, משה, דוד וכל הדמויות החשובות והקדושות בתורה לא היו אוכלי בשר וגם התורה אומרת לא לאכול בשר. אז לטענות הרב אסא קיסר היקר כולנו צריכים להפסיק לאכול בשר זו הסיבה הראשונה.

הסיבה השנייה בגלל שהחיות כביכול בשחיטה "הכשרה" עוברות ייסורים והתעללויות במשחטות באזורי גידול שלהן אז אסור לנו לאכול אותן שאלתי האם זה נכון?

האם יכול להיות שכלל חוקי ופסוקי הכשרות של בשר כשר ביהדות זה דבר שקרי על מנת שאנשים יתפרנסו מתעשיית הבשר? סליחה על תמימותי אני פשוט לא פוסל רעיונות של רבנים כל כך מהר, אני מכבד כל רב וכל דעתו אסור לזלזל בבני אדם וכמובן, כל רב הוא קדוש! ואני כן יודע שרבנים אוכלים בשר כשר, אני בן 20 ומעולם לא שמעתי על אדם דתי שלא אוכל בשר כשר מטעמי דת. עכשיו שתבין כבודו, אני כן נגד התעללות בבעלי חיים אבל אני לא שולל אכילת בשר (אני כן אוכל בשר אך ורק בשר כשר אני מקפיד על כך מאוד אני אכן יהודי ולא בהמה שאתחיל לאכול חיות לא כשרות בחו"ל), הרי זו המצווה הכי גדולה בשביל לשמוח בחגים ובשבתות לא? בשר ויין? אז יכול להיות שבאמת על פי היהדות אסור לנו לאכול בשר ואנחנו צריכים להיות טבעונים או צמחוניים? האם דעותיו של הרב אסא קיסר נכונות?".

לשאלתו עונה דניאל בלס כך:

"שלום וברכה, בספר בראשית מסופר כיצד אברהם אבינו שחט והכין בשר לאורחיו (שלושת המלאכים). משה רבנו היה רועה צאן- ומובן שהיו שוחטים את הצאן. במצרים צווינו על קורבן הפסח- כבשים היו שוחטים ואוכלים בליל הסדר. אסא קיסר אינו מייצג את היהדות, ומשבש את ההלכה בדבריו. היהדות מגבילה את תאוותינו, ומלמדת אותנו כיצד להשתמש בכל דבר שניתן לנו, אך אינה ממליצה להתנזר מהן. לכן היהודים נהגו תמיד למעט באכילת בשר, ולשומרו עבור סעודות מצווה, סעודות שבת וחגים. חז"ל לא נמנעו מאכילת בשר, וגם לא רבותינו הגדולים ביותר. אנו רואים שגם בימינו אין גדולי ישראל נמנעים מאכילת בשר

וזו ההלכה: אסור מן התורה לצער כל בעל חי. ואדרבא חייב להציל כל בעל חי מצער, אפילו של ה[רק] ואפילו של גוי. אך אם הן מצערין לאדם, או שצריך האדם להם לרפואה או לשאר דבר- מותר אפילו להרגן ואין חוששין לצערן, שהרי התורה התירה שחיטה¹⁶⁷. בני אדם אכלו בשר מימי קדם, ולא הייתה אפילו תרבות אחת בכדור הארץ שלא נהגה לאכול בשר. לאחר שה' התיר לאכול את בעלי החיים, לא ניתן לכנות זאת בשם אכזריות.

גם לא צריך להאמין לכל מה שמספרים בתעמולה הצמחונית שמופיעה ברשת. שוחחתי עם אנשים שעובדים ברפתות והם תיארו לי תמונת מצב שונה, אם כי אין ספק שיש גם הרבה במה

¹⁶⁷ קיצור שולחן ערוך, סימן קצא- איסור צער בעלי חיים ואיסור סירוס, סעיף א'

לשפר. היהדות מלמדת אותנו כיצד להשתמש בחומר ולרומם אותו, ולא כדי להתנזר ממנו. כי ההתחברות הגדולה ביותר לבורא היא מתוך החומר. יש לידע שמבחינה הלכתית אין קשר בין צער בעלי חיים (שעשוי להיות עוון אצל המגדל) לבין כשרות הבשר (שנוגע אך ורק לדיני השחיטה וכשרות הבשר)¹⁶⁸.

ניתן לראות דוגמא נוספת בש"ת של הרב שלמה אבינר באתר כיפה עולה השאלה הבאה: "אני טבעוני. האם יש תחליף לתפילין מעור על מנת שאוכל לקיים את המצווה?"¹⁶⁹ הרב אבינר עונה בתשובה: "לא".

הגולש שואל כיצד בכל זאת יוכל לקיים את המצווה והרב עונה לו: "לפעמים בחיים יש צורך בהכרעות. עליך להכריע אם אתה רוצה דבקות בה' או דבקות בהמצאות בני אדם."

תשובה זו מעידה על צד אחד בפסיקה ההלכתית המתנגד לכניסה של הגישה הטבעונית והצמחונית לחיים ההלכתיים, ולכן מנסה לדחוף אותן החוצה בטענה שהן לא "הולכות יחד" עם החיים היהודים דתיים. גם באתר "אלמוג בהר" יש התקוממות על הגישה של הרב אבינר והתעלמותה משאלות הלכתיות משמעותיות שעולות בחיים הדתיים שלנו כיום. אלמוג בהר כותב¹⁷⁰:

"האם להתעלם מהשינויים שהתחוללו בעולם עם המעבר לשוק בשר מתועש... ולדבר רק על "הידור מצווה" באופן אוטומטי?... השיח ההלכתי והרבני צריך להתבונן במה שקורה היום במשחטות. יש מקום לבדוק כיצד חיות תרנגולות ופרות, כיצד הן מופרדות מהעגלים והאפרוחים, כיצד הן מומתות, ומה המידה של "צער בעלי חיים" ההולכת וגדלה והאם היא פרופורציונית להיתר שניתן לבני-אדם לשחוט בעלי-חיים לאחר המבול. השיח ההלכתי והרבני צריך להתבונן בצריכת הבשר המוגברת, והאם אין בה מידה של "בל תשחית", בשל הפגיעה הסביבתית בעולם עם גידול חיות למאכל, שנאמר "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך"¹⁷¹.

דוגמא נוספת לשאלה שעולה היא:

"שלום לכבוד הרב, אני טבעוני ורציתי לשאול האם יש יצרן עם כשרות מהודרת והסכמות אשר ניתן לרכוש שם תפילין ומזוזות טבעוניות (למשל מחיה אשר מתה מוות טבעי)"¹⁷².
גם כאן תשובתו של הרב לא מקבלת רעיון שבו האדם רוצה למנוע סבל של חיות ועונה שדבר כזה הוא בלתי אפשרי:

¹⁶⁸ בלס, ד' (30.11.18). **האם על פי התורה והדת היהודית עלינו להיות טבעונים**. נדלה ב 1 בינואר 2023 מ <https://www.hidabroot.org/question/256982>.

¹⁶⁹ אבינר, ש' (7.9.2014). **ש"ת סמו**. נדלה ב-8 בספטמבר 2021 מ-<https://bit.ly/3BhRcLq>.

¹⁷⁰ בהר, א' (11.9.2014). **תפילין טבעוני**. נדלה ב-8 בספטמבר 2021 מ-<https://bit.ly/3EdToW8>.

¹⁷¹ מדרש קהלת רבה, פרשה ז'.

¹⁷² הידברות, ה' (22.6.2018). **מזוזות לטבעונים**. נדלה ב-8 בספטמבר 2021 מ-<https://bit.ly/3Gv5ex1>.

"חיה שמתה מוות טבעוני אסורה באכילה, ואם כן אסור לעשות מן עורו תפילין ומזוזות. דווקא כאשר הבהמה נשחטה באופן שמורה ההלכה היא נכשרת לאכילה, ולדעת היהדות בעצם יש בזה תיקון גדול לנפש החיה, וכמבואר בספרי קבלה".

ניתן לראות לפי הדוגמאות המובאות שהשיח ההלכתי והרבני עדיין לא מכיר בגישה הטבעונית והצמחונית ולכן עולות שאלות וקשיים שנותרים ללא מענה. אומנם ניתן למצוא לא מעט מקרים בהם ההנהגה ההלכתית מכירה בכך שאפשר לחיות חיים יהודיים דתיים ללא פגיעה בבעלי החיים, כמו למשל בדבריו של הרב חיים דוד הלוי שכתב בספרו "עשה לך רב"¹⁷³ על מנהג תרנגול הכפרות: "ולמה צריכים אנו דווקא בערב היום הקדוש, להתאכזר על בעלי-חיים, ללא כל צורך, ולטבוח בהם ללא רחמים, בשעה שאנו עומדים לבקש חיים על עצמנו מאת אלוקים חיים". גם רבי יוסף קארו התייחס לעניין וכתב: "יש למנוע את המנהג"¹⁷⁴.

החיים היהודיים- דתיים יחד עם אורח החיים הטבעוני מציף קשיים באופן היום יומי. לסיכום, הטבעונות והצמחונות אינן גישות שוליות בחברה הדתית ומתוך כך נדרש מענה לשאלות הלכתיות הצפות בימינו. ההנהגה ההלכתית והרבנית צריכות להבין ששתי תפיסות העולם האלה יכולות ללכת יחד ולספק מענה לשאלות שעולות בנושאים האלו.

¹⁷³ הלוי, ח' (תשל"ו). חלק שלישי. עשה לך רב (עמ' ס"ז). תל אביב: תל אביב.
¹⁷⁴ שו"ע או"ח ס' תר"ה

סיכום ומסקנות

שאלת המחקר בה התמקדתי בעבודה זו היא הסתכלות על שלוש גישות שונות בהלכה היהודית לגבי עקרונות הטבעונות.

עבודה זו עסקה בהצגה של שלוש גישות, כל אחת מהן מציגה דרך אחרת בה היא מסתכלת על אורח חיים צמחוני וטבעוני. בנוסף הבאת דילמות שונות העולות כשהטבעונות וההלכה היהודית נפגשות. בפרק השני סקרתי את ספרו של אסא קיסר "ולפני עיוור השלם" שבו נטען שהצמחונות והטבעונות הן ערכים מרכזיים ביהדות ועצם השימוש בחיות בימים אלו לצורכי מאכל הוא עבירה על איסור "צער בעלי חיים" בגלל האכזריות הרבה שיש בתעשיית המזון מן החי בימינו. מסקנתו היא שהאדם היהודי-דתי צריך להימנע מכל שימוש במזון מן החי.

בפרק השלישי סקרתי את ספרו של תלמידו של הרב קוק, הרב הנזיר "חזון הצמחונות והשלום". הנושא המרכזי בספר היה שצמחונות היא מעלה גבוהה אך לא מתאימה בהכרח לימים אלו. מכיוון שכיום המדרגה הרוחנית נמוכה הצמחונות והטבעונות מתאימות לאחרית הימים, בה מעמדם של האנשים ובעלי החיים יתרומם. בנוסף לכך, ערכים אלו יכולים להיות אפילו מסוכנים למציאות של ימינו כיוון שהם עלולים לגרום לעיוות מוסרי חמור. המסקנה העולה מפרק זה היא שהצמחונות והטבעונות אומנם אידיאליות אך לא בהכרח לימינו.

בפרק הרביעי התייחסתי לכתבות ומאמרים שונים שמצאתי והמרכזי מהם היא הכתבה "הטפה הטבעונית מנוגדת להלכה ומסכנת חיים" שנכתבה על ידי פרופסור אלכס צפרירי. בכתבה זו ראיתי גישה הפוכה לגמרי משתי הגישות הקודמות וכאן נטען שאין מקום לטבעונות בעיקר בעולם היהודי דתי כיוון שנגרם ממנה קלקול מוסרי לאדם. גישה זו מנוגדת לחיי היום יום שלי ולכן היה לי מעניין לקרוא ולחקור אותה.

בפרק החמישי הסתכלתי באתרים שונים של שו"ת (שאלות ותשובות) עם רבנים וניסיתי למצוא דילמות שמפגישות את הטבעונות והדת, ואת הפתרונות אליהן. הופתעתי לגלות שהשאלות היו רבות מאוד ומתחומים שונים אבל התשובות ברובן לא היו מפורטות ובדרך כלל שללו את הטבעונות מיד. התקשתי למצוא מקורות ורבנים עכשוויים המדברים על הקשר בין הטבעונות ליהדות ולכן לפי דעתי על השיח הרבני להבין שעקרונות הטבעונות אינם דבר שולי בחברה יותר ולמצוא פתרונות לשאלות המתעוררות גם בנושאים מורכבים.

כאדם דתי שאורח החיים הטבעוני שלו נובע מעקרונות מוסריים יהודיים, התאכזבתי מהמענה הדל שניתן לשאלות אלו. במהלך כתיבת העבודה, תחושת התסכול שלי התעצמה כיוון שנחשפתי לכמות עצומה של מקורות שעוסקים בדילמה בין הצמחונות והטבעונות לעקרונות היהדות, אך הם אינם מוכרים לציבור הרחב, ולא מופיעים בתשובות לדילמות.

לאחר כתיבת העבודה וחקירת שלושת הגישות המסקנה שלי היא שערכיה השונים של הטבעונות זהים לערכים בשיח ההלכתי הדתי אבל לא כולם. בנוסף יש עוד מקום לשיפור ביחס השיח ההלכתי היהודי לטבעונות. כאשר משווים בין עמדות ביהדות ובטבעונות ניתן לראות שבמקרי קיצון שונים ההלכה היהודית גוברת על עקרונות הטבעונות (כמו למשל בשופר, מזוזה ותפילין) אבל למרות זאת לאור הסבל והצער הרב שנגרם לבעלי החיים בתעשייה של היום החובה שלנו כאנשים יהודים מוסריים היא לעשות כל מה שביכולתנו על מנת לעצור את הסבל הזה.

אך בנוסף לכך גם התהליכיות חשובה. במהלך הכתיבה עברתי תהליך בו הבנתי שהעקרונות לפיהם אני חיה ומאמינה בהם, יכולים גם להיות מסוכנים לאנושות במקרה ויקרו מהר ובחדות. אני עדיין מאמינה באידיאל הטבעונות, וחיה את החיים שלי על פיו אך הסתכלות ההלכה היהודית הדגישה לי את הסכנות, ואת הדרך להתמודד איתם תוך שילוב שני העקרונות שחשובים לי.

כנערה דתית-טבעונית ששני העקרונות האלה מרכזיים ומשמעותיים בחיי אני חושבת שהיהדות לאורך השנים מנסה כמה שיותר למנוע צער בעלי חיים ואם בעבר זה התבטא במצוות, הגבלות ואיסורים שונים כיום זה צריך להתבטא במעבר לאורח חיים טבעוני, כי ככה באמת ניתן לצמצם את הפגיעה בסביבה ובבעלי החיים בפרט. הטבעונות אומנם נתפסת כגישה חדשה ומודרנית אבל לאור האזכורים הרבים שיש לה כבר מבראשית ניתן להבין שמאז ומעולם היא הייתה קיימת.

לאחר התהליך של כתיבת העבודה אני רוצה להודות לרב רונן, המנחה שלי ולמרים וויטמן, רכזת עבודות הגמר שעזרו ותמכו בי בתהליך כתיבת העבודה. בזכות העזרה שלהם הצלחתי להשלים את תהליך כתיבת העבודה, ולמדתי הרבה על עצמי ועל הנושא שבחרתי בו. תהליך כתיבת העבודה עזר לי לפתח השקפת עולם מגובשת וללמוד על עצמי, יכולותי והעולם שאני חיה בו. למדתי להביע דעה ולחקור לעומק עקרונות שחשובים לי ואני מאמינה בהם. אני מודה להם על העזרה בתהליך שלא היה יכול להתרחש בלעדיהם. אני גם רוצה להודות להורים שלי, שתומכים באורח החיים שלי למרות שהוא מורכב וסייעו לי הרבה בתהליך. תודה גם לקב"ה, שנתן לי תורה ללמוד ממנה ועקרונות שמלווים אותי בכל תחום בחיי ועוזרים לי לחיות חיים מלאים.

ביבליוגרפיה

ספרות מקור:

תנ"ך:

בראשית- א', ב', ד', ו', ז', ח', ט', י"ח, כ"ז, מ"ו

שמות- ח', י"ב, כ"ג

ויקרא- י"ח, י"ט

במדבר- ל', כ"ב

דברים- י"א, י"ב, כ"ה, כ"ז

שמואל א'- ט"ו,

ישעיהו- א', י"א, ס"ה

ירמיהו, ז'

הושע- י"ג

משלי- י"ב

תהילים- קמ"ה, ק"ד

מלאכי- ג'

פרשנים:

האלישיך

הרמב"ן

האברבנאל

הרש"ר הירש

ספרי

מדרשים:

ויקרא רבה

תנחומא

שמות רבא

קהלת רבא

משנה:

פרקי אבות

תלמוד בבלי:

מסכת בבא מציעא

מסכת פסחים

מסכת יומא

מסכת חולין

מסכת סנהדרין

מסכת שבת

ספרים ומחקרים

James A. Serpell, "Lambs of God: A Short History of Western Attitudes and Beliefs Regarding Animals"

Robbins, J. (2021). **The Food Revolution: How Your Diet Can Help Save Your Life and Our World**. San Francisco: Conari Press.

Christmass, P. (24.5.2021). **Vegan activist Tash Peterson confronted by butcher after protesting at Perth shopping centre**.
13 בספטמבר 2022
<https://7news.com.au/lifestyle/vegan/vegan-activist-tash-peterson-confronted-by-butcher-after-protesting-at-perth-shopping-centre-c-1829201>.

Carrington, D. (5/12/2018). **Beef-eating 'must fall drastically' as world population grows**. Retrieved from the gaurdian: 2022 באפריל 4
n גדלה ב 4 באפריל 2022
https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/05/beef-eating-must-fall-dramatically-as-world-population-grows-report?CMP=share_btn_link F.

FAO. (2006). Livestock's long shadow. last retrieved at 28.7.20 from
<http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e.pdf>

PETA. Retrived February 11, 2022 from <https://www.peta.org/about-peta/>

Red meat: avoid the processed stuff; Harvard Heart Letter, August 2010.

Spot it מ' (25/07/2019). **"טבעוניסטה": טרנד הקוסמטיקה הטבעונית**. נדלה ב 10 בפברואר 2022
S&G=10740&did=11114&https://www.spotit.co.il/HTML5/ProLookup.taf?_ID=32339
.M=11145

אבינר, ש' (7.9.2014). **שו"ת סמוס**. נדלה ב- 8 בספטמבר 2021 מ- <https://bit.ly/3BhRcLq>

אבא שאול, ב' (1993). **שו"ת אור לציון**. ירושלים: מכון אור לציון.

אזולאי, מ' (2014). **עד אשר יצא מאפכם**. אביע י"ז, נדלה ב 5 בספטמבר 2022 מ
<https://asif.co.il/wp-content/uploads/2021/04/1-8-20.pdf>

אלבו, י' (1485). **ספר העיקרים**. ירושלים: חורב.

אנונימוס, א' (2001). **נידוגים למוות: תעשיית הדגים בישראל**. נדלה ב 23 בנובמבר 2022 מ
<https://anonymous.org.il/art288.html>

אנימלס, '. (.) **אנונימוס לזכויות בעלי החיים**. נדלה ב 13 בספטמבר 2022 מ
<https://anonymous.org.il>

אנימלס. נדלה ב 10 בפברואר 2022 מ <https://animals-now.org/about>

אריאל, צ' (26.12.22). **עגל וחלב אימו- עובדות על תעשיות הבקר**. נדלה ב 26 בדצמבר 2022 מ
<https://anonymous.org.il/art292.html>

בהר, א' (11.9.29014). **תפילין טבעוני**. נדלה ב- 8 בספטמבר 2021 מ- <https://bit.ly/3EdToW8>

לא מסעדות טבעוניות, אבל מנות טבעוניות בתפריט. נדלה ב 10 בפברואר 2022 מ
[/https://greenburger.co.il/vegan-rest](https://greenburger.co.il/vegan-rest)

בלס, ד' (30.11.18). האם על פי התורה והדת היהודית עלינו להיות טבעונים. נדלה ב 1 בינואר
2023 מ <https://www.hidabroot.org/question/256982>

בן אדרת, ש' (1811). שו"ת הרשב"א. רומא: רומא.

בן דוד, ח' (2014). טבעונות ביהדות. נדלה ב- 25 באוקטובר 2021 מ-<https://bit.ly/3ByyzTX>

בן דוד, ר' (2019). התגבשות משנת הגאולה של הראי"ה קוק עד שנת תרס"ו (1906). 169-
175. נדלה ב 19 בינואר 2023 מ-
[file:///C:/Users/user/Downloads/%D7%94%D7%AA%D7%92%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%AA%20%D7%9E%D7%A9%D7%A0%D7%AA%20%D7%94%D7%92%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%94%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/%D7%94%D7%AA%D7%92%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%AA%20%D7%9E%D7%A9%D7%A0%D7%AA%20%D7%94%D7%92%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%94%20(1).pdf)

בן יהודה ליב, מ' (1940). אמת ואמונה. ירושלים: רבי ישראל ארטן .

בן מימון, מ' (1190). מורה נבוכים. קריית גת: דני ספרים.

בן מימון, מ' (2001). ספר נזיקים. משנה תורה לרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת
הנפש). ירושלים: אלון.

בן מימון, מ' (2001). ספר אהבה. משנה תורה לרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וספר
תורה). ירושלים: אלון.

בן שמעון דוראן, ש' (תק"ב). שו"ת הרשב"ש. איטליה: דפוס ליוורנו.

גאנצפריד, ש' (1864). קיצור שולחן ערוך. אוקראינה: אונגוואר.

גולדברג, א' (תשמ"ו). **הארץ ומצוותיה**. אין: אין.

גולדשמידט, ט' (2016). הטבעוני הוא הפוליטי: טבעונות כחינוך לקיימות. **אתגר הקיימות: חינוך ואחריות חברתית-סביבתית** (עמ' 269). מכון מופ"ת: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

דרוקמן, ה' (תשפ"א). **חזון הצמחונות והשלום עם ביאור והרחבות מהרב דרוקמן**. הוצאת המכון התורני אור עציון: הוצאת המכון התורני אור עציון.

הבנשטרייט, י' (1929). **ספר קברות התאוה**. רישא: ר' שלום שיף.

הידברות, ה' (22.6.2018). **מזוזות לטבעונים**. נדלה ב-8 בספטמבר 2021 מ-
<https://bit.ly/3Gv5ex1>

הכהן קוק, א' (2014). פרק י'. **לנבוכי הדור** (עמ' 38-50). ראשון לציון: ידיעות ספרים.

הכהן קוק, א' (תרמ"ח-תרמ"ט). **עולת ראי"ה**. ווילנא: עטור סופרים.

הלוי הורוביץ, י' (תרצ"ח). **ספר הטבעונות**. תל אביב: יהושע הלוי הורוביץ.

הלוי סולובייצ'יק, י' (2009). **מן הסערה**. ראשון לציון: ידיעות ספרים.

הלוי, ח' (תשל"ו). **עשה לך רב חלק שלישי**. תל אביב: תל אביב.

הרדוף, א' (31.07.13). **בדרך לשווארמה, תסתכלו להם בעיניים**. נדלה ב-13 בנובמבר מ-
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4412267,00.html> 2022

וואזנר, ש' (2002). ו'. **שבט הלוי** (עמ' ז'). בני ברק: לא ידוע.

ויטאל, ר' (תרס"ה). **שער המצות**. ירושלים: ספריית חב"ד.

וינברג, י' (תשכ"א-תשכ"ט). חלק ב'. **שו"ת שרידי אש** (עמ' צא). ירושלים: מוסד הרב קוק.

ויסמן, נ' (27 בדצמבר 2018). **קין והבל- בין יוסף אבן כספי ליוסף אלבו**. נדלה ב 18 ביולי 2022 מ <https://www.sefaria.org.il/sheets/148938.1?lang=he&with=About Sheet&lang2=he>.

חיים, י' (תשמ"ה). **בן איש חי**. ירושלים: שיח ישראל.

חסמן, י' (תשי"ד). ב. **אור יהל** (עמ' קמח). ירושלים: נצח תל אביב.

טלשיר, ר' (17.9.2014). **אני חצימחוני | גדל מספר הצמחונים - אבל מהסוג הגמיש**. נדלה ב 12 בינואר 2022 מ <https://www.haaretz.co.il/food/eatornot/.premium-1.2436863>.

לא ידוע, (רפ"ג). **ספר החינוך**. וונציה: דפוס ויניציאה.

לבנון, י' (תש"ס). **כנגד יצר הרע דברה תורה**. נדלה ב 3 באוגוסט 2022 מ <https://www.yeshiva.org.il/midrash/2595>.

לוביץ, ה' (16.08.15). **דתיים על-אמת? צמצמו צריכת מוצרים מן החי**. נדלה ב- 25 באוקטובר 2021 מ <https://bit.ly/3B=hftBz>.

ליותן, נ' (1.9.2016). **לאכול בשר בלי להרוג חיות**. נדלה ב 12 בינואר 2022 מ <https://davidson.weizmann.ac.il/online/sciencepanorama/%D7%9C%D7%90%D7%9B%D7%95%D7%9C-%D7%91%D7%A9%D7%A8-%D7%91%D7%9C%D7%99-%D7%9C%D7%94%D7%A8%D7%95%D7%92-%D7%97%D7%99%D7%95%D7%AA>.

מדיני, ח' (1890-1911). **שדי חמד**. ניו יורק: אברהם יצחק פרידמן.

מלמד, א' (תשע"ד). **ערכה של אכילת בשר**. נדלה ב 1 בינואר 2023 מ <https://www.yeshiva.org.il/midrash/24897>.

נחמני, מ' (7/9/2015). **אוכלים ביצים? הנאה הבאה בעבירה**. נדלה ב 25 באוקטובר 2021 מ - <https://bit.ly/3CmIDjL>.

נחשוני, ק' (17.03.10). **הרב ליאור: הצמחונות לא מתאימה לימינו**. נדלה ב 26 בדצמבר 2021 מ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3864079,00.html>

סתיו, א' (9.1.22). **לחיות עם הכאב ולהביט לו בעיניים**. נדלה ב 3 בנובמבר 2022 מ <https://www.makorrishon.co.il/opinion/442935>

עגנון, ש' (1971). שירה. תל אביב: שוקן

פטרוב, נ' (06\07\2020). **חדשנות מן הצומח**. נדלה ב 10 בפברואר 2022 מ <https://www.themarket.com/labels/food-industry/1.8973858>

צפרירי, א' (24.8.2015). **ההטפה הטבעונית מנוגדת להלכה ומסכנת חיים**. נדלה ב-8 בספטמבר 2021 מ- <https://bit.ly/2XSePNb>

צפרירי, א' (2013). **האדם והחיה**. אוניברסיטת חיפה: ידיעות ספרים.

קארו, י' (1645). **מגיד מישרים**. לובלין: יצחק בן החבר שמואל בינגא איש ירושלים.

קארו, י' (1564). **שו"ע או"ח**. ונציה: ויניציאה.

קוק, ה' (2009). **חזון הצמחונות והשלום**. ראש יהודי: ראש יהודי.

קיסר, א' (2018). **ולפני עיוור השלם**. Vegan kosher: Vegan kosher.

קלוגר, ש'. אלול. **קהלת יעקב** (עמ' קצג). ירושלים: אוצר הספרים.

קרליבך, ע' (2014). **הודו: יומן דרכים**. ירושלים: כתר.

רוזנברג, ש' (12.2.19). **חזון הצמחונות וצער בעלי חיים**. נדלה ב 3 בנובמבר 2022 מ <http://www.shalomrosenberg.com/2019/02/12/%d7%97%d7%96%d7%95%d7%9f-%d7%94%d7%a6%d7%9e%d7%97%d7%95%d7%a0%d7%95%d7%aa-%d7%95%d7%a6%d7%a2%d7%a8-%d7%91%d7%a2%d7%9c%d7%99-%d7%97%d7%99%d7%99%d7%9d>

רוזנברג, ש' (31/03/2019). **כיסוי הדם, חרפת הציד וחזון הצמחונות**. נדלה ב 15 בנובמבר 2022 מ-
<https://www.shalomrosenberg.com/2019/03/31/%D7%9B%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%99-%D7%94%D7%93%D7%9D-%D7%97%D7%A8%D7%A4%D7%AA-%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%93-%D7%95%D7%97%D7%96%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%A6%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA>

רפאל, ר' (04.04.18). **האם תוך 7 שנים יחיו בישראל 400 אלף טבעונים נוספים?**. נדלה ב-14 באוגוסט 2021 מ-
<https://bit.ly/3CzrcfW>

שי, ד. (12.10.2021). **ה: WWF-להפחית צריכת בשר להגנת כדור-הארץ**. נדלה ב 9 בפברואר
from https://anonymous.org.il/art727.html?hc_location=ufi.2022